TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

EL-KAVLU'L-MÜSEDDED BAĞLAMINDA İBN HACER'İN MÜSNED SAVUNUSU

Yüksek Lisans Tezi

Sevda SARIKAYA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

ANKARA 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....I

KISALTMALAR.....IV

ÖNSÖZ.....V

GİRİŞ.....1

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI.....2

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED B. HANBEL, İBNÜ'L-CEVZÎ, IRAKÎ ve İBN HACER'İN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

1. AHMED B. HANBEL'İN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ.....5

1.1 Doğumu ve Nesebi.....5

1.2 Hocaları ve Öğrencileri.....6

1.3 İlmî Şahsiyeti.....8

1.4 Vefatı.....10

1.5 Eserleri.....10

2. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN HAYATI ve İLMİ ŞAHSİYETİ.....11

2.1 Doğumu ve Nesebi.....11

2.2 Hocaları ve Öğrencileri.....12

2.3 İlmî Şahsiyeti.....14

2.4 Vefatı.....18

2.5 Eserleri.....19

3. IRAKÎ'NİN HAYATI ve İLMİ ŞAHSİYETİ.....21

3.1 Doğumu ve Nesebi.....21

3.2 Hocaları ve Öğrencileri.....21

3.3 İlmî Şahsiyeti.....24

3.4 Vefatı.....26

3.5 Eserleri.....26

4. İBN HACER'İN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE EL-KAVLÜ'L MÜSEDDED ADLI ESERİ.....27

4.1 Doğumu ve Nesebi.....27

4.2 Hocaları ve Öğrencileri.....28

4.3 İlmî Şahsiyeti.....31

4.4 Vefatı.....33

4.5 Eserleri.....33

4.6 El-Kavlu'l-Müsedded'e Genel Bakış.....34

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HACER'İN AHMED B. HANBEL'İN MÜSNED'İNDEKİ MEVZÛ OLDUĞU İDDİA EDİLEN RİVAYETLERLE İLGİLİ TENKİTLERE VERDİĞİ CEVAPLAR.....40

1. HADİSİN BAŞKA TARİKLERİNİN BULUNMASI.....41

1.1 Hadisin Mutâbi ve Şâhidlerinin Olması.....42

1.2 Müsned Hadisinin Farklı Tarikle Gelmesi.....65

1.3 Hadisin Sahih'i Müslim'de Geçmesi.....76

2. RAVİLERLE İLGİLİ TENKİTLERE VERDİĞİ CEVAPLAR.....83

2.1 Diğer Hadis İmamlarının Görüşlerini Nakletmek Suretiyle Ravileri Tevsik Etmesi....83

2.2 Ravilerin Karıştırıldığını İleri Sürmesi.....98

2.3 Tenkid Edilen Ravînin Sahihayn Ricâlinden Olduğunu İleri Sürmesi.....105

3. METİN AÇISINDAN ELEŞTİRİLEN RİVAYETLERE VERDİĞİ CEVAPLAR.....115

3.1 Sahihayn Hadislerine Muarız Olmakla Tenkid Edilen Hadislere Verdiği Cevablar...121

3.2 Vakıaya Uygun Olmamakla Tenkid Edilen Hadislere Verdiği Cevaplar.....132

3.3 Genel Esaslara Aykırı Olduğu İddia Edilen Hadislere Verdiği Cevaplar.....138

3.4 Tarihî Gerçeklere Aykırı Olduğu İddia Edilen Rivayete Verdiği Cevap.....145

4. RİVAYETİN TERGİB ve TERHİB HADİSLERİNDEN OLMASI.....151

5. İBN HACER'İN CEVAPSIZ BIRAKTIĞI TENKİDLER.....169

SONUÇ.....175

KAYNAKÇA.....180

ÖZET.....196

KISALTMALAR

a.s : Aleyhi’s-selâm

AÜ : Ankara Üniversitesi

AÜİFD. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

AÜİFY : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

b. : İbn

bkz. : Bakınız

byy. : Basım yeri yok

c. : Cilt

CÜİF : Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

DİA. : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

DİB Yay. : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

DEÜ : Dokuz Eylül Üniversitesi

h. : Hicrî

h. no: Hadis numarası

Hz. : Hazreti

İFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

ö. : Ölüm tarihi

(r.a) : Radıyallâhu anh

s. : Sayfa

terc. : Tercüme eden

tah. : Tahkik eden

tsz. : Basım tarihi yok

vb. : Ve benzerleri

Yay. : Yayınları

Önsöz

Hz. Peygamber'in örnekliğini sonraki nesillere taşıyacak olan hadislerin kaydedilmesi ve ona aidiyetinin tesbiti çabası çok erken dönemlerde başlamıştır. Dini mirası sonraki nesillere aktarmada Müslümanların öncüleri olan sahâbe, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarını öğrenmeye çok önem vermişler, bunun için büyük çaba göstermişlerdir. Hz. Peygamber'den kendilerine aktarılan hadisleri aslî şekilleriyle öğrenme gayretinde olan sahâbeden bazıları henüz Hz. Peygamber aralarında iken hadisleri kayda geçirmişlerdir.

Sahâbeden sonra gelen asırlarda büyük muhaddisler yetişmiştir. Onlar, "Kim benim söylemediklerimi bana isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlasın" nebevî ikazı uyarınca hadislerin sahîhini sakiminden ayırmaya çalışmışlar, bunun için birtakım kriterler belirlemişlerdir. Sözün güvenilir olması sözü getirenin güvenilir olmasıyla doğrudan alakalı olduğundan her gelen rivayeti kabul etmeyerek isnad şartı koşmuşlardır. İslam medeniyetine özgü olan ve oldukça erken bir dönemde h.1. asrın sonunda kullanılmaya başlayan isnad uygulaması ilerleyen süreçte sistematik hale gelmiş ve istisnasız uygulanmıştır. İsnad sisteminin tekâmülüyle birlikte ravîlerin rivayete ehliyetlerini tesbitte çeşitli kriterler konulmuş, ravilerle ilgili bilgiler cerh ve tadil kitaplarında kayıt altına alınmıştır.

Hadislere verilen sıhhat hükmü ya da ravî tenkidinin tabiatı itibariyle ictihadî bir özellik taşıması, her asırda yetişen münekkid imamların şu üç guruptan birinde mütelaa edilmesini beraberinde getirmiştir. Birinci grup; ravîlerin cerh ve ta'dilinde katı davranan, en ufak kusur sebebiyle cerhe hükmedenler, ikinci grup; mütesahil davranak, titizlik göstermeyenler, üçüncüsü ise cerh ve ta'dilde orta yolu takip eden mutedil münekkidlerin oluşturduğu gruptur.

Müteşeddid münekkitlerden kabul edilen *Kitâbu'l-Mevzûât* müellifi İbnu'l-Cevzî, birçok hadis âlimi tarafından zayıf, hasen ve sahîh hadislere mevzû hükmü verdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Onu eleştirenler arasında İbn Hacer de bulunmaktadır. İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel'in "Resûlullah'ın sünnetinde ihtilâf edildiği zaman başvurulmak üzere" telif ettiğini ifade ettiği *Müsned'*de bulunan bazı hadislere mevzû hükmü veren İbnu'l-Cevzî'ye *el-Kavlu'l-Müsedded* adlı eseriyle cevap vermiştir.

Burada şunu hemen ifade edelim ki, münekkidler her ne kadar senede önem vermiş olsa da metinleri de ihmal etmemişlerdir. Dolaysıyla İbnu'l-Cevzî de *Müsned* hadislerinden bazılarını metni sebebiyle tenkid ederek *Mevzûât*'a almıştır.

İbn Hacer kırklı yaşlarında kaleme aldığı *el-Kavlu'l-Müsedded'*de yirmi dört *Müsned* hadisini savunmuştur. Bu eser hacminin küçüklüğüne rağmen hadis tenkidindeki iki farklı tutum ve eğilimi, dönemlerinin hadis otoritesi iki muhaddisin şahsında karşılaştırmalı olarak görme imkânı vermektedir. Ravileri cerh ve ta'dilde iki farklı eğilimi benimseyen bu muhaddislerin, hadis metinlerini tenkidde de farklı yaklaşımlara sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

Biz bu çalışmada farklı eğilimleri benimseyen iki muhaddisten İbn Cevzi'nin *Müsned* hadislerine yönelik tenkidleriyle bu tenkidlere cevap veren İbn Hacer'in itiraz gerekçelerini *el-Kavlu'l-Müsedded* bağlamında inceledik.

Tez konusunun belirlenmesinde ve tezin hazırlanması sürecinde rehberlik ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Kamil Çakın'a ve bu süreçte desteğini daima hissettiğim eşime en içten duygularımla teşekkür ederim.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu araştırmada, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunan hadislerden bazılarına yöneltilen mevzûluk iddialarına İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-Kavlu'l-Müsedded fî'z-zebbi 'an Müsnedi Ahmed* adlı eserinde yaptığı itiraz ve hadislere yöneltilen tenkidlere verdiği cevaplar inceleme konusu yapılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in yedi yüz elli bin hadis arasından seçerek meydan getirdiği *Müsned'*de yer alan hadislerin sıhhati tarihi süreçte hadis münekkidleri arasında tartışmalara neden olmuştur. Âlimlerden bir kısmı *Müsned*'de sahîh ve zayıf hadisle birlikte az sayıda mevzû hadis olduğunu ileri sürmüştür. Mevzûât türünde eser verenlerin ilklerinden olan İbnu'l-Cevzî *Müsned*'de rivayet edilen hadislerden bazılarını çeşitli gerekçelerle tenkid ederek *Kitâbu'l-Mevzûât*'a almış ve bu hadislerin mevzû olduklarını iddia etmiştir. Ondan yaklaşık üç asır sonra gelen Irâkî de *Müsned'*de az sayıda mevzû hadis olduğunu ileri sürmüş ve mevzû olduğuna hükmettiği dokuz *Müsned* hadisini "*el-Kelâm ale'l-ehâdîsi'lletî tukullime fî–hâ bi'l-va'z ve hiye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*" adlı cüzünde toplanmıştır. *Müsned'*de mevzû hadis olmadığını savunarak bu iddia sahiplerine itiraz eden âlimler de olmuş, bu âlimlerden bazıları *Müsned*'le ilgili eserler kaleme almışlardır. *Müsned'*de mevzû hadis bulunduğu iddialarına itiraz edenler arasında İbn Hacer de bulunmaktadır. O, *el-Kavlu'l- Müsedded fî'z-zebbi 'an Müsned-i Ahmed* adlı eserinde mevzû olduğu iddia edilen yirmi dört *Müsned* hadisini savunmuş ve bu hadislere yöneltilen tenkidleri cevaplamıştır. İbn Hacer, sözkonusu olan yirmi dört hadisten dokuzunu hocası Irakî'nin cüzünden nakletmekte, geriye kalan on beş hadisi ise, *Kitâbu'l-Mevzûât*'ta zikredilen *Müsned* hadisleri oluşturmaktadır. Esasen Irakî de adı

geçen cüzde topladığı *Müsned* hadislerine dair iddiasında, bir tanesi hariç İbnu'l-Cevzî'ye dayanmaktadır.

Bu çalışmada, mevzû olduğu iddia edilen *Müsned* hadislerine yönelik tenkidleri ve İbn Hacer'in bu tenkidlere verdiği cevapları ele aldık. Sözkonusu *Müsned* hadislerinin hangi sebeplerle tenkid edildiğini ve İbn Hacer'in bu hadislere uydurma hükmü verilemeyeceğini savunurken hangi gerekçelerle itirazda bulunduğunu tespit etmeye çalıştık. Onun bu itirazlarında ne kadar isabetli olduğunu tespit edebilmek amacıyla hadis ilminin önde gelen âlimlerinin İbn Hacer'in ileri sürdüğü gerekçelere dair görüşlerine yer verme gayretinde olduk. Ayrıca onun diğer eserlerine müracaat ederek *Müsned* hadislerini savunusunda ileri sürdüğü gerekçelerin kendi usulü içerisinde tutarlı olup olmadığını anlamayı hedefledik.

Bu çalışma, hadis âlimlerinin hadislerin sıhhat değerlendirmesindeki yaklaşım farklılıklarını İbnu'l-Cevzî ve İbn Hacer özelinde mukayese etmeyi de amaçlamıştır.

Hadis ilminin öne çıkan isimlerinden olan ve kendisine "hafız" ünvanı verilen İbn Hacer'in mevzû olduğu ileri sürülen *Müsned* hadislerini savunmada ortaya koyduğu yaklaşımın günümüzde de devam eden hadislerin sıhhatine yönelik tartışmalarda katkı sağlayacağına inanıyoruz.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI

Araştırmamızda İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-Müsedded fî'z-zebbi 'an Müsnedi Ahmed* adlı eserinde bulunan hadisler incelenerek, mevzû olduğu ileri sürülen *Müsned* hadislerine yöneltilen tenkidler ve İbn Hacer'in bu tenkidlere itiraz gerekçeleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sözkonusu hadislere yönelik tenkidlerin İbnu'l-Cevzî tarafında yöneltilmiş olması hasebiyle, bu hadislerin büyük kısmının zikredildiği *Kitâbu'l-Mevzûât*'a her bir hadis için müracaat ettik. Böylece İbn Hacer'in kimi zaman ihtisar ederek alıntıladığı tenkidleri ilk ağızdan ve bütünüyle tespit etmeye çalıştık. İbnu'l-Cevzî'nin batıllığına hükmettiği *Müsned* hadislerinden bazılarını *Kitâbu'l-Mevzûât*'la birlikte ya da sadece *el-İlelu'l-Mütenâhiye*'de zikretmesi dolaysıyla bu eser de başvuru kaynaklarımız arasında yer aldı.

Temel kaynaklarımız arasında *Müsned'i*n de yeraldığı çalışmamızda, ilgili başlıklar altında ele aldığımız hadislerin *Müsned*'de bulundukları yerleri tespit ederek arapça metinlerini verdik. Öncelikle İbnu'l-Cevzî'nin hadislere yönelik tenkidlerine değindik ardından İbn Hacer'in cevaplarına yer verdik. Başta rical, cerh-ta'dil kitapları olmak üzere hadis kaynaklarına müracaat ederek konuyla ilgili diğer âlimlerin görüşlerini naklettik. Bu görüşleri de dikkate alarak İbnu'l-Cevzî ve İbn Hacer'in hadislere yönelik tenkid ya da cevaplarını değerlendirmeye ve yorumlarında isabet edip etmediklerini tespit etmeye çalıştık.

Hadislerin pek çoğunun sıhhat değerlendirmesinde Şuayb Arnavud ve Elbânî gibi âlimlerin görüşlerine müracaat ettik.

Araştırmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ahmed b. Hanbel, İbnu'l-Cevzî, Irâkî ve İbn Hacer'in hayatını kısaca verdik. Çalışma konumuzun ismi geçen dört âlimin eserleriyle bağlantılı olması hasebiyle müelliflerini kısaca tanıtmayı uygun bulduk. Bu bölüm de ayrıca İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-Müsedded* adlı eseri hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde, İbn Hacer'in Müsned hadislerine yönelik tenkidlere verdiği cevapları ele aldık. Bunlar senede yönelik tenkilere verilen cevaplar ve metne yönelik tenkidlere verilen cevaplar şeklinde tasnif edildi. Senede yönelik tenkdilere verilen

cevapları; hadisin başka tariklerinin bulunması ve ravilerle ilgili tenkitlere verilen cevaplar olmak üzere iki bölüme ayırarak alt başlıklar altında inceledik. Metin eleştirisine dayalı olarak mevzû hükmü verilen hadisleri ise; sahîhayn hadislerine muarız olmakla tenkid edilen hadisler, vakıaya uygun olmamakla tenkid edilen hadisler, genel esaslara aykırı olduğu iddia edilen hadisler, tarihî gerçeklere aykırı olduğu iddia edilen hadisler şeklinde tasnif ettik.

İbn Hacer eserinde, hadisleri tek tek ele alarak savunmaya başlamadan önce yaptığı genel değerlendirmede mevzû olduğu iddia edilen *Müsned* hadisleri içerisinde helal ve haram bildiren ahkâm hadisi bulunmadığını belirtmişti. Ancak daha sonra bazı hadisleri savunusunda, bu hadislerin tergib ve terhîb hadislerinden olduğunu gerekçe göstererek itiraz etmektedir. Onun tekrar vurgu yapması sebebiyle bunları ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

İbn Hacer, bazı hadislerin metnine yöneltilen tenkidlere cevap vermemiş hatta bu tenkidlere eserinde değinmemiştir. Bu hadisleri de ayrıca değerlendirerek İbn Hacer'in niçin sessiz kaldığı anlamaya çalıştık.

Araştırmamızda mümkün olduğunca ilk hadis eserlerine müracaat etmeye çalıştık. Bununla birlikte çağdaş ilim adamlarının kitaplarından, makale ya da tezlerden de faydalandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED B. HANBEL, İBNÜ'L-CEVZÎ, IRAKÎ ve İBN HACER'İN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

1. AHMED B. HANBEL'İN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

1.1. Doğumu ve Nesebi

Ahmed b. Hanbel h.164 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.[1] Annesinin Merv'den Bağdat'a göç ederken ona hamile olması nedeniyle Merv'de doğduğunu söyleyenler varsa da doğru olan Bağdat'ta doğmuş olmasıdır.[2] O hem anne hem de baba tarafından nesebi Nizar b. Ma'd b. Adnan'da Hz. Peygamber'le (a.s) birleşen Şeybân kabilesine mensuptur.[3]

Baba adı Muhammed olan Ahmed dedesine nisbetle İbn Hanbel olarak anılmıştır. Dedesi Hanbel b. Hilâl Emeviler döneminde Serahs valiliği yapmış olup burada Abbasiler adına propagandada bulunmuştu.[4] Henüz 30 yaşında iken vefat eden babası Muhammed ise askerdi.[5]

---

[1] Mizzî, Cemaleddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Zekî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, tah. Beşşar Avvad Maruf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1980/1400, c.1 s.445; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin*, Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, tah. Şuayb Arnavut Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1982, c.11 s.179; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu Medîneti Dımeşk*, tah. Ömer b. Garame el-Amravî, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1415/1995, c.5 s.258

[2] Mizzi, c.1 s.437; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, c.11 s.179; İbn Asâkir, c.5 s.252, 257

[3] İbn Ebî Ya'lâ Ebû'l- Huseyn Muhammed, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, Daru'l-Marife, Beyrut, tsz, c.1 s.5 Muhammed Ebû Zehra, *Ahmed b. Handel'in Hayatı*, terc. Osman Keskioğlu, Hilal Yay. Ankara, 1984, s.22; Kandemir, Mehmet Yaşar, "Ahmed b. Hanbel" *DİA*, c.2, s.75

[4] Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübe*lâ, c.11 s.184; İbn Asâkir, c.5 s.259; Ebû Zehra, *Ahmed b. Hanbel'in Hayatı*, s.23: Kandemir, "Ahmed b. Hanbel" c.2 s.75

[5] Mizzi, c.1 s.445; İbn Asâkir, c.5 s.259; Ebû Zehra, *Ahmed b. Handel'in Hayatı*, s.23,25

1.2. Hocaları ve Öğrencileri

Henüz küçük bir çocukken babasını kaybeden Ahmed b. Hanbel annesi Safiyye bint Meymûne'nin himayesinde, dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat'ta büyüdü.[6] O, eğitimine küttablara giderek başlamış, ardından bir süre Divan'a devam etmiştir ki o sırada on dört yaşındadır.[7] Önceleri İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) talebesi Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) derslerine devam eden Ahmed b. Hanbel sonra hadis ilmine yönelmiş ve h. 183'de ölümüne kadar Hüşeym b. Beşîr'in (ö. 183/799) derslerine devam etmiştir.[8] Doğduğu ve yetiştiği şehir olan Bağdat'taki hocalardan aldığı derslerin ardından h. 186'da ilim yolculuklarına başlayan Ahmed b. Hanbel; Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Yemen, Şam ve Cezire'ye gitmiş döneminin meşhur âlimlerinden hadis yazmıştır.[9] Bu yolculukları sırasında kimsenin yardımını kabul etmemiş kendi alın teri ile geçinmeyi tercih etmiştir.[10] Abdürrezzâk b. Hemmâm'dan (ö. 211/826-27) hadis almak için çıktığı Yemen yolculuğu bu yolculukların en uzun ve en meşakkatlisidir. Yaya olarak yaptığı bu yolculukta geçimini sağlamak için kervancıların yanında deve bakıcılığı yapmıştır.[11] Üçünü yaya olarak toplam beş kez hac yapan Ahmed b. Hanbel[12] pek çok hocadan rivayette bulunmuştur. En çok rivayette bulunduğu hocaları; Affan b. Müslim (ö. 220/835), Veki' b. Cerrah (ö. 197/812), Muhammed b. Ca'fer Gunder (ö. 193/809), Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/ 826-27), Yahya b. Said el-Kattan (ö. 198/ 813),

[6] Mizzi, c.1 s.445 Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, c.11 s.179; Ebû Zehra, *Ahmed b. Handel'in Hayatı*, s.27-28
[7] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.11 s.185
[8] Muhammed Abdurraûf, "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i," terc. Mücteba Uğur, *Diyanet Dergisi* 14:1 (1975), s.21
[9] Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd,* tah. Beşşâr Avvâd Marûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2002/1422, c.6 s.91; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, c.1 s.437
[10] İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı,* İFAV Yay. İstanbul, 1989, s.33
[11] Çakan, s.33; Kandemir, "Ahmed b. Hanbel," c.2 s.75
[12] İbn Asâkir, c.5 s.266; Ebû Zehra, *Ahmed b. Handel'in Hayatı*, s.35; Kandemir, "Ahmed b. Hanbel," c.2 s.76

Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813-14), Süfyan b. Uyeyne'dir. (ö. 198/814) [13] Mekke'de görüşüp bir müddet derslerine devam ettiği İmam Şafiî de (ö. 204/820) ilmî metod yönüyle Ahmed b. Hanbel üzerinde etkili olmuş, Mekke'deki görüşmelerinden sonra İmam Şafiî'nin Bağdat'a geldiği h.195 ve 198 yıllarında da onunla görüşmüş, Mısır'a gitmek üzere Bağdat'tan ayrılıncaya kadar Şafiî'den ayrılmamıştır.[14]

İmam Ahmed, kimi zaman şartların elvermemesi nedeniyle ilim yolculuklarından geri kalmıştı. Mesela o, çok istediği halde maddi imkânsızlıklar yüzünden Cerîr b. Abdülhamîd'den (ö. 188/804) hadis dinlemek üzere Rey'e şehrine giden arkadaşlarına katılamamıştır.[15]

Döneminin ilim geleneğine uyarak pek çok beldeye ilim yolculukları yapan ve pek çok hocadan istifade eden Ahmed b. Hanbel, kırk yaşına geldiğinde ders ve fetva vermeye başlamış,[16]kendisi de pek çok talebe yetiştirmiştir. Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Davud (ö. 275/889), Nesaî (ö. 303/915), Tirmizî (ö. 279/892), oğulları Salih (ö. 266/880) ve Abdullah (ö. 290/903), amcasının oğlu Hanbel b. İshâk b. Hanbel (ö. 273/886), Bakî b. Mahled b. Yezîd el-Endülüsî (ö. 276/889), Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed ibn-î Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. er-Râzî (ö. 277/890) kendisinden rivayette bulunanlardan bazılarıdır. Ayrıca ondan Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27), Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813-14), Muhammed b. İdris eş-Şafiî (ö. 204/820), Veki' b. Cerrah (ö. 197/812)[17] gibi bazı hocaları da rivayette bulunmuştur.

[13] Mizzi, c.1 s.437-440; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, c.11 s.180-81; Arif Alkan, "Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned" (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1997), s.17
[14] Abdurraûf, s.22
[15] Mizzi, c.1 s.447-448; İbn Asâkir, c.5 s.266
[16] Ebû Zehra, *Ahmed b. Handel'in Hayatı*, s.46
[17] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.11 s.181; İbn Asâkir, c.5 s.253; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* c.6 s.91

1.3. İlmî Şahsiyeti

İlmi, sünnete bağlılığı, zühd ve takvası, kanaatı ve zekâsıyla asrının imamı olan Ahmed b. Hanbel'den çağdaşı pek çok âlim övgüyle söz etmiştir. Şafiî'nin " Bağdat'tan ayrıldığımda arkamda Ahmed b. Hanbel'den daha fakih, daha zahid, daha takvalı ve daha âlim kimse bırakmadım," dediği nakledilmiştir.[18] Yine döneminin ulemasından bir grup âlimin birlikte oturdukları bir meclislerinde Ahmed b. Hanbel'i övüp onun faziletlerini zikretmelerine orada bulunanlardan birinin tepkisi üzerine Yahya b. Main'in (ö. 233/848) verdiği cevap Ahmed b. Hanbel'in onlar nezdindeki konumunu açık bir şekilde göstermektedir. O, Ahmed b. Hanbel'in faziletleri konusunda çok fazla konuşulduğunu düşünen bu zata şöyle demişti: "Eğer biz meclisimizde Ahmed b. Hanbel'i övmek için otursak onun faziletlerini tam anlamıyla zikredemeyiz."[19]

Ahmed b. Hanbel'e babasından oturduğu ev ve bir dükkân miras kalmıştı, bu dükkânın kirasıyla geçinir,[20] hiç kimseden hediye ya da yardım kabul etmezdi.[21] Varlıklı bir insan olmayan Ahmed b. Hanbel, başkalarının yardımıyla bolluk içinde yaşamaktansa darlık içinde bir hayatı tercih eder, geçimini helal yollardan temin etmeye çok hassasiyet gösterirdi.[22]

Ahmed b. Hanbel'i ulema ve halk nazarında büyüten yukarıda ifade edilen hasletlerle birlikte sahip olduğu cesareti, sabrı, doğru bildiklerinden asla taviz vermemesi ve inandığı değerler uğruna her türlü zulüm, baskı ve işkenceye gösterdiği tahammülü idi.

[18] Mizzi, c.1 s.451; İbn Ebî Ya'lâ, c. 1 s.18; İbn Asâkir, c.5 s.272
[19] Mizzi, c.1 s.453; İbn Ebî Ya'lâ, c. 1 s.19
[20] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.11 s.319
[21] Mizzi, c.1 s.459-60:
[22] Ebû Zehra, *Ahmed b. Handel'in Hayatı*, s.91

Ahmed b. Hanbel, Abbasi halifesi Me'mun'un (ö. 218/833) h.212'de devletin resmi görüşü ilan edip h.218'de insanları kabule zorladığı Kur'an'ın Mahlûk olduğu düşüncesini kabul etmemiş, Me'mun'dan sonra hilafete gelen iki halife Mu'tasım (ö. 227/842) ve Vâsık (ö. 232/847) döneminde de devam eden Mihne sürecinde türlü sıkıntılar çekmiştir.[23] O bu uğurda sorgulanmış, zincire vurulmuş, hapsedilmiş, dövülmüş yine de inancında sebat etmiş,[24] atıldığı ateşten som altın olarak çıkmıştır.[25] Me'mun döneminde başlayan Mihne uygulaması Vasık'ın ölümüyle birlikte gevşemiş ancak h.234 yılında Halku'l-Kur'an tartışmalarının yasaklanmasına kadar halife Mütevekkil döneminde de birkaç yıl devam etmiştir.[26] Bu süreçte Ahmed b. Hanbel rahat nedir görmemişti. Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'in bu dönemdeki duruşuyla ilgili olarak şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Ahmed b. Hanbel'e işkence edildiğinde biz Basra'da idik. Ebû Velid'i şöyle söylerken işittim: Şayet bu İsrailoğulları'nda olsaydı büyük olay olurdu."[27] Ali ibn Medinî'de; "Allah bu dini üçüncüsü olmayan iki kişi ile kuvvetlendirdi; Ridde günlerinde Ebû Bekir ve Mihne günlerinde Ahmed b. Hanbel"[28] dediği nakledilmiştir. O, insanların kendisiyle bilindiği bir ölçüydü adeta, onun hakkında kötü konuşanın fâsık bir kimse olduğu anlaşılırdı.[29]

Ahmed b. Hanbel'in çevresindekiler üzerinde saygı, hürmet ve tazim uyandıran bir hali vardı; hocaları bile onun yanında şaka yapıp gülmekten çekinirdi.[30]

[23] Muhammed Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, terc. Abdülkadir Şener, Hisar, İstanbul, Tarihsiz, s.377-381
[24] Mizzi, c.1 s.452, 461-62
[25] Mizzi, c.1 s.454-55; İbn Asâkir, c.5 s.287
[26] Yücesoy, Hayrettin, "Mihne" DİA, c.30 s.27
[27] Mizzi, c.1 s.462
[28] İbn Asâkir, c.5 s.278; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c.6 s.97-98
[29] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c.6 s.101
[30] Mizzi, c.1 s.447

İlk evliliğini kırk yaşında yapan Ahmed b. Hanbel'in bu evlilikten Isfahan kadısı[31] olan oğlu Salih doğdu. Bu hanımın vefatından sonra ikinci kez evlenen Ahmed b. Hanbel'in bu evlilikten de *Müsned*'in ravisi[32] olan oğlu Abdullah doğdu. Bu hanım da vefat edince o, bir cariye aldı ve bu cariyeden de bir kız üç erkek evladı oldu.[33]

1.4. Vefatı

Ahmed b. Hanbel, h. 241 yılı 12 Rebîülevvel'inde cuma günü Bağdat'ta vefat etti. Vefat ettiğinde 77 yaşında idi. Cenazesine büyük bir kalabalık katıldı. Onun vefatından Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecusiler büyük üzüntü duymuşlardı.[34]

1.5. Eserleri

Ahmed b. Hanbel kitap yazılmasını hoş görmez, kendi söz ve fetvalarının yazılmasına da izin vermezdi. Buna rağmen onun pek çok eseri vardır.[35] Bunlardan *Müsned* dışındakileri bizzat kendisi yazmamış, vefatından sonra başta oğlu Abdullah olmak üzere diğer talebeleri tarafından ondan nakledilen rivayetler ve görüşlerin derlenmesiyle vücuda getirilmişlerdir.[36] Bu eserlerden bazıları şunlardır:

- el-Müsned
- Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh
- Kitâbu'z-Zühd
- et-Târih
- Hadîsu Şu'be
- el-Mukaddem ve'l-Muahhar fî'l-Kur'an

[31] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.11 s.333
[32] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.11 s.333
[33] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.11 s.185
[34] Mizzi, c.1 s.465-68; İbn Ebî Ya'lâ, c. 1 s.16
[35] Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübela, c.11 s.327
[36] Kandemir, "Ahmed b. Hanbel" c.2 s.77

- Kitâbu'l-Menâsik.
- Kitâbu'l-Îman.
- Kitâbu'l-Eşribe
- Kitâbu'l-Ferâiz
- Kitâbu'l-İmâme
- Nefyu't-Teşbih
- Cevâbâtu'l-Kur'an
- er-Red ale'z-Zenâdika
- Kitabu Fezâili's-Sahâbe[37]

2. İBNU'L-CEVZÎ'NİN HAYATI ve İLMİ ŞAHSİYETİ

2.1. Doğumu ve Nesebi

İbnu'l-Cevzî olarak tanınan Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed Bağdat'ta[38] ilimle ilgisi olmayan zengin bir ailede dünyaya gelmiştir.[39] Kaynaklarda doğumuyla ilgili farklı tarihler zikredilmektedir. H. 508, 509, 510, 511 ve 512 tarihlerinde dünyaya geldiği nakledilmekteyse de h.510 yılında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir.[40] Kureyş kabilesinin Teymoğulları koluna mensub olan İbnu'l-Cevzî'nin soyu Hz. Ebû Bekir'e dayanmaktadır.

[37] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.11 s.327-330
[38] İbn Receb el-Hanbelî, *Abdurrahman b. Ahmed, ez-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanâbile*, tah. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad, 1415/2005, c.2, s. 463.
[39] Cerrahoğlu, İsmail, "Abdurrahman İbnu'l Cevzî ve Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir Adlı Eseri," *AÜİFD* c.29 (1987), s.127
[40] İbn Hallikân Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, *Vefeyâtu'l-Âyan ve Enbau Ebnai'z-Zaman,* tah. İhsan Abbas, Dâru's-Sadır, Beyrut, 1994, c.3, s. 142; Zehebî Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, tarihsiz, c.1 s.1342; İbn Kesîr, Ebü"l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. Ali Şîrî, Daru Ihyâu't-Türâsi'l-Arabi, byy. 1408/1988, c.13 s.35; İbn Receb, c.2 s.462

İbnu'l-Cevzî'nin dokuzuncu dedesi olan Ca'fer b. Abdullah el-Cevzî'ye verilen Cevzî nisbesinin Furdâtu"l-Cevz denilen meşhur bir yere nisbetle veya Bağdat'ın batı tarafındaki bir mahalleye nisbetle verildiği rivayet edilmektedir. Vasıt'ta aileye ait bir bahçede o bölgede başka kimsede olmayan ceviz ağacı bulunması sebebiyle bu nisbenin verildiği de nakledilenler arasındadır.[41]

İbnu'l-Cevzî babasını 3 yaşlarında küçük bir çocukken kaybetmişti. Babasının vefat tarihini bizzat kendisi haber veren İbnu'l-Cevzî şöyle söylemektedir: "Doğum tarihimden tam olarak emin değilim ama babam 514 yılında vefat etti, annem o sırada üç yaşlarında olduğumu söylemişti." Babasının vefatından sonra onun yetiştirilmesini halası üstlendi.[42]

2.2. Hocaları ve Öğrencileri

Ticaretle iştigal eden bir ailede[43] dünyaya gelen İbnu'l-Cevzî'yi halası ve akrabaları ilme teşvik etti,[44] böylece o küçük yaşta el-Mübarek b. Ca'fer b. Müslim'in (ö.518/1124) Kur'an kursuna gitti ve hafız oldu.[45] Babasından kalan miras sayesinde sıkıntı çekmeyen İbnu'l-Cevzî[46] biraz büyüyünce halası tarafından Ebû'l-Fazl Muhammed b. Nasır'ın (ö.550/1155) meclisine götürüldü ve onun ders halkasına dâhil oldu. İbn Nasır, İbnu'l-Cevzî'nin eğitimine özen gösteriyor, onu başka hocalara götürüyor, *Müsned* ve diğer büyük hadis eserlerini dinletiyordu.[47]

---

[41] İbn Hallikân, c.3 s.142; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.372
[42] İbn Hallikân, c.3 s.142; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.367
[43] İbn Receb, c.2 s.463
[44] Kartal, Alparslan, "el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye" Adlı Eseri Işığında İbnu'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) Cerh ve Ta'dîl Metodu" Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2015, s.9
[45] Boyacılar, Nurettin, "Ebû'l-Ferec İbnu'l Cevzî'nin Hadisdeki Yeri ve Metodu" Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1978, s.17
[46] Yavuz, Yusuf Şevki, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec," *DİA*, c.20 s.543
[47] İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed ilâ Nasîhati'l-Veled*, thk. Eşref b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim, Mektebetu'l-İmam Buharî, byy. h.1412/1992; İbn Receb, c.2 s.463

Çok küçük yaşta yetim kalması İbnu'l-Cevzî'nin hayatın gerçek yönlerini görmesine ve ilme yönelmesine neden oldu.[48] Onun seksenden fazla hocası olduğu rivayet edilmiştir. Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Husayn eş-Şeybanî (Ö.525/1130), Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Abdülbaki el-Ensârî (ö. 535/1140), Ali b. Abdi'l-Vahid ed-Dineveri (Ö. 521(1127), Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyn el-Mezrafî (ö. 527/1132), Ebû Galib ibnü'l-Benna (ö. 527/1132), Yahya İbnü'l-Bennâ (ö. 608/1211), Ebû Galib Muhammed b. Hasen el-Maverdî (ö. 525/1130), Ebû'l-Hasen ibnü'z-Zâğunî (ö. 527/1132), Abdülvehhâb b. el-Mübarek el-Enmâtî (ö. 538/1143), İsmail b. Ahmed b. Ömer es-Semerkandî (ö. 536/1141), Ebû Mansur Muhammed b. Hayrûn (ö. 539/1144), Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed el-Bağdadî (ö. 540/1145), İsmail b. Ebî Salih el-Müezzinî (ö. 547/1152), Ebû Mansûr Abdurrahman b. Zurayk el-Kazzâz (ö. 535/1140), bu hocalarından bazılarıdır.[49]

Hicrî 6. asrı bütünüyle idrak eden İbnu'l-Cevzî, tercüme ve telifin yaygın olduğu, ulemanın telife önem verdiği, dinî ilimlerle birlikte felsefe, tıp ve tarih ilimlerinde de eserlerin çoğaldığı, kütüphanelerin arttığı bir dönemde[50] dönemin önemli bir ilim merkezi olan Bağdat'ta doğmuş, yetişmiş h. 553 yılında Hac için Mekke'ye gitmesi dışında Bağdat'tan ayrılmamıştı.[51] Bağdat'ta bulunan âlimlerden istifade eden, onların derslerine devam eden İbnu'l-Cevzî bunlarla yetinmemiş uzak beldelerdeki âlimlerden ve kendisinden önce yaşamış ulemadan da onların eserleri vasıtasıyla faydalanmıştır.[52]

İlim dallarından bir bölümüyle yetinmeyip hemen hemen bütün ilim dalları ile ilgilenen ve birçok ilimde zirveye çıkan, kendisinden âlimlerin imamı, hafız, şeyhü'l islam, kendi zamanın şeyhi, asrının imamı gibi sıfatlarla söz edilen[53] İbnu'l-Cevzî pek çok

[48] Cerrahoğlu, s.127
[49] İbn Receb, c.2 s.463-464
[50] Boyacılar, s.25
[51] İbn Receb, c.2 s.482; Yavuz, s.543
[52] Boyacılar, s.25
[53] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.365; *Tezkiretu'l-Huffâ*z, c.1 s.1342; İbn Receb, c.2 s.461

medresede dersler vermiş, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. O kendisine bir medrese inşa ettirip orada dersler vermiştir. Kendisinin Bağdat'ın Derb-i Dinar bölgesinde inşa ettirdiği medrese dışında İbn Şumehhil, Benfeşa ve Şeyh Abdülkadir Medresleri de onun ders verdiği medreseler arasındadır.[54]

İbnu'l-Cevzî'den ilim alan pek çok talebesinden bazıları şunlardır: Oğlu Yusuf b. İbnu'l-Cevzî (ö. 656/1258), torunu Ebû'l-Muzaffer Sıbt İbni'l-Cevzî (ö. 654/1256), Abdülganî el-Makdisî (ö. 600-1203), Muvaffakuddîn b. Kudâme (ö. 620/1223), İbnu'd-Dübeysî Muhammed b. Said (ö. 637/1239), Yusuf b. Halil (ö. 648/1250), İbnü'l-Kati'î (ö. 634/1236), İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (ö. 643/1245), Abdulvâhid b. Ahmed el-Makdisî (ö. 643/1245).[55]

2.3. İlmî Şahsiyeti

İlim tedris etmeyi nafile ibadetten daha üstün gören İbnu'l-Cevzî, küçük bir çocukken bile bütün vaktini ilim elde etme yolunda harcamıştır. Kendi ifadesine göre o akranlarıyla birlikte dışarda hiç oynamamış,[56] varlıklı bir insan olan babasından kalan mirası ilim yolunda harcamıştır. O bu durumu oğluna hitaben yazdığı kitabında şöyle dile getirir:

"*Bilki ey oğlum! Babam varlıklı bir insandı ve binlerce mal bıraktı. Ergenliğe ulaştığımda yirmi dinar ve iki ev verdiler ve bana 'mirasın hepsi bunlardır' dediler. Dinarları aldım ve onunla ilim kitapları aldım. İki evi de sattım ve onun parasını ilim yolunda harcadım. Bu maldan bana hiçbir şey kalmadı."*[57]

[54] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.383; İbn Receb, c.2 s.472
[55] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.367; İbn Receb, c.2 s.503-504
[56] İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed*, s.34
[57] İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed*, s.63

İlim yolunda çeşitli sıkıntılara katlanan İbnu'l-Cevzî, *Saydu'l-Hatır* isimli eserinde ilim talebinin tadını aldığını, ilim yolunda karşılaştığı sıkıntıların kendisi için baldan daha tatlı olduğunu ifade etmektedir. O, daha küçük bir çocukken bu uğurda yaşadığı zorluğu şöyle anlatır:

"*Çocukken kuru bir ekmek alır ve hadis talebi için çıkardım. Nehir kıyısında otururdum. Ekmeği yanında su olmaksızın yiyemezdim. Her bir lokma yememde su içerdim."*[58]

Küçük yaşlardan itibaren ilim tahsilinde gayretli olan İbnu'l-Cevzî herhangi bir ilim dalıyla yetinmemiş;[59] tefsir, tarih, fıkıh, akaid, ahlak, edebiyat, vaaz, tıp gibi pek çok ilim dalıyla ilgilenmiş ve bu alanlarda söz sahibi olmuştu. Vaktini çok iyi kullanıp hiçbir şekilde zayi etmeyen [60] İbnu'l-Cevzî, evinden Cuma namazı ve ilim meclisleri dışında çıkmıyordu.[61] Onun ilim sevgisi, bu uğurdaki gayret ve çabaları neticesinde kendisinden aynı dönemi idrak eden insanlar faydalandığı gibi, bir kısmı günümüze ulaşan eserleri vasıtasıyla sonraki nesiller de faydanma imkânı bulmuştur. Birçok ilim dalında kitabı bulunan müellifin eserlerinin sayısının üç yüzden fazla olduğu rivayet edilmiştir. Bunlar içinde yirmi cilt tutan kitaptan bir cüze kadar farklı büyüklükte eserleri bulunmaktadır. Bunca eserin seksen yedi yıllık bir hayata sığması onun günde takriben dört fasikül yazması ile mümkün olmuştu.[62] Torunu Sıbt Ebû'l-Muzaffer'den şöyle nakledilmiştir: "Dedemi minberde şöyle derken işittim; 'Şu iki parmağımla iki bin cilt kitap yazdım…"[63]

[58] İbnu'l-Cevzî, *Saydu'l-Hatır*, tah. Amir b. Ali Yasin, Daru İbn Huzeyme, Riyad, 1997, s.395
[59] İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed*, s.36
[60] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.373-75,377-78; *Tezkiretu'l-Huffâz*, c.1 s.1343-44; İbn Receb, c.2 s.474
[61] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.370; *Tezkiretu'l-Huffâz*, c.1 s.1342; İbn Receb, c.2 s.481-82
[62] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.374-75; İbn Receb, c.2 s.485
[63] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.370

Kitap yazma konusunda oldukça üretken olan İbnu'l-Cevzî, eserlerinde hataların çok olması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu hataların gerekçesi olarak; onun çok fazla eser vermesi, bir kitabı yazdıktan sonra tekrar kontrol etmeyip bir başkasıyla meşgul olması gösterilmiştir. Ayrıca onun aynı anda birden fazla kitap yazması da bu hataların sebebi olarak öne sürülmüştür. [64]

Keskin bir zekâ ve kuvvetli bir hafızaya sahip olan İbnu'l-Cevzî, hitabet ve vaazda da oldukça usta idi. Onun vaazı sevdiği ve küçük yaşlardan itibaren ölünceye kadar insanlara vaaz ettiği nakledilmektedir.[65] Hocası İbnu'z-Zâgûnî h. 527 yılında vefat edince halifeden onun yerine vaaz etmek için izin ister, ancak yaşının küçük olması nedeniyle kendisine izin verilmez, daha sonra buluğa eren İbnu'l-Cevzî bu kez vezire gider ve orada birkaç konuda vaaz eder, nitece de kendisine Mansur Camii'nde vaaz etme izni verilir. Onun ilk vaazında dönemin önde gelen fakihleri de bulunmuştur. Daha sonra Mescid-i Maruf el-Kerhî'de, Bâbû'l-Basra'da ve el-Mualla nehri kıyısındaki meydanda vaaz vermiştir. Onun vaazları sadece camilerle sınırlı kalmamış, vezir ve büyük devlet adamlarının evlerinde tertib edilen toplantılarda da vaaz etmiştir.[66]

İbnu'l-Cevzî'nin vaaz meclislerinin benzerinin olmadığı, bu vaazların insanlar üzerinde büyük tesir icra ettiği ifade edilmiştir. Bu vaazların insanlar üzerinde yaptığı etkiyi kendisi şöyle anlatmaktadır: "İnsanların kalblerinde sınırsız kabul gördüm, sözlerim onların gönüllerine tesir etti ve doğruluğunda tereddüt etmiyorlardı. Benim vasıtamla yaklaşık iki yüz zımmi Müslüman oldu, benim meclisimde yüz binden fazla insan tevbe

[64] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.378; İbn Receb, c.2 s.487
[65] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.367-68; İbn Receb, c.2 s.482
[66] İbn Receb, c.2 s.465; Boyacılar, s.28

etti."[67] Zehebî de yüz bin kişinin onun vasıtasıyla tevbe ettiğini, yirmi bin kişinin Müslüman olduğunu nakleder.[68]

Onun vaazları büyük kalabalıklara şahit olmuştur. İnsanlar onun ikindi vakti yapacağı vaazı dinlemek için kuşluk vaktinde geliyorlar hatta onu dinleyebilecekleri mekânlar kiralıyorlardı.[69] Onun vaazlarını dinlemeye halktan insanların yanı sıra halifeler, melikler, vezirler ve ileri gelenler geliyorlardı.[70]

İbnu'l-Cevzî fıkıhta Hanbelî mezhebini benimsemekle birlikte bu konuda taassup sahibi değildi. Kendisine bir konuda fetva sorulduğunda önce Hanbelî mezhebine göre cevap verir. Eğer ikna edici bir cevap ve güçlü bir delil bulamazsa Hanefi mezhebine ve Şafiî mezhebine başvururdu. O fıkhî hükümlerin delillerinin araştırılması ve ona göre hareket edilmesi gerektiği düşüncesinde idi.[71]

İbnu'l-Cevzî devlet adamlarıyla ilişkilerinin iyi olmasına önem vermişti. Erkek evlatlarının ortancası olan Ebû'l-Kasım Ali'yi Müstencid Billah'ın vezirinin kızıyla evlendirmişti. Ancak yaşlılık döneminde devlet adamlarıyla ilişkileri bozuldu ve neticede vakıf malından zimmetine geçirmekle suçlanarak Vasıt'a sürgün edildi. Burada küçük bir evde tek başına yaşamaya mecbur bırakıldı. Öyle ki elbisesini kendi yıkıyor, yemeğini kendi yapıyordu. Bu durum beş yıl sürdü, oğlu Yusuf'un yaptığı vaazın halifenin annesini etkilemesi sonucu serbest bırakıldı. Bağdat'a dönen İbnu'l-Cevzî burada medrese erbabı ve sufîlerin de katıldığı büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. Bağdat'a döndüğü h.590 yılından ölünceye kadarki hayatını yine irşad faaliyetleriyle geçirdi.[72]

---

[67] İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed*, s.36-37 İbn Receb, c.2 s.480
[68] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.370
[69] İbn Receb, c.2 s.470, 473;
[70] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.370
[71] Cerrahoğlu, s. 129; Yavuz, s.543
[72] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.376-77; Yavuz, s.543

İbnu'l-Cevzî güzel yüzlü, hoş karakterli, yumşak huylu, aklî melekeleri kuvvetli, tesir edici bir sese sahip, hazır cevap ve hoş sohbetti. Beyaz, yumşak, hoş kokulu bir elbise giyerdi.[73] Az ile yetinen İbnu'l-Cevzî zahidane yaşar, az uyur ve nafile ibadeti çok yapardı.[74]

Leftedü'l-Kebed isimli eserinde on evladı olduğunu bildiren İbnu'l-Cevzî, evlendiği zaman Allah'a niyaz ederek ondan on evlad istemişti. Evlendiğinde yaptığı bu duayı o, şu sözlerle anlatır:

"*Evlendiğimde Kur'an'ı hatmettim ve Allah'a niyazda bulunarak ondan on evlat ihsan etmesini istedim. Ve bana on evlat ihsan etti; bunlardan beşi erkek beşi kızdı. Kızlardan ikisi, erkeklerden dördü öldü. Ebû'l-Kasım dışında erkeklerden kalan olmadı."*[75]

Kaynaklarda erkeklerden; Abdülaziz, Ebû'l-Kasım Ali, Muhyiddin Yusuf, kızlardan ise Rabia, Şerefü'n-Nisa, Zeynep ve Cevher'nin ismi zikredilmektedir. Miratu'z-Zaman'ın yazarı ünlü tarihçi Ebû'l-Muzaffer Sıbt İbni'l-Cevzî'de (ö. 654/1256) İbnu'l-Cevzî'nin torunu olup kızı Rabia'nın oğludur.[76]

2.4. Vefatı

İbnu'l-Cevzî h.597 yılı Ramazan ayında bir Cuma gecesi, Bağdat'taki evinde vefat etti. Cenazesine büyük bir kalabalık katılmış, cenaze namazı oğlu Ebû'l-Kasım Ali tarafından kıldırıldıktan sonra Mansur Camiine götürülmüş, burada ikinci kez cenaze

[73] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.378; İbn Receb, c.2 s.484
[74] İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed*, s.36; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.373
[75] İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebed*, s.25-26
[76] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.383; İbn Hallikân, c.3 s.142

namazı kılınmasının ardından Bâbu'l-Harb Kabristan'ında bulunan Ahmed b. Hanbel'in kabrinin yanına defnedilmiştir.[77]

Çok küçük yaşlarda başladığı ilim yolculuğunu seksen yedi yaşındaki vefatına kadar sürdüren İbnu'l-Cevzî, Hz. Peygamber'in hadislerini yazarken kullandığı kalemlerin yongalarını biriktirmiş ve öldükten sonra cenazesinin yıkanacağı suyun bu yongalarla ısıtılmasını vasiyet etmişti. Vefatından sonra onun isteği yerine getirilerek cenazenin yıkanacağı su bu yongalarla ısıtılmış, yongalar cenaze suyunu ısıtmaya yetmiş hatta artmıştı.[78]

Kaynaklar onun ilginç bir vasiyetini daha naklederler; o kabrine aşağıdaki beyitlerin yazılmasını ister.

يَا كَثِيْرَ العَفْوِ عَمَّنْ كَثُرَ الذَّنْبُ لَدَيْهِ

جَاءكَ المُذْنِبُ يَرْجُو الـ... ـصَّفْحَ عَنْ جُرْمِ يَدَيْهِ

أَنَا ضَيْفٌ، وَجزَاءُ الـ ... ـضَّيْفِ إِحْسَانٌ إِلَيْهِ

Ey günahı çok olana karşı affı bol olan Allah'ım

Günahkâr, işlediği suçlardan bağışlanmak için sana geldi,

Ben bir misafirim, misafire ancak ikram yaraşır.[79]

2.5. Eserleri

Telif ettiği eserlerin çokluğuyla temayüz eden İbnu'l-Cevzî tefsir, fıkıh, hadis, kelam, dil, vaaz, coğrafya, tarih, tıp, siyer vb. alanlarında çok sayıda eser vermiştir. O, çok

[77] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.379; ; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c.13 s.36; İbn Receb, c.2 s.484

[78] İbn Hallikân, c.3 s.141

[79] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, c.21 s.380; İbn Hallikân, c.3 s.141; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c.13 s.36; Cerrahoğlu, s. 130

genç yaşlarda telif ve tasnife başlamış[80] ve ardında üç yüzü aşkın eser bırakmıştır.[81] Bunlardan bazıları şöyledir:

-Kitâbû'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfu'ât

-el-İlelu'l-Mütenahiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhîye

-el-Hadâik

-Garîbu'l-Hadîs

-Menâkıbu Ashabi'l-Hadîs

-Sıfatu's-Safve

-Esmâu'd-Du'afâ ve'l-Vazi'în ve Zikru men Cerahahum mine'l-Eimmeti'l-Kibari'l-Hafizîn

-el-Muğnî

-Zâdu'l-Mesir fi 'İlmi't-Tefsir

-Tezkiretu'l-Erib fi Tefsiri'l-Garib

-Nüzhetu'l- A'yuni'n- Nevâzire fi İlmi'l-Vucûhi ve'n- Nezâir.

-Funûnu'l-Efnân fi Uyuni Ulumi'l-Kur'an

-Minhacu'l-Vusûl ila 'İlmi'l-Usûl

-el-Muntazâm fi Tarihi'l-Mulûk ve'l-Umem

-Menâkıbu'l-Bağdad

[80] İbn Receb, c.2 s.490

[81] İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, c.13 s.35; İbn Receb, c.2 s.485

-Telbisu İblis

-Saydu'l-Hâtır

-Müntehâbu'l-Müntehab

-el-Müdhiş

3. IRAKÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

3.1. Doğumu ve Nesebi

Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahman b. Ebi Bekir b. İbrahim. 21 Cemâziyelevvel 725'te Kahire yakınlarındaki Menşeetü'l-Mihrânî'de doğdu.[82] Babası Hüseyin aslen Erbil'e bağlı Râzyan beldesinden olup küçükken akrabalarıyla birlikte gelerek Kahire'ye yerleşmişti.[83]

Kürdî, Mısrî, Şafiî nisbeleriyle de anılan Irakî, Irak'a nisbetle verilen Irakî nisbesiyle tanındı.[84] Ona Abdurrahim ismini babasının Kahire'ye geldiğinde hizmetinde bulunduğu Şeyh Takiyyuddin el-Kanâî (ö. 744/ 1343) büyük dedesi Şeyh Abdurrahim el-Kanâî'ye (ö. 692/ 1292) hürmeten verdi.[85]

[82] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-Mecma`u'l-Müesses li Mu`cemu'l-Müfehres*, tah. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1994, c.2 s.176; Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Huffâz,* Daru'l-Kütübü'l-İmiyye, Beyrut, 1983, s.543; İbnu'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ,* Daru'l-Kütübü'l-İmiyye, Beyrut, 2006, c.1 s.345

[83] İbn Hacer, *el-Mecma`u'l-Müesses*, c.2 s.176; Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi',* Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992, c.4 s.171; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, s.543

[84] Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.171; İbn Tağriberdî Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfâ ba'de'l-vâfî,* Heyetul-Mısriyye el-'âmmetü lil-Kitab, 1993, c.7 s.645,650

[85] İbn Hacer, *el-Mecma`u'l-Müesses*, c.2 s.176; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, s.543; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.171

Zeynüddîn lakabıyla da bilenen Irakî 3 yaşında iken babasını kaybetti.[86]

3.2. Hocaları ve Öğrencileri

Kuvvetli bir hafızaya sahip olan Irakî Kur'an-ı Kerim'i ezberlediğinde 8 yaşındaydı. O, Şafiî fıkhına dair *et-Tenbih'i* ezberlediği gibi Dakîkul'îd'in *el-İlmam'ı* ve *el-Havî* gibi çeşitli ilimlere dair eserleri de ezberledi.[87]

Onun ilk meşgul olduğu ilim Kıraat idi.[88] Nâsıruddin Muhammed b. Sem'ûn (ö. 737/1337), Takiyyuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Abdulkâfi es-Sübkî (ö.756/ 1355) Burhaneddin İbrahim b. el-Ecîr er-Raşîdî (ö. 749/ 1348), es-Sirâceddin Ömer b. Muhammed ed-Demenhûrî (ö. 765/ 1363), Şihabuddin Ahmed b. Yusuf b. Abduddâim el-Halebî es-Semîn (ö. 756/ 1355) bu ilimi aldığı hocalarındandı.[89] Abdurrahman b. Ahmed b. el-Bağdadî (ö. 375/985)'den Kırâat-ı Seb'a'yı kâmilen okudu.[90] Aynı zamanda fıkıh ve fıkıh usulüyle ilgilendi.[91] Sonra hadise yöneldi. Onun hadise yönelmesi İbnü'l-Cemââ'nın (ö. 767/1366) teşvikiyle olmuştur. İbnü'l-Cemââ'nın, onun kıraâtla meşgul olduğunu göründüğünde, gayretini hadis ilmine harcamasının daha faydalı olacağını söylemesi kendini tamamen hadise vermesinde etkili oldu.[92] Irakî bundan önce hadis tahsiline başlamıştı. Onun hadis okuduğu ilk hocası Şihâbuddîn Ahmed b. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Bâbâ (ö. 799/1396) idi. Alaaddin et-Türkmânî el-Hanefî'den (ö. 750/ 1349) hadis ilminde faydalanmış, ondan ve Abdurrahim b. Şâhidü'l-Ceyş'ten *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemişti.[93]

---

[86] Kandemir, Mehmet Yaşar "Irâkî, Zeynüddin" *DİA*, c.19 s.118
[87] Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.171
[88] İbn Tağriberdî, s.247;
[89] Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.172
[90] İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, 345
[91] İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *İnbâu'l-Ğumur bi Ebnâi'l-Umur,* tah. Hasan Habeşî, el-Meclisu'l-Alâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, Kahire, 1994, c.2 s.276; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.172
[92] İbn Tağriberdî, c.7 s.247; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.172
[93] Fâsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî, *Zeylü't-Takyîd fî Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, tah. Kemal Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1990/1410, c.2 s.106; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, c.7 s.247;

Irakî doğup büyüdüğü Kahire'deki hocalardan aldığı derslerden sonra döneminin ilim merkezlerine seyahatler yaparak bu beldelerdeki ünlü ilim adamlarıyla görüştü, onlardan faydalandı. O, aralarında Mekke, Medine, Şam, Halep, Hama, Humus, Trablus, Safed, Ba'lbek, Nablus, Kudüs, Gazze ve İskenderiye'nin de bulunduğu yaklaşık kırk beldeye ilim seyahati yaptı. [94] Onun bu beldelerde kendilerinden okuduğu hocalarından bazıları şunlardır:

Kahire'de: Ali b. Ebî Ali Abdurrahim Abdullah b. Yusuf el-Ensârî (ö.772/ 1370), Ali Ebû'l-feth Muhammed b. Muhammed b. İbrahim el-Meydûmî (ö. 745/ 1344)

Mekke'de: Ahmed b. Kasım b. Abdurrahman el-Harâzî el Cezâirî (ö.778/1377), Ahmed b. Ali b. Yusuf (ö. 771/ 1370)

Medine'de: Afîfu'd-din Abdullah b. Ahmed b. Muhammed et-Taberî (ö.760/ 1358)

Şam'da: Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Habbâz el-Ensârî (ö. 756/ 1355),

Halep'te: Süleyman b. İbrahim b. el-Matû'(ö. 744/ 1343)

Hama'da: Necmuddîn Abdurrahim b. İbrahim b. Hibetullâh el-Bârizî (728/1328)

Ba'lebek'te: Ahmed b. Ali b. el-Hasan b. Amrûn (ö. 741/1340)

Kudüs'te: Tahir b. Ahmed el-Makdisî

Gazze: Muhammed b. Salim b. Abdunnasır

[94] İbn Tağriberdî, c.7 s.246-247; İbn Hacer, *el-Mecma`u'l-Müesses*, c.2 s.178;

İskenderiye'de: Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Atâ (ö. 774/1372)[95]

Irakî de pekçok talebeye hocalık yapmış, Mısır ve diğer beldelerdeki döneminin tanınmış âlimleri kendisinden faydalanmıştır. Burhaneddin İbrahim el-Halebî Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438), Cemaleddin Muhammed b. Zahîre el-Kureşî (ö. 817/1414), Kemâleddin Muhammed b. Musa ed-Demîri (ö. 808/ 1405), el-Burhan İbrahim el-İbnâsî (ö. 802/ 1399), Abdurrahman b. Ali b. Halef el-Fâriskûrî (ö. 808/1406)[96] ve Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî (ö. 832/1429)[97] bunlardan bazılarıdır. Ancak Irakî'nin en önemli öğrencileri damadı ve yakın arkadaşı Nureddin el-Heysemî (ö.807/ 1405), kendisinden on yıl süreyle ayrılmayan öğrencisi İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve oğlu Ebû Zür'a (ö. 826/1423) idi. Ona vefatı sırasında 'senden sonra hadis hafızlarından kim kalıyor' diye sorulduğunda ilk olarak İbn Hacer, ikinci olarak oğlu Ebû Zür'a ve üçüncü olarakta Nureddin el-Heysemî'nin isimlerini saymıştı.[98]

3.3. İlmî Şahsiyeti

Yaşadığı çağın meşhur ilim adamlarının takdirini kazanan ve "asrın hafızı, zamanın hafızı" olarak nitelenen Irakî[99] kıvrak bir zekâya sahipti. O, İbn Dakīkul'îd'in (ö. 702/1302) *el-İlmâm'*ından dört yüz satırı tek bir günde, *el-Hâvî's Sağir*'in yarısını ise on beş günde ezberlemişti.[100]

[95] İbn Tağriberdî, c.7 s.245-247; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.172
[96] İbn Tağriberdî, c.7 s.248
[97] Fâsî, c.2 s.108
[98] İbn Hacer, *İnbâu'l-Ğumur*, c.2 s.277
[99] Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s.543
[100] İbn Hacer, *el-Mecma`u'l-Müesses*, c.2 s.179-180

İbnü'l-Cemââ'nın hadis ilmine teşvikinden sonra kendini hadise veren Irakî, bütün vaktini bu ilme harcadı, bu ilimde ilerledi ve hadis ilimlerindeki dirayeti ve bu ilme vukufiyeti sebebiyle sadece onunla tanınır oldu.[101]

H.788 yılında Medine kadılığı görevine getirilen Irakî yaklaşık üç yıl bu görevi ifa etti. Ayrıca o, Medine-i Münevvere'de imamlık ve hatiplik yaptı.[102] Kâmiliye Daru'l-hadisi, Zâhiriye medresesi ve İbn Tolun Camiî'nde hadis dersleri, Fâziliye Medresesi'nde fıkıh dersleri verdi. [103]

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'den (ö. 643/1245) sonra uzun zaman kesintiye uğrayan imlâ meclislerini tekrar canlandıran Irakî, imlâ derslerine h. 795 yılında başlayarak h.806'daki vefatından yaklaşık altı ay öncesine kadar on bir yıl boyunca dört yüz on altı imla meclisi tertip etti.[104] Medine'de başlayan imlâ meclisleri sonra Kahire'de birçok medresede devam etmiş,[105] Irakî bu meclislerde hadisleri çoğunlukla ezberinden rivayet etmiştir.[106]

Irakî yaşadığı asrın önemli ilim adamları olan Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî Alâi (ö. 761/1359), es-Sübkî (ö. 756/1355), İzzeddin İbn Cemâa (ö. 767/1366) ve İbn Kesir (ö. 774/1373) gibi hocalarının takdirini ve övgüsünü kazandı. Kendisinden yirmi dört yaş büyük olan İbn Kesir ondan faydalandığını belirtti. Cemâlüddîn el-İsnevî (ö. 772/1370)

[101] İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses*, c.2 s.179; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.173
[102] İbn Hacer, *İnbâu'l-Ğumur*, c.2 s.277; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.174; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s.544; İbn Tağriberdî, c.7 s.247
[103] Fâsî, c.2 s.108; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.174
[104]İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses*, c.2 s.184; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.174*; Sehâvî, Şemsü'ddîn Muhammed b. Abdurraman, Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l Hadis*, tah. Abdulkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Dârü'l-minhâc, Riyad, 1426, c.3 s.251; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s.544;
[105] Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, c.3 s.251
[106] İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses*, c.2 s.187; Kettânî Abdulhayy b. Abdulkebîr, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Me'âcim ve'l-Meşyehât ve'l-Müselselât,* tah. İhsan Abbas, Daru'l-Garbu'l İslâmî, Beyrut, 1982/1402, c.2 s.815

onu asrın hafızı olarak niteledi.[107] Öğrencisi İbn Hacer'de hadis ilminde ondan daha bilgili bir kimse görmediğini ifade etti.[108]

Irakî güzel yüzlü, zarif tabiatlı, mütevazı ama aynı zamanda vakur bir kimseydi. Az konuşurdu bununla birlikte espirili ve sohbeti tatlı idi. Çok hayâlı, temizlik konusunda oldukça hassas ve sultanın karşısında dahi doğruyu söylemekten çekinmeyecek kadar cesurdu. Onu görenler temiz sîmasından onun salih bir kimse olduğunu anlardı.

O, zühdü, takvası ve saygın kişiliğiyle de temayüz etmişti. Gece namazlarını hiç terk etmezdi, bu onun için mutat bir şey olmuştu. Sabah namazını kıldıktan sonra genellikle güneş doğuncaya kadar kıbleye yönelerek Kur'an okur ve zikrederdi. Ayda üç gün ve Şevval ayında altı gün oruç tutardı.[109]

Irakî h. 806 yılı safer ayında dört yüz on altıncı İmla meclisini gerçekleştirdi. Bu sırada Mısır'da yaşanan kuraklık nedeniyle insanlara istiska namazı kıldırmış ve hutbe irad etmişti. Duanın bereketi görülmüş, Allah Teâla Nil nehrini yükseltecek bir yağmur göndermişti.[110]

3.4. Vefatı

Irâkî, 8 Şaban 806 Çarşamba günü gece yarısı Kahire'de vefat etti. Vefat ettiğinde 81 yaşında idi[111]

3.5. Eserleri

[107] Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s.543; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.173; Fâsî, c.2 s.108
[108] İbn Hacer, *İnbâu'l-Ğumur*, c.2 s.276
[109] İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses*, c.2 s.187-88; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.175; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s.544; İbn Tağriberdî, c.7 s.250
[110] İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses*, c.2 s.186-188; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.174-75
[111] İbn Hacer, *İnbâu'l-Ğumur*, c.2 s.277; *el-Mecma'u'l-Müesses*, c.2 s.188; İbn Tağriberdî, c.7 s.249; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s.544

Çok erken yaşlardan itibaren telif çalışmalarına başlayan Irakî, Gazali'nin *İhyâ'u 'Ulûmu'd-Din* adlı kitabındaki hadisleri h. 745 yılında, henüz 20 yaşında iken tahric etti.[112] Onun, seksen bir yıllık hayatı boyunca telif ettiği pek çok eserden bazıları şunlardır:

- Elfiyye fî Ulûmi'l-Hadîs
- Elfiyye fi's-Siyer
- Elfiyye fî Garîbi'l-Kur'an
- İhbârü'l-ahyâʾ bi-ahbâri'l-İhyâ
- el-Keşfü'l-mübîn ʿan tahrîci İhyâʾi ʿulûmi'd-dîn
- el-Muġnî ʿan hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-İhyâʾi mine'l-ahbâr
- Nazmu'l-İktirâh li'bni Dakîkı'l-Îd
- Takrîbu'l-Esânîd ve Tertîbu'l-Mesânîd fi'l-Ahkâm
- Tekmiletü Şerhu't-Tirmizî li' İbni Seyidinnâs
- Tekmiletü Şerhu'l-Mühezzeb li'n-Nevevî
- el-Müstahrec ʿale'l-Müstedrek li'l-Hâkim
- Nazm-u Minhâci'l-Beydâvî
- el-İstidrâk ale'l-Muhimmât li'l-İsnevî
- Tarih-i Tahrîmi'r-Ribâ
- el-İstiâze bi'l-Vâhid min İkâmeti Cum'ateyn fi Mekânin Vâhid[113]

[112] İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses*, c.2 s.177; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.173
[113] Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, c.4 s.173; Fâsî, c.2 s.108; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, c.2 s.816

4. İBN HACER'İN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE EL-KAVLU'L MÜSEDDED ADLI ESERİ

4.1. Doğumu ve Nesebi

Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Mahmud b. Ahmed el-Kinânî el-Askalânî.[114] H.773 yılı Şaban ayında Mısır'da dünyaya geldi. Hangi gün doğduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır; ancak bu farklı tarihler göz önünde bulundurulduğunda Şaban ayının 12 ile 22'si arasında doğmuş olmalıdır.[115]

İbn Hacer, mensubu oldukları kabileye nisbetle Kinanî, dedelerinin memleketi olan Askalan'a nisbetle Askalanî olarak anıldı.[116] İbn Hacer, babasının nesebinin Kinanî olduğunu bizzat onun yazısından gördüğünü bildirmiştir.[117]

Ebû'l-Fadl olarak künyelenen İbn Hacer'e bu künye, Mekke Kadısı Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ahmed b. ʻAbdulaziz el-ʻUkayli en-Nüveyrî'ye teşbih olarak verilmiş, dedelerine nisbetle de İbn Hacer olarak tanınmıştır. Beşinci dedesinin taş taşıdığı için Hacer olarak isimlendirildiği nakledilmiştir.[118]

İbn Hacer'in dedeleri ticaretle uğraşmakta idi. Dört yaşında iken kaybettiği babası da dedeleri gibi ticaretle uğraşıyor, bununla birlikte ilimle iştigal ediyor ve şiir yazıyordu. Birçok dîvanı bulunan babası hafızdı ve kırât-ı seb'ayı biliyordu. Nevevî'nin *el-Ezkâr'ına*

---

[114] Sehâvî, Şemsü'ddîn Muhammed b. Abdurraman, *el-Cevâhir ve'd-Dürer fi Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer,* Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999*, c. 1, s. 101;* Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, tah. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Daru'l Erkam, Beyrut, tsz. s.25

[115] Mahmud Şakir Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî Musannefâtuhu ve Dirâsetun fî Menhecihî ve Mevaridihî fî Kitâbih'il-İsâbe,* Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1997, c.1 s. 51-52.

[116] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s.25

[117] İbn Hacer, *el-Mecmaʻu'l-Müesses,* c.3 s.196; es-Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-Dürer, c.1 s.103

[118] İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Aʿyâni'l-Miʾeti's-Sâmine*, Daru İhyait Turasil Arabi, Beyrut, tsz. c.4 s. 492 (tercemetü'l-müellif); Ali el-Kârî, Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker, s.124

da istidrak kaleme almıştı. O, h. 777 yılı recep ayında vefat etti.[119] Annesini de bir süre önce kaybeden[120] İbn-i Hacer, yetim olarak büyüdü. Babası vefatından önce onu biri ticaretle uğraşan Zekiyyüddin b Ebû Bekir b. Ali el-Harrûbî ve diğeri allame olan Şemsü'd-dîn b. el-Kattân olmak üzere iki dostuna emanet etti.[121]

4.2. Hocaları ve Öğrencileri

İbn Hacer beş yaşını tamamladıktan sonra küttaba başladı, dokuz yaşında Kur'an hıfzını hocası Muhammed b. Muhammed es- Seftî de tamamladı.[122] Keskin bir zekâ ve güçlü bir hafızaya sahip olan İbn Hacer, Meryem Suresi'ni tek bir günde ezberlemişti. O, *Hâvî es-Sağir*'den bir sayfayı iki kez okur, üçüncü seferinde ezberinden verirdi.[123] Daha önce de çocuklarının eğitimine önem veren babaları, onları ilim meclislerine götürmüş ve İbn Berdis, Şemseddin el-Kirmanî (ö. 786/1384) ve Zeynüddin el-Irâkî (ö. 806/1404) gibi muhaddislerden kızı için icazet almıştı.[124] İbn Hacer, on iki yaşında vasisi Zekiyyüddin el-Harrûbî ile Mekke'de bulunduğu sırada teravih namazını kıldırdı.

İbn Hacer kendi şehrinde aldığı eğitimin ardından Şam, Hicaz, Yemen ve bunlar arasındaki bölgelere ilim yolculukları yaptı. Defalarca Hac yaptı, Mekke'de Buhârî'nin *el-Câmi'us-Sahîh*'ini ilk defa Şeyh 'Afifu'd-Din en-Neysâbüri'den (ö. 790) dinledi.

İbn Hacer, İskenderiye, Kudüs, Halil, Nablus, Remle, Gazze ve diğer bölgelere yaptığı seyahatlerde birçok âlimle görüşme imkânı buldu ve onlardan Kur'an, Hadis, Fıkıh ve lügat ilimlerini aldı.[125] Hadis ilmini vefatına kadar on yıl yanında kaldığı hocası

[119] İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses*, c.3 s.197; Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer,* c. 1 s.107-108; Kandemir, Mehmet Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, c.19 s.514
[120] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s.26
[121] Abdülmün'im, c.1 s.53
[122] Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, c. 1 s.121
[123] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s.26
[124] Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", c.19 s.514
[125] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s.27; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, terc. Talat Koçyiğit, AÜİFY, Ankara, tsz. s.9

Zeynüddin el-Irâkî'den (ö. 806/1404) aldı. O, İbn Hacer'e ilk icazet veren hocalarındandı.[126]

İbn Hacer, *el-Mecma`u'l-Müesses li Mu`cemu'l-Müfehres* adlı kitabında isimlerini alfabetik olarak sıraladığı hocalarının terceme-i hallerini ve onlardan okumuş olduğu kitapları anlatmaktadır. Sehavî *el-Cevâhir ve'd-dürer'*de İbn Hacer'in altı yüz otuz hocasının ismini kaydeder,[127] bu hocalarından bazıları şunlardır:

-Muhammed el-Cezerî (ö.833/1429)

-İbrahim b. 'Ahmed et-Tennûhî (ö.800/1397)

- İbrahim b. Musa el-İbnâsî (ö.802/1399)

- Ömer b. Ali İbnu'l-Mulakkin (ö.804/1401)

- Ömer b. Rislan el-Bulkînî (ö.805/1403)

- Muhammed b. Ali İbn Kattân (ö. 813/1411)

- Abdullah b. Muhammed b. Muhammed en-Nişavuri (ö.h. 790)

- Muhammed b. Abdullah el-Mahzumî (ö.h.817)

- Abdurrahim b. Hüseyin el-Irâkî (ö. 806/1404)

- Ali b. Ebi Bekir Nureddin el-Heysemî (ö. 807/1405)[128]

Kendisi yüzlerce hocadan faydalanan İbn Hacer'in de pek çok talebesi olmuştur. Bunların en meşhurları şunlardır:

- Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (ö. 902/1497)

[126] Abdülmün'im, c. s.61; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, s.493 (tercemetü'l-müellif)
[127] Bkz. Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, c. 1 s. 200-240
[128] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker,* s.27-32

- el-Kemal b. Hümam (861/1457)

- Kâsım ibn Kutluboğa (ö.879/1474)

- Muhammed b. Muhammed İbn-i Emîru Hâc (ö. 879/1474)

- İbrahim b. Ömer b. Hasen el-Bikâî (ö. 885/1480)

- Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.926/1520)[129]

4.3. İlmî Şahsiyeti

İbn Hacer, Memluklular döneminde, telif faaliyetinin hareketli olduğu özellikle büyük ansiklopedik kitapların yazıldığı bir zamanda yaşadı.[130] Fıkıh ve usulü, tefsir, lügat, tarih ilimleriyle meşgul oldu ancak onun en çok öne çıktığı alan h. 796 yılından itibaren kendisini tamamen verdiği hadisti. Kendisine "Hafız" unvanı verilmiş, hatta bu unvan tek başına söylendiğinde sadece onu hatırlatacak kadar özel bir anlam kazanmıştı.[131] Edebiyat ve şiirler de ilgilenen İbn Hacer bu iki alanda da başarılı oldu, öyle ki Kahireli yedi meşhur şairden ikincisi kabul edildi.[132]

İbn Hacer birçok yerde tefsir, hadis, fıkıh hocalığı yaptı, imlâ meclisleri düzenledi, vaaz etti. Hüseyniyye ve Mansuriyye Medreselerinde tefsir, Baybarsiyye, Zeyniyye, Şeyhuniyye, Mahmudiyye Medreselerinde ve başka medreselerde hadis, Müeyyidiyye Medresesinde fıkıh okuttu.

İbn Salâh'tan (ö. 643/1245) sonra kesintiye uğrayan imlâ meclislerini tekrar canlandırıp h. 806'daki vefatına kadar sürdüren Irakî'den sonra İbn Hacer de, Baybars

[129] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s.33-36
[130] Abdülmün'im, c.1 s.36
[131] Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", c.19 s.514
[132] Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Nazmu'l-l'kyân fî A'yâni'l-A'yân*, tah. Philip Hitti, New York: 1927, s.45

Hankahı, Kamiliyye Darulhadisi, Şeyhuniyye Medresesi'nde ve kendi evinde vefatına kadar bu geleneği devam ettirdi. Bu süre içerisinde binden fazla imla meclisi düzenledi.[133] Mahmudiyye Medresesi Kütüphanesi'nde yöneticilik yaptı[134]

İbn Hacer farklı şehirlerde kadılık yaptı. Başlangıçta kendisine teklif edilen kadılık vazifesini defalarca reddetmiş ancak h. 827 yılında Mısır Memluk Sultanı Melik Baybars tarafından Mısır Şafiî baş kadılığına getirilmişti. Çeşitli şikâyetler sebebiyle defalarca görevinden azledilip sonra tekrar tayin edilmek suretiyle ölümünden birkaç ay öncesine kadar yirmi bir yıl devam ettirmişti.[135]

Güzel görünümlü, beyaz sakallı, orta boylu ve zayıf bedenli olan İbn Hacer, oldukça zeki ve kabiliyetli idi. O, güzel ahlaklı, yumuşak huylu ve sabırlı aynı zamanda vakur ve heybetli idi. Fazilet ehlini seven ve takva sahibi olan İbn Hacer'in en belirgin vasıflarından biri de mütevazı oluşuydu.[136] Kendisine 'Senin hıfzın mı daha iyi yoksa Zehebi'nin mi?' diye sorulduğunda ona karşı tevazuundan sukut ettiği rivayet edilmiştir.[137]

İbn Hacer geriye bıraktığı ilmî mirastan da anlaşılacağı üzere vaktini iyi kullanma konusunda oldukça titizdi. O hiçbir işle meşgul olmaksızın boş oturan kimselere şaşardı. Faydasız şeylerle vaktini zayi etmez ya yazar, ya ders verir ya da okurdu, hatta kalemini sivriltirken dahi dudağı kıpırdardı.[138]

[133] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s. 52-53; Abdülmün'im, c.1 s. 134-35
[134] Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, c. 2 s. 609
[135] İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 10; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", c.19 s.515
[136] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s.55
[137] Abdülmün'im, c.1 s.115
[138] Abdülmün'im, c.1 s. 117; Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, c. 1 s. 170

İbn Hacer süratli okur ve yazardı. *Sahîh-i Buhârî*'nin hepsini her biri öğle namazından ikindi namazına kadar süren on mecliste okumuş, *Sahîh-i Müslim'*i okuması ise sadece iki buçuk gün sürmüştü. O, hızlı yazdığı için hattı çok iyi değildi.[139]

İbn Hacer ilk evliliğini h. 798 yılında yirmi beş yaşında iken Abdülkerîm b. Ahmed b. Abdülazîz'in kızı Üns ile yaptı. Bu evlilikten beş kızı, ikinci evliliğinden bir kızı oldu, ancak kızlarının hepsi onun sağlığında öldü. Üçüncü kez evlenen İbn Hacer'in tek erkek evladı Tatar asıllı cariyesinden oldu.[140]

4.4. Vefatı

İbn Hacer yakalandığı dizanteri hastalığı sebebiyle h.852 (m.1449) yılı zilhicce ayında bir cumartesi gecesi vefat etti.[141]

4.5. Eserleri

İbn Hacer çok sayıda kitap yazmıştır. O, hadis ilminin hemen her dalında yazdığı gibi çok çeşitli ilim dallarında da eserler vermiştir. Sehâvi: "eğer onun *Buhârî Şerhi*'nden başka kitabı olmasaydı bile bu onun ilimdeki yüksek mertebesini göstermeye yeterdi" demiştir.[142] O, *el-Cevâhir ve'd-dürer'*de hocasının iki yüz yetmiş üç eserinin ismini kaydetmiş,[143] Suyûtî ise, *Nazmu'l-l'kyân*'da iki yüz eser zikretmiştir.[144] Bu eserlerden bazıları şunlardır:

-Hedyü's-Sârî Mukaddimet-ü Fethi'l-Bâri

[139] Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s. 52
[140] Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", c.19 s.515; Ayrıca bkz. Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, c. 3 s. 1207-1227
[141] Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, c.3 s.1193; Abdülmün'im, c.1 s.120
[142] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, s.495 (tercemetü'l-müellif)
[143] Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, c.2 s.660-695
[144] Suyûti, *Nazmu'l-l'kyân*, s.46-50

-Fethü'l-Bârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhâri

-Şerhu't-Tirmizî

-Taglîku't-taʿlîk

-el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi ʿan Müsnedi Ahmed

-İntikâdü'l-iʿtirâz fi'r-red ʿale'l-ʿAynî fî şerhi'l-Buhârî

-İtrâfü'l-müsnedi'l-muʿtelî bi-Etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî

-Nuhbetü'l-fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser

-Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker

-en-Nüket ʿale'l-Elfiyye

-el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe

-Tehzîbü't-Tehzîb

-Takrîbü't-Tehzîb

-Lisânü'l-Mîzân

-el-Muʿcemü'l-müfehres

-el-Mecmaʿu'l-müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres

-Bulûgu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm

-ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-miʾeti's-sâmine

-İnbâʾü'l-gumr bi-ebnâʾi'l-ʿumr[145]

[145] Bkz. Abdülmün'im, c.1 s.173-356

4.6. El-Kavlu'l-Müsedded'e Genel Bakış

İbn Hacer h. 819 yılında kaleme aldığı *el-Kavlu'l-Müsedded fî'z-zebbi 'an Müsnedi Ahmed* [146] isimli eserini üç bölüm halinde tasnif etmiş, kitabına yazdığı mukaddimede bu eseri niçin yazdığını ve nasıl bir yöntem izleyeceğini izah etmiştir. Buna göre; onun bu kitabı telif amacı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden mevzû olduğu ileri sürülen yirmi dört hadisin mevzû olmadığını ispat etmektir. Bu risalede, büyük İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mevzû hadis olduğuna dair ehl-i hadisten bazı kimselerin sözlerini zikredeceğini ve ümmetin saygı ve kabulle karşıladığı, Ahmed b. Hanbel'in ihtilaf anında kendisine dönülen ve müracat edilen bir kaynak kıldığı büyük eseri bu iddialara karşı savunacağını dile getiren İbn Hacer, üç bölüme ayırdığı eserin ilk bölümünde Irakî'nin "*el-Kelâm ale'l-ehâdîsi'lletî tukullime fî–hâ bi'l-va'z ve hiye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*" adlı cüzünü nakletmektedir. Zira mevzû olduğu iddia edilen hadislerden dokuz tanesi bu cüzde toplanmış bulunmaktadır. İbn Hacer'in, hocasının Kahire'nin dışındaki evinde ona okumak (kırâatu'n aleyhi) suretiyle aldığı bu cüzde bulunan dokuz hadis tahkikte yedi tanedir ve bir tanesi dışında Irakî'nin iddiasının mesnedi İbnu'l-Cevzî'dir. İkinci bölümde, ilk olarak bu dokuz hadisle ilgili genel bir değerlendirme yapan İbn Hacer, daha sonra bu hadisleri derinlemesine incelemiştir. O, bu bölümde sened ve metinlerini tekrar zikretmediği hadislere atıf yapmakla yetinmiş, rivayetlere yönelik tenkidlere değinerek bunları cevaplamaya çalışmıştır. İbn Hacer bu dokuz rivayete dair değerlendirmesi sona erince, bunlara mevzû hükmü verilmesinin uygun düşmeyeceğini tekrar dile getirmiştir.

Risalenin üçüncü bölümünde ise, İbnu'l-Cevzî'nin *Kitâbu'l-Mevzûât*'ta mevzû hükmü verdiği *Müsned* hadislerinden onbeş tanesi daha zikredilmektedir. Bu hadisler,

[146] Abdülmün'im, s.223

mevzû hükmü vermede Irakî'nin şartlarına uygun olduğu halde o, bunları gözden kaçırmış, risalesindeki dokuz hadisle birlikte zikretmemiştir.[147] Bu bölümde ilk olarak mevzû olduğu ileri sürülen *Müsned* hadisleri, senedleriyle birlikte nakledilmiş, hadise yönelik İbnu'l-Cevzî'nin tenkidine yer verildikten sonra da bu eleştiriler cevaplanmıştır.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i içerdiği hadislerin sıhhati bakımında birçok muhaddis tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuş, onda sahîh ve zayıf rivayetler bulunduğu ifade edilmiştir. *Müsned* rivayetleri içerisinde mevzû hadis olup-olmadığı ise tartışma konusu olmuştur. Muhaddislerden bir kısmı *Müsned*'de az sayıda mevzû hadis bulunduğunu iddia ederken, bir kısmı bunu şiddetle reddetmiştir.

Mevzû hadisler konusunda ilk eser verenler arasında bulunan İbnu'l-Cevzî, bu hadisleri derlediği eseri *Kitâbu'l-Mevzûât*'ta *Müsned* hadislerinden bazılarını da zikrederek çeşitli gerekçelerle tenkid etmiştir. İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere o, bu mevzûluk iddiasında zaman zaman metne yönelik tenkidler yapsa da daha çok seneddeki bir veya birkaç ravinin cerhine dayanmıştır.

Müsned hadisleri arasında mevzû hadis olmadığını söyleyenlerin başında ise Ebû'l-Alâ el-Hemedânî (ö.569/1173) gelmektedir. İbn Teymiyye (ö.728/1328), bu meselede iki âlim arasındaki münakaşayı şöyle anlatır: "Hafız Ebû'l-Alâ el-Hemedânî ve Ebû'l-Ferec İbnu'l Cevzi *Müsned*'de mevzû hadis olup olmadığı konusunda münakaşa ettiler. Ebû'l-Alâ *Müsned*'de mevzû hadis olduğunu kabul etmedi. İbnu'l-Cevzî ise bunu ispat etti ve onda batıl olarak bilinen hadislerin bulunduğunu açıkladı."[148]

[147] İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-Kavlu'l-Müsedded fi'z-Zebbi an'il-Müsnedi li'Ahmed*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, h. 1401, s.4, 28

[148] İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Kaidetü'l-Celîle fi't-Tevessüli ve'l-Vesile,* tah. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, Mektebetü'l- Furkan, Acman, 2001/1422, s.173

Bu iki görüş de taraftar bulmuş, Ebû'l-Alâ gibi *Müsned*'de mevzû hadisin varlığını reddenler olduğu gibi az da olsa onda mevzû hadis bulunduğunu isbata çalışanlar olmuştur. Ebû'l-Alâ'nın talebesi Ebû Musa el-Medinî (ö. 581/1185) hocası gibi *Müsned'*de mevzû hadis olduğunu reddedenler arasındadır. O, *Hasâisu'l-Müsned* adlı eserinde "Ahmed b. Hanbel sadece kendi indinde doğruluğu ve dindarlığı sabit olan ve güvenilirliği konusunda eleştiri almamış kimselerden rivayet etmiştir"[149] der ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'de kendi indinde sahîh olandan başkasını rivayet etmediğini bildirir.[150] "*El-intisâru li Müsnedi'l-İmamı Ahmed*" adlı kitabın müellifi Hanbelî imamlarından Abdulmuğis b. Zuheyr el-Harbî de (ö.583/1187) *Müsned*'de bulunan bütün hadislerin sahîh olduğu görüşünü benimseyenlerdendir.[151]

Saydu'l-Hatır isimli eserinde, *Müsned*'de mevzû hadislerin bulunduğunu kabul etmeyenlerle aralarında geçen çekişmeyi anlatan İbnu'l-Cevzî, onları kınayarak, ilim adamlarının da avam gibi davrandığından, hadisin sahîhini sakimini araştırmadıklarından şikayetlenmekte ve şöyle söylemektedir: "Onlar zannediyorlar ki benim söylediklerimi söyleyen kimseler Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiklerini karalamaya çalışıyor ama durum böyle değildir." İbnu'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in meşhur, ceyyid ve redî olanları rivayet ettiğini, sonra da bu rivayet ettiklerinden çoğunu reddettiğini ve kabul etmediğini ifade etmektedir. [152]

İbn Teymiyye ise, ilim sahibi herkesin Ahmed b. Hanbel'in, fezail gibi konularda rivayet ettiği her hadise sahîh demediğini hatta *Müsned*'de rivayet ettiği her hadise de sahîh demediğini ifade etmektedir. *Müsned* hadislerinin çoğunun ceyyid ve kendisiyle

[149] Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî, *Hasâisu Müsnedi'l-İmamı Ahmed*, Mektebetü't-Tevbe, byy. 1990/1410, s.14
[150] Ebû Mûsâ el-Medinî, s.16
[151] İbn Recep, c.2 s.352
[152] İbnu'l-Cevzî, *Saydu'l-Hatır*, s.496-497

ihticac edilen hadisler olduğunu ancak içlerinde batıllığına delalet eden illetleri olanlar da bulunabileceğini söyleyen İbn Teymiyye, bununla birlikte İmam Ahmed'in ilim ehli tarafından rivayetle ma'ruf olan ve kizbi bilinmeyen kimselerden rivayet ettiğini de belirtmektedir.[153] İbn Teymiyye'nin ardından gelen İbn Kesir de (ö. 774/1373) *Müsned*'de zayıf hatta mevzû hadisler bulunduğu görüşündedir.[154]*Müsned'*de az sayıda mevzû hadis olduğunu ileri süren Irakî[155] ise yukarıda da geçtiği gibi bunları bir cüzde toplamıştır. O, bu konudaki görüşünü açıklamaya şu iki sebepten dolayı zorunlu olduğunu ifade etmektedir: "Bunlardan birisi, bana bu konuda soru soruldu. İkincisi: Âlimler 'mevzû hadislerin mevzû olduğunu beyan etmeksizin rivayet caiz değildir' dediler."[156] Irakî'nin sözkonusu bu cüzünü ondan rivayet eden İbn Hacer ise, bu konuda hocasıyla aynı görüşte değildir. Aşağıda görüleceği üzere İbn Hacer, bu cüzde bulunan dokuz hadisle birlikte İbnu'l-Cevzî'nin mevzû olduğunu iddia ettiği onbeş *Müsned* hadisini savunmak ve mevzû olmadığını ispatlamak amacıyla *el-Kavlu'l-Müsedded*'i kaleme almıştır. O, bu eseri yazma amacını şöyle anlatır:

Bir kesim Müsned-i Ahmed'deki hadisler ve ravilerinin sıhhati hakkında konuştu. Hafız Ebû Musa el-Medinî bu konuda bir kitap yazdı. Doğrusu Müsned'deki hadislerin çoğu ceyyiddir, zayıflar ise mütabaat için rivayet edilmiştir. Onda biraz da ferd, garib hadis vardır, Ahmed b. Hanbel onları rivayet etti sonra yavaş yavaş üzerlerini çizdi, sonra onlardan az bir şey kaldı. Bir grup onda mevzû hadis bulunduğunu iddia etti. Şeyhimiz Irakî de İbnu'l-Cevzî'nin Mevzûât'a aldığı dokuz Müsned hadisinde onun görüşüne tabi oldu ve mevzû oldukları hükmünü verdi. Ben bu cüzü ona okudum. Sonra İbnu'l-Cevzî'nin

[153] İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Minhâcu's-Sünneti'l-Nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-Şî'a ve'l-Kaderiyye*, tah. Muhammed Râşid Sâlim, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Suû'd el-İslâmiyye, byy. 1986/1406, c.7 s.223

[154] İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, tsz. s.31

[155] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.4

[156] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.5

Mevzûât'ta zikrettiği diğer Müsned hadislerini de bunlara ekledim ve yaklaşık yirmiye tamamladım. Sonra hadis hadis İbnu'l-Cevzî'nin tenkidlerini araştırdım. Bu araştırma sonunda çoğunun ceyyid olduğu ortaya çıktı. Buna göre onlardan hiçbirine mevzû olduğu hükmü verilemez.

İbn Hacer bunun ardından kitabını *el-Kavlu'l-Müsedded fî'z-zebbi an Müsned-i Ahmed* olarak isimlendirdiğini ifade etmektedir.[157]İbn Hacer'in Ta'cîlu'l-Menfa'a'daki bu beyanına rağmen Sahâvî, bu eserin el-Kasdu'l-Müsedded olarakta isimlendirildiğini bildirmektedir.[158]

Suyûtî, İbn Hacer'in bu eserine *el-Kavlu'l-Müsedded ve zeyluhu aleyh* isimli bir zeyl yazmış ve burada *Müsned*'den mevzû olduğu ileri sürülen ondört hadisi daha savunmuştur. Daha sonra İbnu'l-Cevzî'nin *Sünen-i Erbaa*'dan mevzû olduğunu iddia ettiği yüzyirmi küsür hadisi bu ikisine ekleyerek *el-Kavlu'l-hasen fi'z-zebbi ʿani's-Sünen adlı* eserini kaleme almıştır. [159]

[157] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Ta'cîlu'l-Menfa'a bi Zevâidi Ricâli'i-eimmeti'l-Erba'a*, tah. İkramullah İmdadülhak, Darul-Beşâir, Beyrut, 1996, c.1 s.240-241
[158] Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, c.2 s.663
[159] Abdülmün'im, s.223

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HACER'İN AHMED B. HANBEL'İN MÜSNED'İNDEKİ MEVZÛ OLDUĞU İDDİA EDİLEN RİVAYETLERLE İLGİLİ TENKİTLERE VERDİĞİ CEVAPLAR

İbn Hacer, hocası Irakî'nin dokuz *Müsned* hadisine yönelik tenkidlerini cevapladığı ikinci bölümün başında genel bir savunma yaparak, zikredilen bu dokuz hadisin helal ve haram bildiren ahkâm hadislerinden olmadığını, bu tür hadislerin rivayetinde tesahül göstermenin caiz olduğunu ifade etmektedir.[160]

Muhaddisler çeşitli konulara dair hadisler içerisinde şer'i hüküm bildiren hadisleri rivayette daha fazla sıkı ve titiz davranmışlar,[161] ancak onlardan çoğu şer'i bir hüküm bildirmeyen, tergib, terhîb, amellerin fazileti, rekâik, zühd ve kıssalar gibi konularda tesahülü caiz görmüşlerdir.[162] İbn Hacer'in, Ahmed b. Hanbel'den naklettiği şu sözler onun hadis rivayetinde bu anlayışı benimsediğini ortaya koymaktadır: "Biz helal ve haram hakkında bir rivayette bulunduğumuzda sıkı davranırdık, fezâil ve diğer konulardaki rivayette ise tesahül gösterirdik."[163] Ahmed b. Hanbel, kendisine Muhammed b. İshak sorulduğunda verdiği cevapla da, ahkâm hadislerinde ne denli titiz olduğunu, onun dışındaki hadislerde tesahül gösterdiğini şöyle ifade etmiştir: "Muhammed b. İshak'tan megâzi ve benzeri konulara dair şeyleri yazabilirsin. Helal ve harama gelince, bize şöyle adamlar lazımdır" diyerek ellerini uzatmış ve parmaklarını birbirine kenetlemiştir.[164]

---

[160] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.11
[161] Kandemir, Mehmet Yaşar, *Mevzû Hadisler,* DİB yayınları, Ankara, 1984, s.104
[162] Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, terc. Bünyamin Erul, Rey yayıncılık, Kayseri, 1993, s.170
[163] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.11
[164] İbn Ebû Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi, Beyrut, 1952/1271, c.7 s.193

İbn Hacer, bu genel değerlendirmeden sonra tek tek ele aldığı *Müsned* hadislerini savunurken çeşitli gerekçeler ileri sürmüştür. O, hadislerin tariklerini toplamaya önem vermiş, bir seneddeki zaaf sebebiyle hadis metninin mevzû kabul edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. İbnu'l-Cevzî'ye itirazında hadislerin mütâbi ve şâhidlerini getirmek onun en fazla başvurduğu yöntemlerden biridir. O, mevzû olduğu iddia edilen hadisleri başka tariklerden rivayet etmek suretiyle savunarak sıhhatini ortaya koymaya çalışmıştır. İbnu'l-Cevzî'nin sözkonusu hadislere yönelik tenkidleri daha çok ravî eleştirisine dayandığından, onun çoğunlukla başvurduğu bir diğer yöntemin ravî tevsiki olduğu görülmektedir. İbnu'l-Cevzî'nin ravîsi sebebiye mevzû hükmü verdiği rivayetleri, bu ravîlerin başka münekkidlerce tevsik edildiklerini ya da *Sahîhayn* ricalinden olduklarını ileri sürmek suretiyle savunmuş, tenkid edilen bazı ravîlerin ise sözkonusu hadisin ravîsi ile aynı kişi olmadığını, İbnu'l-Cevzî'nin ravileri karıştırdığını delilleriyle ortaya koymuştur. *Müsned* hadislerine yönelik tenkidleri nedeniyle zaman zaman İbnu'l-Cevzî'yi eleştiren İbn Hacer, onun sahîh hadislere muhalif olma, genel ilkelere, vakıaya ya da tarihî gerçeklere aykırı olma gibi hadis metnine yönelik tenkidlerini de cevaplamak suretiyle *Müsned* hadislerinin mevzû olduğu iddialarını reddetmiştir.

1. HADİSİN BAŞKA TARİKLERİNİN BULUNMASI

İbnu'l-Cevzî'nin mevzû olduğunu iddia ettiği *Müsned* hadisleriyle ilgili iddia ve tenkidlere cevabında ve bu hadislerdeki batıllık hükmünün geçersizliğini ortaya koymada ibn Hacer'in en fazla kullandığı yöntemlerden birinin, hadisin başka tariklerini getirmek olduğu görülmektedir. Zira o, el-Kavlu'l-Müsedded'de yeri geldikçe belirttiği gibi "hadisin tariklerinin çokluğunun hadisi güçlendirdiği" düşüncesindedir. Ayrıca İbnu'l-Cevzî'nin eleştirilme sebebleri arasında; hadisin başka tariklerini araştırmaksızın, naklettiği

seneddeki kusur sebebiyle mevzûluk hükmü vermesi olduğu da unutulmamalıdır.[165] Bu duruma dikkat çeken Suyûtî, İbnu'l-Cevzî'nin; Hâkim, İbn Hibban ve Ukaylî gibi müelliflerin tabakat türü eserlerinde, birçok vecihten nakledilen hadislerin bir senedine verdikleri batıllık hükmüne dayanarak, hadisin metnine mutlak olarak mevzû hükmü verdiğini ve *Kitabu'l-Mevdûât'*ta zikrettiğini bildirmektedir. Bu sebeple İbnu'l-Cevzî'nin kınandığını ifade eden Suyûtî'nin kanaati de bunun yakışıksız olduğudur.[166]

İbn Hacer'in hadislerin farklı tariklerini zikretmek suretiyle *Müsned* hadislerine yönelik mevzûluk iddiasını reddi üç başlık altında incelenebilir:

1. Hadisin Mütâbi ve Şâhidlerinin Olması

2. Müsned Hadisinin Farklı Tarikle Gelmesi

3. Hadisin Sahih'i Müslim'de Geçmesi

1.1. Hadisin Mütâbi ve Şâhidlerinin Olması

Bazı usul çalışmaları ile ferd bir hadisin yalnızlığını giderip, onu daha kuvvetli bir hale getirmek mümkündür.[167] Bunun için hadisin başka tarikleri olup olmadığı, başka muhaddislerce ma'ruf olup olmadığı araştırılır. Bu araştırma işine "i'tibâr" adı verilir.[168] Ferd olduğu zannedilen rivayet câmi, müsned, mu'cem, cüz vb. hadis kitaplarında

[165] Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s.142; Yıldırım, Enbiya, *Hadisçiler ve Çelişki,* Rağbet yayınları, İstanbul, 2009, s.344

[166] Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Leâlî el-masnû'a fî ehâsî'l-Mevzûa',* tah. Ebû Abdurrahman Salih b. Muhammed, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996/1417, c.1 s.108

[167] Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergâh yayınları, İstanbul, 1983, s.162

[168] İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitabi İbn Salâh*, tah. Rebi' b. Hadi Umeyr el-Medhali, Câmiatu'l-İslamiyye, Medine, 1984/1404, c.1 s.109; Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî,* tah. Muhammed Avvame, Daru'l-Yusr/Daru'l-Minhac, Cidde, 2012, c.3 s.310-11; Zebîdî, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-î Sarîh Tercemesi,* terc. Ahmed Naim DİB Yay. Ankara, 1984, c.1 s.114; Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları,* Ankara Ünüversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s.174; Salahattin Polat, "İ'tibar," *DİA*, c.23, s.455

araştırılırak[169] ferd olup olmadığı tespit edilmeye çalışılır. Ferd olduğu zannedilen hadisin başka ravîler tarafından rivayet edilip edilmediğini araştırmaya, o hadisin ravisinin akranından başlanır, akranı içinde o ravinin şeyhinden, başka bir ravinin rivayet edip etmediği araştırılır. Eğer bulunamazsa şeyhinin şeyhinden rivayet eden var mı bakılır, yine bulunamazsa senedin başına kadar bu araştırma devam eder.[170]

Belli bir takım kurallar çerçevesinde, ehli tarafından yapılan araştırma sonucu ulaşılan aynı lafızlı veya benzer anlamlı rivayetler, mütâbi ya da şâhid olarak isimlendirilir. İ'tibar sonucu ulaşılan rivayetin isimlendirilmesinde, başka bir deyişle mütâbi ve şâhidin tanımı ve aralarındaki fark konusunda muhaddisler arasında farklılık bulunmaktadır.[171] Ancak burada, farklı görüşler konusunda detaya girilmeksizin İbn Hacer'in tanımı verilmekle yetinilecektir. *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*'nde bu mesele şöyle izah edilir:

Ferd-i Nisbî, ferd olduğu zannedildikten sonra, başka hadisçinin ona muvafakat ettiği görülürse, bu ikinci hadise mutâbi' denir. Mutabeatın çeşitli mertebeleri vardır. Eğer mutâbeat, râvinin bizzat kendisi için hâsıl olursa buna mutâbeat-ı tâmme, râvinin şeyhi ve üstündekiler için hâsıl olursa, buna da mutâbeat- ı kâsıra denir. Mutâbeattan, ferd zannolunan hadisin takviyesi yönünden istifade olunur.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, mutâbeat ister tâmme olsun, ister kâsıra olsun, lafzen gelmesi şart değildir. Aynı sahabinin rivayetinden olmak suretiyle mana yönünden ittifak hâsıl olmuşsa, bu, mutâbeat için kâfidir.

---

[169] Zebidî, *Tecrîd-î Sarîh*, c.1 s.114; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s.174; Uğur Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü,* TDV Yay. Ankara, 1992, s.170; Salih, Suphi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları,* terc. M. Yaşar Kandemir, DİB Yay. Ankara, 1981, s.207

[170] Zebidî, *Tecrîd-î Sarîh*, c.1 s.114; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s.174; Uğur Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.170

[171] Salih, s.204

Eğer bir başka sahabinin hadisinden rivayet olunan ve hem lafız, hem de mana yönünden, yahutta yalnız mana yönünden öbürüne benzeyen bir başka metin bulunursa, buna da şâhid denir.[172]

Bu tanımlamaya göre İbn Hacer i'tibâr sonucu ulaşılan rivayetleri, sahabi ravisini merkeze alarak bir isimlendirmeye tabi tutmaktadır. Buna göre o, i'tibâra konu olan hadisle aynı sahabiden gelen rivayetlere mutâbi, diğer sahabilerden gelen rivayetlere şâhid adını vermekte, lafz ya da mana yönünden benzer olup olmamasına göre bir ayrıma gitmemektedir.

İbn Hacer, bu ıstılahların tanımı konusundaki diğer görüşlere de kısaca şöyle değinmektedir:

Bazı kimseler, mutâbeatı, ister bu sahabi rivayetinden olsun, ister başka sahabi rivayetinden olsun, lafız yönünden, şâhidi de manâ yönünden benzer olanlara tahsis etmişlerdir. Bazan da mutâbeat şâhide, şâhid de mutabeata ıtlak olunmuştur; bu konu basittir.[173]

İ'tibârın, mütâbi ve şâhidin kısımlarından zannedilmemesi gerektiğine dikkat çeken İbn Hacer; İbn Salâh'ın *Ulûmu'l Hadis*'te, bu konuyu Ma'rifetu'l-İ'tibar ve'l-Mütaba'at ve'ş-Şevahid başlığı altında ele almasının, i'tibârın mütâbi ve şâhidin kısımlarından biri olduğu zannına yol açtığını, hâlbuki durumun böyle olmadığını, i'tibârın bu ikisini elde etme durumu olduğunu belirtmiştir.[174]

Hadis münekkidleri i'tibâra konu olan rivayetlerde daha müsamahalı davranmışlar, şâhid ya da mütâbi olarak getirilecek hadislerin ravilerinde sika olma şartı

---

[172] İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, terc. Talât Koçyiğit, AÜİFY, Ankara, tsz. s.45-46
[173] İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker*, s.46
[174] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, tah. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî, Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad, 2001, s.90-91; *en-Nüket*, s.109

aramayıp, tek başına rivayet ettiği hadisle ihticac edilmeyen zayıf ravilerin rivayetlerini mütâbi veya şâhid babında zikretmişlerdir. Ancak bütün zayıf hadislerin bu bahiste zikredilmeye uygun olduğu söylenemez. Bundan dolayı Dârekutnî ve diğer münekkitler zayıflar hakkında " falanla i'tibâr yapılır, falanla i'tibâr yapılmaz", demişlerdir.[175] Aynı şekilde bütün zayıf hadislerin i'tibâr sürecinin işletilmesi sonucu kuvvet kazanacağı da söylenemez.

Ravilerin cerh ve tadiline işaret eden lafızları derecelendirerek sınıflandıran muhaddisler, kendisi için cerhin bazı mertebelerindeki lafızlar kullanılan ravîlerin hadislerinin i'tibâr için yazılabileceğini bildirmişlerdir.[176]Cerh lafızlarını altı mertebeye ayırarak en hafifinden başlamak üzere sınıflayan İbn Hacer, ilk iki mertebedeki lafızlarla cerh edilen ravinin hadislerinin i'tibâr için yazılabileceğine işaret etmiştir.[177]

Aşağıda da görüleceği gibi İbn Hacer, mevzû olduğu iddia edilen *Müsned* hadislerini savunusunda, hemen her hadis için i'tibâr yöntemini işletmiş ve sözkonusu hadislerin tariklerini toplamaya çalışmıştır. Hatta o, bazı hadislerin bütün tariklerini ayrıca bir cüzde topladığına dikkat çekmiştir. Onun, el-Kavlu'l-Müsedded'de sık sık tekrar ettiği gibi tariklerin çokluğu hadisleri güçlendirmektedir. Hasen bir hadis, başka tariklerden de rivayet edilmesi sonucu sahîh li gayrihi mertebesine ya da zayıf bir hadis tariklerinin çokluğu sebebiyle güçlenip hasen li gayrihi derecesine yükselebilmektedir.[178]

İbn Hacer şâhid ya da mütâbi olarak zikrettiği rivayetlerin tahric edildiği kaynakları zikretmiş, genellikle senedleri nakletmiştir. Naklettiği rivayetlerin zaaflarına

[175] İbn Salâh, Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulumu'l-Hadis*, tah. Nurettin Itr, Daru'l-fikr, Beyrut 1986/1406, s.84; Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr*, tah. Muhammed Osman el-Haşt (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985/1405), s.42; Zebidî, *Tecrîd-î Sarîh*, c.1 s.119;
[176] Zebidî, *Tecrîd-î Sarîh*, c.1 s.396-98; Gül, Recep Emin, "Hadis İlminde Cerh-Ta'dil Mertebeleri," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), s.367-84
[177] İbn Hacer, *Nüzhe*, s.174
[178] İbn Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, s.31; Nevevî, *et-Takrib*, s.30-31; İbn Hacer, *Nüzhe*, s.68; *Nuhbetü'l-Fiker*, s.39

dikkat çekmiş, münekkitlerin bu rivayetlerle ilgili tenkidlerine yer vermiş ve bu rivayetlerle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.

İbnu'l-Cevzî'nin ravilerinden Muhammed b. Cabir sebebiyle *Mevdûât*'a aldığı *Müsned* hadislerinden birinde Huzeyfe'den şöyle rivayet edilmektedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا موسى بن داود ثنا محمد بن جابر عن عمرو بن مرة عن أبي البختري عن حذيفة قال كنا مع النبي صلى الله عليه و سلم في جنازة فلما انتهينا إلى القبر قعد على شفته فجعل يرد بصره فيه ثم قال يضغط المؤمن فيه ضغطة تزول منها حمائله ويملأ على الكافر نارا ثم قال ألا أخبركم بشر عباد الله الفظ المستكبر ألا أخبركم بخير عباد الله الضعيف المستضعف ذو الطمرين لو أقسم على الله لأبر الله قسمه[179]

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Musa b. Davud, Muhammed b. Cabir, Amr b. Mürre, Ebû'l-Bahterî'den, Huzeyfe şöyle demiştir: Bir cenazede Nebi (s.a) ile birlikte idik. Kabre varınca (hz. Peygamber) kabrin kenarına oturdu ve kabre tekrar tekrar bakmaya başladı. Sonra şöyle dedi: "Mü'min orada öyle sıkılır ki kaburga kemikleri birbirine geçer. Kâfirin üzerine de ateş doldurulur." Ardından şöyle buyurdu: "Size Allah'ın kullarının en şerlisini haber vereyim mi? O, kaba ve mütekebbir kimsedir. Size Allah'ın kullarının en hayırlısını haber vereyim mi? O, zayıf, zulme uğramış, eski elbiseli kimsedir. Şayet Allah'a yemin etse, Allah onu yemininde doğru çıkarır."

İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*'ta ilk bölümünü zikrettiği hadisin Muhammed b. Cabir sebebiyle sahîh olmayacağını iddia etmektedir. Bu iddiayı reddeden İbn Hacer, seneddeki zaafın metnin mevzûluğuna delalet etmeyeceğini, hadisin şâhidleri olduğunu ileri sürmektedir. İbn Hacer, hadisin ilk bölümünün pek çok şâhidi olduğunu ancak, el-Kavlu'l-Müsedded'in hacminin sözü uzatmaya imkân vermediğini belirterek sadece

[179] Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, Beytu'l-Efkâri'l-Devliyye, Riyâd, 1998/1419, h. no:23850; İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali Ebu'l-Ferec et-Temimî el-Bekrî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, tah. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1966, c.3 s.231

hadisin ikinci bölümüyle alakalı şâhidleri nakletmiştir. Bunlardan ilk olarak zikrettiği *Sahîhayn*'da Haris b. Vehb tarikinden rivayet edilendir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ الخُزَاعِيَّ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الجَنَّةِ؟ كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضَعَّفٍ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُ، أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ: كُلُّ عُتُلٍّ، جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ "[180]

Buhârî, Kitabu Tefsiri'l-Kur'an'da Ebû Nuaym'dan naklettiği rivayeti, Kitabu'l Edep'te Muhammed b. Kesir'den rivayet etmektedir. Müslim'in *Sahîh*'te Haris b. Vehb'den naklettiği rivayet, Kitabu'l Cennet ve Sıfatı'nda şu sened ve metinle gelmektedir:

حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُعَاذٍ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنِي مَعْبَدُ بْنُ خَالِدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ؟» قَالُوا: بَلَى، قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضَعَّفٍ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ» ثُمَّ قَالَ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ؟» قَالُوا: بَلَى، قَالَ: «كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ»[181]

Müslim, sözkonusu hadisi Şube'den, Muhammed b. Müsenna, Muhammed b. Cafer kanalıyla zikretmekte, ayrıca Muhammed b. Abdullah b. Numeyr, Veki', Süfyan, Ma'bed b. Halid, Harise b. Vehb el-Huzâî senediyle gelen bir tarik daha nakletmektedir.[182] Ebû Davud'un, *Sünen*'in Kitabu'l Edeb'inde naklettiği tarik ise Ebû Bekir ve Osman, Veki', Süfyan, Ma'bed b. Halid, Harise b. Vehb el-Huzâî senediyle ve şu metinle rivayet edilmiştir:

[180] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Dâru'l-hadârat, Riyad, 2010, h.no:4918

[181] Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Dâru'l-hadârat, Riyad, 2010, h.no:46 (2853)

[182] Müslim, *Sahîh*, h.no:47 (2853)

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ الْجَوَّاظُ وَلَا الْجَعْظَرِيُّ» قَالَ: " وَالْجَوَّاظُ: الْغَلِيظُ الْفَظُّ [183]"

İbn Hacer, hadisin Hâkim'in *Müstedrek*'i (ö. 405/1014) ve Taberanî'nin (ö. 360/971) *Evsat*'ında, Süraka b. Malik b. Cu'şum'dan hasen isnâdla rivayet edildiğini bildirerek, hadis metnini nakletmektedir. Hâkim'in *Müstedrek*'te Süraka b. Malik'ten rivayet ettiği tarik şöyledir:

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَصْبَهَانِيُّ الزَّاهِدُ، ثَنَا أَبُو إِسْمَاعِيلَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عَلِيِّ بْنِ رَبَاحٍ اللَّخْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سُرَاقَةَ بْنِ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهُ: «يَا سُرَاقَةُ أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ وَأَهْلِ النَّارِ» فَقُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «أَمَّا أَهْلُ النَّارِ فَكُلُّ جَعْظَرِيٍّ جَوَّاظٌ مُسْتَكْبِرٌ، وَأَمَّا أَهْلُ الْجَنَّةِ فَالضُّعَفَاءُ الْمَغْلُوبُونَ»[184]

Taberanî'nin *Mu'cemu'l-Evsat*'ta Süraka'dan aynı metinle naklettiği rivayet Bekr'den Abdullah b. Salih kanalıyla gelmektedir.[185]

İbn Hacer'in pek çok şâhidi olduğunu ileri sürdüğü halde, sözü uzatmamak için nakletmediği, hadisin birinci bölümü için yine *Müsned* hadislerinden şâhid getirmek mümkündür, bunlardan birisi Hz. Aişe'den nakledilen şu rivayettir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا يحيى عن شعبة ثنا سعد بن إبراهيم وبن جعفر ثنا شعبة عن سعد بن إبراهيم عن نافع قال بن جعفر عن إنسان[186] عن عائشة عن النبي صلى الله عليه و سلم قال ان للقبر ضغطة ولو كان أحد ناجيا منها نجا منها سعد بن معاذ[187]

[183] Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebu Dâvud*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Dâru'l-hadârat, Riyad, 2010, h.no:4801
[184] Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Müstedrek ale's-Sahîhayn,* tah. Mustafa Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990/1411, c.3 s.717 h.no: 6597
[185] Taberânî, Ebü'l-Kāsım Süleymân b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Evsat*, tah. Tarık b. İvazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire, tsz. c.3 s.283 h.no:3157
[186] Senedde müphem olarak yer alan ravinin kimliği diğer kaynaklarda açık olarak zikredilmiştir. Taberi'nin Tezhibu'l-A'sar'ı, Beyhaki'nin İspatu Azabi'l-Kabr'i ve başkaca kaynaklarda bu ravi İbn Ömer'in karısı olarak zikredilmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, tah. Şuayb Arnavud, h.no:24283
[187] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 24787

Cabir b. Abdullah'tan nakledilen bir başka *Müsned* hadisinde de şöyle buyrulmaktadır:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا يعقوب ثنا أبي عن بن إسحاق حدثني معاذ بن رفاعة الأنصاري ثم الزرقي عن محمود بن عبد الرحمن بن عمرو بن الجموح عن جابر بن عبد الله الأنصاري قال خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه و سلم يوما إلى سعد بن معاذ حين توفي قال فلما صلى عليه رسول الله صلى الله عليه و سلم ووضع في قبره وسوى عليه سبح رسول الله صلى الله عليه و سلم فسبحنا طويلا ثم كبر فكبرنا فقيل يا رسول الله لم سبحت ثم كبرت قال لقد تضايق على هذا العبد الصالح قبره حتى فرجه الله عز و جل عنه[188]

Esasen *Kitabü's-Sünne*'de bu bahsin konusu olan hadisin ilk bölümü yine Huzeyfe tarikinden nakledilmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ لُوَيْنٌ، نا مُحَمَّدُ بْنُ جَابِرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ، عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَنَازَةٍ فَأُخْرِجَ بِهَا فَلَمَّا بَلَغَ الْقَبْرَ قَعَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى حَافَتِهِ أَوْ عَلَى شَفَتِهِ فَجَعَلَ يَنْظُرُ فِيهِ قَالَ: «يُضْغَطُ الْمُؤْمِنُ فِي هَذَا ضَغْطَةً تَزُولُ مِنْهَا حَمَائِلُهُ وَيُمْلَأُ عَلَى الْكَافِرِ نَارًا»[189]

Bu rivayet Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *İsbâtu Azâbi'l-Kabr ve Suâli'l Melekeyn* adlı eserinde Musa b. Davud kanalıyla Muhammed b. Cabir'den nakledilmektedir:

وَأَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، وَأَبُو سَعِيدِ بْنُ أَبِي عَمْرٍو قَالَا: ثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ الصَّغَانِيُّ، ثَنَا مُوسَى بْنُ دَاوُدَ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَابِرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ، عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جِنَازَةٍ، فَلَمَّا بَلَغَ الْقَبْرَ جَعَلَ يَنْظُرُ فِيهِ، فَقَالَ: «عَجِبْتُ مِنْهُ يُضْغَطُ الْمُؤْمِنُ فِيهِ ضَغْطَةً تَزُولُ مِنْهَا حَمَائِلُهُ وَيُمْلَأُ عَلَى الْكَافِرِ نَارًا»[190]

[188] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 2432

[189] Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *es-Sünne*, tah. Muhammed b. Said b. Salim, Daru İbn-i Kayyım, ed-Dammam, 1986/1406, c.2 s.615 h.no:1462

[190] Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *İsbâtü Azâbi'l-Kabr ve Suâli'l-Melekeyn*, tah. Şeref Mahmud el-Kudât, Daru'l-Furkan, Amman, h.1405, s.85 h.no:115

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) İbn Ömer'den naklettiği rivayet de sözkonusu hadisin şâhidlerdendir:

أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى، ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ قُتَيْبَةَ، ثنا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، ثنا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: اهْتَزَّ لِحُبِّ لِقَاءِ اللَّهِ الْعَرْشُ ـ يَعْنِي السَّرِيرَ ـ قَالَ: وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ تَفَسَّخَتْ أَعْوَادُهُ، قَالَ: وَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَبْرِهِ فَاحْتُبِسَ، فَلَمَّا خَرَجَ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا حَبَسَكَ؟ قَالَ: «ضُمَّ سَعْدٌ فِي الْقَبْرِ ضَمَّةً فَدَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ يَكْشِفَ عَنْهُ»[191]

Hâkim'in *Sahîhayn*'ın şartlarına uygun bulduğu rivayet için Zehebi, *Telhîs*'de sahîh demektedir.[192]

İbnu'l-Cevzî'nin sahîh olmadığını iddia ederek *Mevdûât*'ta zikrettiği *Müsned* hadisinin birinci kısmının daha pek çok şâhid bulunmaktadır. *El-Leâlî*'de sözkonusu rivayeti nakleden Suyûtî, mevzû olduğu iddiasını zikretmekte ve İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-Müsedded*'deki itirazına değinmektedir. Konuyla ilgili rivayetleri zikreden Suyûtî rivayetlerle ilgili değerlendirmede bulunmaktadır.[193] Ayrıca o, *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-kubûr* adlı eserinde de bu konu ile alakalı rivayetleri nakletmiş ve rivayetlerle ilgili değerlendirmede bulunmuştur.[194]

İbnu'l-Cevzî'nin, pek çok şâhidi bulunan sözkonusu *Müsned* hadisini *Mevdûât*'a almakla isabet etmediğini söylemek mümkün, zira İbn Hacer'in İbnu'l-Cevzî'ye eleştirisinde ifade ettiği gibi bir tarikin senedinde bulunan kusur, metnin uydurma olduğuna delalet etmemektedir.

[191] Hâkim en-Nîsâbûrî, h.no: 4924
[192] Hâkim en-Nîsâbûrî, c.3 s.228
[193] Suyûti, *el-Leâlî,* c.2 s.360-63
[194] Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-kubûr,* Abdülmecid Tame Halebî, Daru'l-Marife, byy. 1996/1417, s.111-16

Müsned muhakkiklerinden Şuayb Arnavut'un, senedindeki Muhammed b. Cabir ve ınkıta sebebiyle "isnadı zayıf"[195] dediği rivayet için, Hamza Ahmed ez-Zeyn, ınkıtaı sözkonusu etmeksizin Muhammed b. Cabir sebebiyle "isnadı hasen" hükmünü vermektedir.[196]

Müsned'de Hz. Ali'den nakledilen ve cennette bulunan bir çarşıyı konu edinen hadisin de mevzû olduğu iddia edilmiştir. İbnu'l-Cevzî'nin, senedindeki Abdurrahman b. İshak'la illetlendirdiği rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ فِي الْجَنَّةِ سُوقًا مَا فِيهَا بَيْعٌ وَلا شِرَاءٌ، إِلا الصُّوَرُ مِنَ النِّسَاءِ وَالرِّجَالِ، فَإِذَا اشْتَهَى الرَّجُلُ صُورَةً دَخَلَ فِيهَا، وَإِنَّ فِيهَا لَمَجْمَعًا لِلْحُورِ الْعِينِ يَرْفَعْنَ أَصْوَاتًا لَمْ يَرَ الْخَلائِقُ مِثْلَهَا، يَقُلْنَ: نَحْنُ الْخَالِدَاتُ فَلا نَبِيدُ، وَنَحْنُ الرَّاضِيَاتُ فَلا نَسْخَطُ، وَنَحْنُ النَّاعِمَاتُ فَلا نَبْؤُسُ، فَطُوبَى لِمَنْ كَانَ لَنَا وَكُنَّا لَهُ "[197]

Abdullah, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ebû Muaviye, Abdurrahman b. İshak, en-Numan b. Sa'd, Ali'den rivayet edilmiştir, Resûlullah (s.a) şöyle dedi: "Cennette bir çarşı vardır ki, bu çarşıda alış-veriş yoktur. Yalnız kadın ve erkek sûretleri vardır. Bir kimse bir sûreti arzuladığında ona benzer. Yine orada cennet kızlarının toplanma yeri vardır. Onlar öyle sesler çıkarırlar ki, bütün yaratıklar benzerini görmemiştir. Şöyle derler: Biz ebedileriz, yok olmayacağız. Biz memnun olanlarız, gazablanmayız. Nimetlendirilenleriz, sıkıntıya uğramayız. Ne mutlu bizim için olan ve bizim de kendisi için olduğumuz kimseye!"

Zikri geçen rivayet *Müsned*'e Abdullah'ın ziyadelerindendir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'in tertibini tamamlayıp esere son şeklini veremeden vefat edince oğlu Abdullah,

[195] Ahmed b. Hanbel, *Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel*, tah. Şuayb Arnavud, Müessetü'r-Risale, Beyrut, 1999/1419, h. no:23457
[196] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Daru'l-Hadis, Kahire, 1995/1416, h.no:23349
[197] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:1343; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât,* c.3 s.256

dağınık durumdaki *Müsned* hadislerini düzenleme işini üstlenmişti. Abdullah *Müsned* hadislerini tertip ederken, başka hocalarından aldığı hadisleri de ona ilave etmiştir.[198] İbnü'l-Cezerî *Müsned*'in, İmam Ahmed'in hadisleri toplamasından, tertip edilmesine kadar ki serüvenini şöyle anlatmaktadır:

İmam Ahmed bu Müsned için hadis toplamaya başladı, bunları ayrı ayrı kâğıtlara yazdı. Bunları müsveddedeki şekliyle cüzlere ayırdı. Sonra (Müsned'i tamamlama) arzusunu gerçekleştiremeden eceli yaklaştı. Böylelikle çocuklarına ve ev halkına onu rivayet etti. Ve onu gözden geçiremeden ve düzeltemeden önce vefat etti. Müsned de olduğu gibi kaldı. Sonra oğlu Abdullah benzerlerini ona dâhil etti ve kendi işittiklerinden benzer olanları ona ekledi.[199]

İbnü'l-Cezerî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, *Müsned* sadece Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadislerden oluşmamaktır. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki; Abdullah b. Ahmed *Müsned*'e olan ilavelerinde babasının ölçülerine riayet etmiş, sadece onun izin verdiği kimselerden hadis almıştır. Bu duruma dikkat çeken İbn Hacer: "Abdullah, sadece babasının izin verdiği kimselerden yazardı,[200] Abdullah sadece babası indinde sika olanlardan yazardı" demektedir.[201]

Müsned hadislerini altı bölüme ayıran Ahmed b. Abdurrahmân el-Bennâ es-Sââtî, üçüncü sırada, Abdullah'ın babası dışındaki hocalardan aldığı hadisleri zikretmekte ve bu hadislerin muhaddisler tarafından "Zevâidü Abdullah" olarak isimlendirildiğini

[198] Salı, Salih, "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri" yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa,2015, s.60; Polat, Salahattin, "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel," *DİA*, c.1 s.81
[199] İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu'l-Müs'adü'l-Ahmed fî Hatmi Müsnedü'l-İmam Ahmed*, Mektebetü't-Tevbe, Riyad, 1990/1410, s.10
[200] İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfa'a,* c.1 s.258, c.2 s.162,173,216
[201] İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfa'a*, c.1 s.265

bildirmektedir.[202] *Müsned*'de Ahmed b. Hanbel'in rivayetleri "حدثنا عبد الله حدثني أبي" ibaresiyle, Abdullah b. Ahmed'in diğer hocalarından rivayetleri ise "أبي" lafzı zikredilmeksizin "حدثنا عبد الله" ibaresiyle nakledilmektedir.[203]

Yukarıda naklettiğimiz, *Müsned*'e Abdullah'ın ziyadelerin olan hadisi İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*'ta zikretmekte, hadise kendisi sebebiyle mevzû hükmü verdiği Abdurrahman b. İshak hakkında, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main'den nakledilen cerh ifadelerine yer vermektedir. İbnu'l-Cevzî'nin *Mevdûât*'ta zikrettiği iddialara değinen İbn Hacer, bu hadisi Tirmizi'nin (ö. 279/892) Abdurrahman b. İshak tarikinden rivayet ettiğini ve "garip" dediğini ifade etmektedir. Ayrıca, hıfzı açısından hakkında konuşulsa da Tirmizi'nin onun başka hadisini tahsin ettiğini bildirmektedir.[204] Sözkonusu hadisin *Sünen-i Tirmizi*'de rivayet edilen tariki şöyledir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، وَهَنَّادٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ فِي الجَنَّةِ لَسُوقًا مَا فِيهَا شِرَاءٌ وَلَا بَيْعٌ إِلَّا الصُّوَرَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ، فَإِذَا اشْتَهَى الرَّجُلُ صُورَةً دَخَلَ فِيهَا»[205]

Yukarıda naklettiğimiz rivayette görüldüğü üzere Tirmizi, *Müsned* hadisinin ilk bölümünü "Cennetin Sıfatı Babları"ndan, "Cennet Çarşısı Babı"nda nakletmiştir. O, aynı senedle rivayet ettiği hadisin ikinci bölümü ise "Hurilerin Sözleri Babı"nda nakletmektedir:

حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَأَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ فِي الجَنَّةِ لَمُجْتَمَعًا لِلْحُورِ العِينِ يُرَفِّعْنَ بِأَصْوَاتٍ لَمْ

[202] Es-Sââtî, Ahmed b. Abdirrahman, *el-Fetḥu'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel eş-Şeybân ve mea'hu Bülûğu'l-emânî min esrâri'l-Fetḥi'r-rabbânî*, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz, c. s.20-21

[203] Polat, "Abdullah b. Ahmed", c.1 s.81

[204] İbn Hacer, el-*Kavlu'l-Müsedded*, s.33-34

[205] Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizi*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Dâru'l-hadârat, Riyad 2010/1436, h.no:2550

يَسْمَعِ الخَلَائِقُ مِثْلَهَا»، قَالَ: " يَقُلْنَ: نَحْنُ الخَالِدَاتُ فَلَا نَبِيدُ، وَنَحْنُ النَّاعِمَاتُ فَلَا نَبْأَسُ، وَنَحْنُ الرَّاضِيَاتُ فَلَا نَسْخَطُ، طُوبَى لِمَنْ كَانَ لَنَا وَكُنَّا لَهُ "[206]

Bu babda Ebû Hureyre, Ebû Saîd ve Enes'ten hadis rivayet edildiğini bildiren Tirmizi, Ali tarikiyle nakledilen bu rivayete garip hükmü vermektedir.

Müsned rivayetinin Cabir tarikinden bir şâhidi olduğunu bildiren İbn Hacer, onu Taberanî'nin *el-Evsat*'ta naklettiğini, ayrıca bu tariki Munzirî'nin *Tergib ve Terhib'*inde gördüğünü bildirerek hadis metnini nakletmektedir:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَسُوقًا مَا يُبَاعُ فِيهَا وَلا يُشْتَرَى لَيْسَ فِيهَا إِلا الصُّوَرُ فَمَنْ أَحَبَّ صُورَةً مِنْ رَجُلٍ أَوِ امْرَأَةٍ دَخَلَ فِيهَا[207]

İbn Hacer rivayet senedini *el-Evsat*'ta bulamadığını, daha sonra Muhammed b. Abdullah'ın tercemesinde bulduğunu bildirmektedir. Taberanî'nin *el-Evsat'*ta rivayet ettiği hadis, şu senedle ve metinle gelmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَضْرَمِيُّ قَالَ: نا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ طَرِيفٍ الْبَجَلِيُّ قَالَ: نا أَبِي قَالَ: نا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الْكُوفِيُّ، قَالَ نا جَابِرٌ الْجُعْفِيُّ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَحْنُ مُجْتَمِعُونَ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ، اتَّقُوا اللَّهَ، وَصِلُوا أَرْحَامَكُمْ، فَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْ ثَوَابٍ أَسْرَعُ مِنْ صِلَةِ رَحِمٍ، وَإِيَّاكُمْ وَالْبَغْيَ، فَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْ عُقُوبَةٍ أَسْرَعَ مِنْ عُقُوبَةِ بَغْيٍ، وَإِيَّاكُمْ وَعُقُوقَ الْوَالِدَيْنِ، فَإِنَّ رِيحَ الْجَنَّةِ يُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَلْفِ عَامٍ، وَاللَّهِ لَا يَجِدُهَا عَاقٌّ، وَلَا قَاطِعُ رَحِمٍ، وَلَا شَيْخٌ زَانٍ، وَلَا جَارٌّ إِزَارَهُ خُيَلَاءَ، إِنَّمَا الْكِبْرِيَاءُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالْكَذِبَ كُلُّهُ إِثْمٌ إِلَّا مَا نَفَعْتَ بِهِ مُؤْمِنًا، وَدَفَعْتَ بِهِ عَنْ دِينٍ، وَإِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَسُوقًا مَا يُبَاعُ فِيهَا، وَلَا يُشْتَرَى، لَيْسَ فِيهَا إِلَّا الصُّوَرُ، فَمَنْ أَحَبَّ صُورَةً مِنْ رَجُلٍ أَوِ امْرَأَةٍ دَخَلَ فِيهَا»[208]

Sözkonusu hadis, Münzirî'nin hadislerin sahabî ravileri dışında senedlerini zikretmediği eseri *Tergib ve Terhib*'de, iki sahâbeden nakledilmektedir. Bunlardan ilki İbn

[206] Tirmizî, *Sünen*, h.no: 2564
[207] İbn Hacer, el-*Kavlu'l-Müsedded*, s.33-34
[208] Taberânî*, el-Evsat,* h.no:5664

Hacer'in şâhid getirdiği Câbir'den nakledilen rivayet,[209] diğeri ise Ali b. Ebî Talip tarikidir.[210]

İbn Hacer, Ebû Nuaym'ın *Sıfatu'l Cenne* adlı eserinde bu hadisi Taberanî'den naklettiğini bildirmektedir. Sözkonusu hadis Ebû Nuaym'ın zikri geçen eserinde, biri Ali b. Ebî Talib, diğeri Cabir b. Abdullah olmak üzere iki sahabîden nakledilmektedir. İlkinin senedi; Ebû Bekir et-Talhiyye, Ubeydullah b. Gannam, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Ebû Muaviye, Abdurrahman b. İshâk, en-Numan b. Sa'd, Ali b. Ebî Talib,[211] ikincinin ise; İbrahim b. Ahmed b. Ebî Huseyn, Muhammed b. Abdullah el-Hadramî, Ahmed b. Muhammed b. Tarif el-Becelî, babası, Muhammed b. Kesir, Câbir el-Cufî, Ebî Cafer, Ali b. Huseyn, Cabir b. Abdullah olarak gelmiştir.[212] Ebû Nuaym'ın Câbir'den naklettiği tarik, İbn Hacer'in ifade ettiği gibi Taberânî kanalıyla olmayıp Muhammed b. Abdullah'tan, İbrahim b. Ahmed kanalıyladır.

İbn Hacer, cennetteki çarşıların zikrinin, suretler ifade edilmeksizin, Müslim'in *Sahîh*'inde Enes'ten, Tirmizi ve İbn-i Mace'de (ö. 273/887) Ebû Hureyre'den nakledildiğini haber vermektedir. İbn Hacer'in işaret ettiği rivayeti Müslim *Sahîh*'te, Kitabu'l Cenne'nin "Cennetin Çarşısı, Orada Nail Olunacak Nimetler ve Cemal Babı"nda nakletmekte[213]Tirmizi'nin Ebû Hureyre'den rivayet ettiği tarik ise, yukarda yine Tirmizî'den naklettiğimiz Ali b. Ebi Talib hadisinden ilkiyle aynı babda, yani "Cennet

[209] Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî, *Tergib ve Terhib min'el-Hadisi'l-Şerif,* tah. İbrahim Şemsüddîn, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1417, c. 3 s.225 h.no:3786
[210] Münzirî, *Tergib ve Terhib*, c.4 s.302 h.no: 5729
[211] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Sıfatu'l-Cenne*, tah. Ali Rıza Abdullah, Daru'l-Me'mun li't-Türas, Dımaşk, tsz. c.2 s.254 h.no: 418
[212] Ebû Nuaym, *Sıfatu'l-Cenne*, c.2 s.257 h.no: 419
[213] Müslim, *Sahîh*, h.no: 13 (2833)

Çarşısı Babı"nda zikredilmektedir.[214] Ebû Hureyre'den nakledilen rivayet *Sünen-i İbn Mace'de* ise "Zühd Kitabı, Cennetin Sıfatı Babı"nda nakledilmektedir.[215]

Abdullah'ın ziyadelerinden olup, mevzû olduğu iddia edilen bir başka hadis de şudur:

حدثنا عبد الله حدثني إبراهيم بن الحجاج الناجي قال ثنا عبد القاهر بن السري قال حدثني بن لكنانة بن عباس بن مرداس عن أبيه ان أباه العباس بن مرداس حدثه ان رسول الله صلى الله عليه و سلم دعا عشية عرفة لأمته بالمغفرة والرحمة فأكثر الدعاء فأجابه الله عز و جل أن قد فعلت وغفرت لأمتك إلا من ظلم بعضهم بعضا فقال يا رب إنك قادر أن تغفر للظالم وتثيب المظلوم خيرا من مظلمته فلم يكن في تلك العشية إلا ذا فلما كان من الغد دعا غداة المزدلفة فعاد يدعو لأمته فلم يلبث النبي صلى الله عليه و سلم أن تبسم فقال بعض أصحابه يا رسول الله بأبي أنت وأمي ضحكت في ساعة لم تكن تضحك فيها فما أضحكك أضحك الله سنك قال تبسمت من عدو الله إبليس حين علم أن الله عز و جل قد استجاب لي في أمتي وغفر للظالم أهوى يدعو بالثبور والويل ويحثو التراب على رأسه فتبسمت مما يصنع جزعه[216]

Abdullah, İbrahim el-Haccâc en-Nâcî, Abdülkâhir b. Serî, İbn Kinâne b. Abbas b. Mirdâs, babası, Abbas b. Mirdâs'dan, Resûlullah Arife gecesi ümmetinin bağışlanması ve rahmet edilmesi için çok dua etti. Allah Azze ve Celle birbirlerine zulmedenler hariç ümmetini affettim diye cevap verdi. Resûlullah: "Ey Rabbim! Sen zalimi affetmeye ve mazlumu da uğradığı zulümden daha hayırlısı ile mükâfatlandırmaya kadirsin" dedi. Ancak o gece bundan başkası olmadı. Ertesi gün olduğunda Müzdelife sabahında yine dua etti, ümmeti için duasını tekrarladı. Çok geçmeden Nebî (s.a) tebessüm etti. Ashabından bazıları: " Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resulü! Daha önce gülmediğin bir saatte güldün, Allah yüzünüzü güldürsün, seni güldüren şey nedir?" dedi. O, dedi ki: "Allah'ın düşmanı İblis'ten dolayı güldüm. Allah'ın benim ümmetim için

[214] Tirmizî, *Sünen*, h.no: 2549
[215] İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, tah. Muhammed Fuad Abdulbâki, Daru İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, byy. tsz, c.2 s.1450 h. no: 4336
[216] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 16308

ettiğim duama icabet ettiğini ve zalimi affettiğini bilince feryad figan edip başına toprak saçıyordu. Ben de onun kederinden yaptığına güldüm."

İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*'ta naklettiği rivayete, Kinane b. Abbas sebebiyle mevzû hükmü vermiştir.

İbn Hacer, Abbas b. Mirdâs'ın bu hadisini Ebû Davud'un *Sünen*'de rivayet ettiğini bildirmektedir.[217] İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-Müsedded*'de *Sünen'*den naklettiği rivayet, Kitabu'l Edep'te "Bir adama Allah yüzünü güldürsün diyen kimse babı"nda şöyle nakledilmektedir:

حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْبِرَكِيُّ، وَسَمِعْتُهُ مِنْ أَبِي الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، - وَأَنَا لِحَدِيثِ عِيسَى أَضْبَطُ -، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْقَاهِرِ بْنُ السَّرِيِّ يَعْنِي السُّلَمِيَّ، حَدَّثَنَا ابْنُ كِنَانَةَ بْنِ عَبَّاسِ بْنِ مِرْدَاسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: " ضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ: أَبُو بَكْرٍ أَوْ عُمَرُ أَضْحَكَ اللَّهُ سِنَّكَ - وَسَاقَ الْحَدِيثَ - "[218]

Ebû Davud'un bu babta başka bir hadis nakletmediğine dikkat çeken İbn Hacer, onun bu rivayetle ilgili bir yorum yapmadığını, hadisin onun indinde makbul olduğunu ileri sürmektedir. Sözkonusu *Müsned* hadisini İbn-i Mace'nin de rivayet ettiğini bildiren İbn Hacer, metin sonundaki lafız farklılığına dikkat çekmektedir.[219] Abdullah b. Ahmed'in *Müsned*'de, Abdulkâhir b. es-Serî'den İbrahim b. Haccac en-Nacî vasıtasıyla rivayet ettiği hadisi Ebû Davud, Abdulkâhir b. es-Serî'den İsa b. İbrahim ve Ebi'l-Velid et-Tayalisî vasıtasıyla, İbn Mace ise yine Abdulkâhir b. es-Serî'den Eyyub b. Muhammed el-Haşimî vasıtasıyla nakletmektedir. İbn Mace'nin Kitabu'l-Menasık'ta naklettiği rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْهَاشِمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْقَاهِرِ بْنُ السَّرِيِّ السُّلَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كِنَانَةَ بْنِ عَبَّاسِ بْنِ مِرْدَاسٍ السُّلَمِيُّ، أَنَّ أَبَاهُ، أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «دَعَا لِأُمَّتِهِ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ، بِالْمَغْفِرَةِ»

[217] İbn Hacer, el-*Kavlu'l-Müsedded*, s.36
[218] Ebû Davud, *Sünen*, h.no: 5234
[219] İbn Hacer, el-*Kavlu'l-Müsedded*, s.36

فَأُجِيبَ: «إِنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ، مَا خَلَا الظَّالِمَ، فَإِنِّي آخُذُ لِلْمَظْلُومِ مِنْهُ» قَالَ: «أَيْ رَبِّ إِنْ شِئْتَ أَعْطَيْتَ الْمَظْلُومَ مِنَ الْجَنَّةِ، وَغَفَرْتَ لِلظَّالِمِ» فَلَمْ يُجَبْ عَشِيَّتَهُ، فَلَمَّا أَصْبَحَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، أَعَادَ الدُّعَاءَ، فَأُجِيبَ إِلَى مَا سَأَلَ، قَالَ: فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ قَالَ تَبَسَّمَ، فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي إِنَّ هَذِهِ لَسَاعَةٌ مَا كُنْتَ تَضْحَكُ فِيهَا، فَمَا الَّذِي أَضْحَكَكَ؟ أَضْحَكَ اللَّهُ سِنَّكَ قَالَ: «إِنَّ عَدُوَّ اللَّهِ إِبْلِيسَ، لَمَّا عَلِمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، قَدِ اسْتَجَابَ دُعَائِي، وَغَفَرَ لِأُمَّتِي أَخَذَ التُّرَابَ، فَجَعَلَ يَحْثُوهُ عَلَى رَأْسِهِ، وَيَدْعُو بِالْوَيْلِ وَالثُّبُورِ، فَأَضْحَكَنِي مَا رَأَيْتُ مِنْ جَزَعِهِ»[220]

İbn Hacer, Ebi'l- Velid ve İsa b. İbrahim tariki ile Eyyub b. Muhammed tarikini Taberanî'nin de rivayet ettiğini bildirmektedir.[221] Taberani, Ebi'l-Velid tarikini "Fazlu Aşera zi'l-Hicce" adlı cüzünde nakletmektedir;[222] ancak İsa b. İbrahim tariki Taberani'de bulunmamaktadır. *El-Kavlu'l-Müsedded* muhakkiki Üsame Muhammed Zuheyr de bu duruma dikkat çekmekte ve İsa b. İbrahim tarikine vakıf olamadıklarını haber vermektedir.[223] Ancak şunu hemen belirtmekte fayda var ki; Taberani'nin İsa b. İbrahim kanalıyla naklettiği rivayet, Makdisi'nin sünen türünde tasnif ettiği eseri *el-Ehâdîsu'l-muhtâr*'da bulunmaktadır.[224] Aslında İbn Hacer, Makdisi'nin kitabındaki bu rivayeti daha sonra, Abdullah b. Kinane rivayetinin başka bir vecihten rivayeti olarak getirmekte ve bu tarikin Tirmizi'nin hasen hadis şartına uygun olduğuna dikkat çekmektedir.[225] Eyyub b. Muhammed tarikine gelince; bu da yine Taberani'nin zikri geçen eserinde Ebi'l-Velid tarikinden sonra nakledilmektedir.[226]

İbn Hacer sözkonusu hadisi Buhârî'nin de zikrettiğini ve "sahîh değil" dediğini bildirmektedir. Buhârî *Tarih-i Kebir*'de, Abbas b. Mirdâs'ın tercemesinde naklettiği

[220] İbn Mace, *Sünen*, h.no:3013
[221] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.36
[222] Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Fazlu Aşera Zi'l-hicce*, tah. Ebû Abdullah Ammar b. Said, Mektebetü'l-Amreyni'l-İlmiyye, Şarika, 1999/1420, s.43 h.no:27
[223] İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-Kavlu'l-Müsedded fi'z-Zebbi an'il-Müsnedi li'Ahmed*, tah. Üsame Muhammed Züheyr, Mektebetu'l-Kuveyti'l-vataniyye, Kuveyt, 2013/1434, s.176
[224] Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *el-Ehâdîsü'l-muhtâre mimmâ lem yuhrichü'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ*, tah. Abdülmelik b. Abdullah b. Duheyş, Dâru'l-Hadr, Beyrut 2000/1420, c.8 s. 398 h.no:491
[225] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.37
[226] Taberânî, *Fazlu Aşera Zi'l-hicce*, s.44 h.no:28

rivayetle ilgili bir yorum yapmamaktadır. Abbas b. Mirdâs'ın sahabî olduğunu ifade eden Buhârî, bir değerlendirmede bulunmaksızın şu rivayeti nakleder:

قَالَ هِشام بْن عَبد الْمَلِك: حدَّثنا عَبد القاهر بن السَّرِيّ، قال: حدَّثني ابن لكِنانة بْن عَبّاس بْن مِرداس، عَنْ أَبيه، عَنْ جَدِّه عَبّاس بْن مِرداس؛ أَنَّ النَّبيَّ صَلى اللَّهُ عَلَيه وسَلم دَعا عَشِيَّةَ عَرَفَةَ لأُمَّتِهِ بِالمَغفِرَةِ والرَّحمَةِ.[227]

Buhârî'nin naklettiğimiz rivayetle ilgili değerlendirmesini bize haber veren Ukaylî'dir (ö. 322/934). O, *ed-Duʿafâʾü'l-kebîr*'de, Kinâne b. Abbas b. Mirdâs'ın tercemesinde, Buhârî'nin: "Kinane b. Abbas b. Mirdâs, babasından, ondan da oğlu rivayet etti. Sahîh değildir" dediğini haber vermekte ve zikri geçen hadisi nakletmektedir. *Ed-Duʿafâʾü'l-kebîr* muhakkiki Sersâvi de, Buhârî'den nakledilen Abbas b. Mirdas hadisine dair hükmü *Tarih-i Kebir*'de bulamadığını ifade etmektedir.[228] Buhârî'nin sözkonusu rivayetle ilgili değerlendirmesini nakleden İbn Hacer'in ifadesi dikkat çekicidir. O, haklı olarak şöyle itiraz etmektedir: "Hadisin sahîh olmaması, onun mevzû olmasını gerektirmez."[229]

İbn Hacer kuvvetli bir şâhid olarak, Ebû Cafer ibn Cerir'in Bakara Sûresi'nin tefsirinde zikrettiği bir rivayeti nakletmektedir. İbn Ömer'den, Nâfî, Abdülaziz b. Ebî Ravvad kanalıyla gelen rivayet, Abbas b. Mirdâs hadisinde kastedilenle aynı manayı içermektedir. Ki o mana, Vakfe'ye şâhid olan kimsenin bütün günahlarının bağışlanmasıdır.[230] Taberî'nin tefsirinde naklettiği rivayet şöyledir:

حدثني مسلم بن حاتم الأنصاري، قال: حدثنا بشار بن بكير الحنفي، قالا حدثنا عبد العزيز بن أبي رواد عن نافع، عن ابن عمر، قال: خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم عشية عرفة، فقال:"أيها الناس إن الله تطول

[227] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Tarihu'l-Kebir*, Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, tsz. c.7 s.3
[228] Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *Kitabu'd-duafâ*, tah. Mâzin b. Muhammed es-Sersavî, Daru Mecdi'l-İslam, Kahire, 2008, c.5 s.165
[229] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.37
[230] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.37

عليكم في مقامكم هذا، فقبل محسنكم، وأعطى محسنكم ما سأل، ووهب مسيئكم لمحسنكم، إلا التبعات فيما بينكم، أفيضوا على اسم الله. فلما كان غداة جمع قال:"أيها الناس، إن الله قد تطول عليكم في مقامكم هذا، فقبل من محسنكم، ووهب مسيئكم لمحسنكم، والتبعات بينكم عوضها من عنده أفيضوا على اسم الله. فقال أصحابه: يا رسول الله، أفضت بنا بالأمس كئيبا حزينا، وأفضت بنا اليوم فرحا مسرورا! قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:"إني سألت ربي بالأمس شيئا لم يجد لي به، سألته التبعات فأبى علي، فلما كان اليوم أتاني جبريل قال: إن ربك يقرئك السلام ويقول التبعات ضمنت عوضها من عندي"[231]

Esasen Taberî, İbn-i Ömer hadisinin öncesinde Abbas b. Mirdâs hadisini zikretmiştir.[232] İbn Hacer'in şâhid olarak getirdiği İbn-i Ömer rivayetiyle ilgili problem, İbnu'l-Cevzî'nin bu rivayeti de *Kitabu'l-Mevdûât*'ta, Abbas b. Mirdâs hadisiyle aynı babda zikretmiş olmasıdır. Bu durumu kendisi de ifade eden ibni Hacer, zikri geçen rivayeti İbnu'l-Cevzî'nin Beşşar b. Bukeyr'le illetlendirdiğini haber vermektedir. Abdurrahim b. Harun'un, Abdülaziz b. Ebî Ravvad'dan rivayette Beşşar b. Bukeyr'e mütâbaat ettiğini ileri süren İbn Hacer, mütâbi olan Abdürrahim b. Harun (el-Hânî) rivayetinin, el-Hasen b. Süfyan'ın *Müsned'*inde[233] bulunduğunu haber vermektedir.[234] Ancak İbn Hacer'in açıklamaları, zikri geçen rivayetle ilgili problemin halledildiği anlamına gelmemektedir. Zira İbnu'l-Cevzî, zikri geçen her iki tariki yani Abdürrahim b. Harun ve Beşşar b. Bukeyr'in Abdülaziz b. Ebî Ravvad'dan rivayetlerini Ebû Nuaym (ö. 430/1038) kanalıyla rivayet etmekte, Ebû Nuaym'dan Abdürrahim b. Harun kanalıyla olan rivayeti de Abdürrahim'le illetlendirmektedir.[235]Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliya*'da, Ebû Nuaym kanalından rivayet eden İbnu'l-Cevzî'nin de, *Kitabu'l-Mevdûât'*ta zikrettiği rivayet şöyledir:

[231] Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiʿu'l-beyân fî teʾvîli'l-Kurʾân*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Müessestü'r-Risale, byy. 2000-1420, c.4 s.193-94
[232] Taberî, c.4 s.192
[233] Kaynaklarda, Hasan b. Süfyan'ın el-Müsnedü'l-Kebir adlı eserinden söz edilmektedir. İbn Hacer de el-İsabe'de bu eserden çok alıntı yapmıştır. (Mustafa Ertürk, "Hasan b. Süfyan," DİA, c.16 s.352-53)
[234] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.37
[235] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.213-14, 216

حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرِو بْنُ حَمْدَانَ , ثنا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ , ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ هُوَدٍ , ثنا أَبُو هِشَامٍ عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ هَارُونَ الْغَسَّانِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رَوَّادٍ , ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَخْلَدٍ، ثنا سَهْلُ بْنُ مُوسَى , ثنا مُسْلِمُ بْنُ حَاتِمٍ أَبُو حَاتِمٍ الْأَنْصَارِيُّ , ثنا بَشَّارُ بْنُ بُكَيْرٍ الْحَنَفِيُّ , ثنا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَوَّادٍ , عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ , قَالَ: " خَطَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللهَ قَدْ تَطَاوَلَ عَلَيْكُمْ فِي مَقَامِكُمْ هَذَا فَقَبِلَ مِنْ مُحْسِنِكُمْ وَأَعْطَى مُحْسِنَكُمْ مَا سَأَلَ , وَوَهْبَ مُسِيئَكُمْ لِمُحْسِنِكُمْ إِلَّا التَّبِعَاتِ فِيمَا بَيْنَكُمْ أَفِيضُوا عَلَى اسْمِ اللهِ فَلَمَّا كَانَ غَدَاةَ جَمْعٍ قَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللهَ قَدْ تَطَاوَلَ عَلَيْكُمْ فِي مَقَامِكُمْ هُذَا فَقَبِلَ مِنْ مُحْسِنِكُمْ وَأَعْطَى مُحْسِنَكُمْ مَا سَأَلَ وَوَهْبَ مُسِيئَكُمْ لِمُحْسِنِكُمْ , وَالتَّبِعَاتُ فِيمَا بَيْنَكُمْ ضَمِنَ عِوَضًا مِنْ عِنْدِهِ أَفِيضُوا عَلَى اسْمِ اللهِ , فَقَالَ أَصْحَابُهُ: يَا رَسُولَ اللهِ أَفَضْتَ بِنَا بِالْأَمْسِ كَئِيبًا حَزِينًا , وَأَفَضْتَ بِنَا الْيَوْمَ فَرِحًا مَسْرُورًا قَالَ: سَأَلْتُ رَبِّي شَيْئًا بِالْأَمْسِ لَمْ يَجُدْ لِي بِهِ , فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الثَّانِي أَتَانِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ , فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللهَ قَدْ أَقَرَّ عَيْنَكَ بِالتَّبِعَاتِ " السِّيَاقُ لِبَشَّارِ بْنِ بُكَيْرٍ , وَحَدِيثُ أَبِي هِشَامٍ فِيهِ اخْتِصَارٌ وَقَالَ فِيهِ: " فَإِذَا كَانَ غَدَاةً جَمَعَ قَالَ اللهُ لِمَلَائِكَتِهِ: اشْهَدُوا أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمُ التَّبِعَاتِ وَالنَّوَافِلَ "[236]

İbn Hacer'in, aynı manayı yani Vakfeye şâhid olan herkesin affedileceği manasını içeren, farklı bir lafızla şâhid getirdiği bir diğer rivayet ise Abdurrezzak'ın *Musannef*'inde Ubade b. Samit'ten nakledilen şu rivayettir:

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَمَّنْ، سَمِعَ قَتَادَةَ يَقُولُ: حَدَّثَنَا خِلَاسُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عَرَفَةَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ تَطَوَّلَ عَلَيْكُمْ فِي هَذَا الْيَوْمِ، فَيَغْفِرُ لَكُمْ إِلَّا التَّبِعَاتِ فِيمَا بَيْنَكُمْ، وَوَهَبَ مُسِيئَكُمْ لِمُحْسِنِكُمْ، وَأَعْطَى مُحْسِنَكُمْ مَا سَأَلَ، انْدَفِعُوا بِسْمِ اللَّهِ فَإِذَا كَانَ بَجَمْعٍ» قَالَ: " إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لِصَالِحِكُمْ، وَشَفَعَ صَالِحُكُمْ فِي طَالِحِكُمْ، تَنْزِلُ الْمَغْفِرَةُ فَتَعُمُّهُمْ، ثُمَّ تُفَرَّقُ الْمَغْفِرَةُ فِي الْأَرَضِينَ فَتَقَعُ عَلَى كُلِّ تَائِبٍ مِمَّنْ حَفِظَ لِسَانَهُ وَيَدَهُ، وَإِبْلِيسُ وَجُنُودُهُ عَلَى جِبَالِ عَرَفَاتٍ يَنْظُرُونَ مَا صَنَعَ اللَّهُ بِهِمْ، فَإِذَا نَزَلَتِ الْمَغْفِرَةُ دَعَا هُوَ وَجُنُودُهُ بِالْوَيْلِ وَيَقُولُ: كُنْتُ اسْتَنْقَذْتُهُمْ حِقَبًا مِنَ الدَّهْرِ، ثُمَّ جَاءَتِ الْمَغْفِرَةُ فَعَشِيَتْهُمْ فَيَتَفَرَّقُونَ وَهُمْ يَدْعُونَ بِالْوَيْلِ وَالثُّبُورِ "[237]

Bu rivayeti Taberanî'nin de Abdürrezzak kanalıyla *Mu'cem*'de zikrettiğini bildiren İbn Hacer, bu rivayetin ravilerinin, Katade ile Ma'mer arasındaki vasıta, yani Katade'den

[236] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatu'l-Esfiyâ*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1996/1412, c.8 s.199; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.213-14

[237] Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *Musannef,* tah. Merkezü'l-Buhûsi ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât, Dârü't-Ta'sîl, Kahire, 2010/1436, c.4 s.285 h.no:9005

nakleden kişi dışındaki ravilerinin sika ve esbat olduğunu haber vermekte ve "İbn Ömer hadisine varıncaya kadar bütün bu tarikler toplandığında, Abbas b. Mirdâs hadisinin 'asl' olduğu anlaşılır," demektedir.[238] İbn Hacer'in bu ifadelerini nakleden Şuayb Arnavud; Abdurrezzak'ın *Musannef*'inin matbu nüshasında Ma'mer isminin isnaddan düşmüş olduğunu, ayrıca Taberanî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir* adlı eserinin basılmış olan kısmında bu hadisi bulamadıklarını ifade etmektedir. Bu rivayetin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'in eksik kısmında olduğunu bildiren Şuayb Arnavud, Heysemî'nin (ö. 807/1405) bunu *Mecmaʿu'z-zevâʾid*'de zikrettiğini ve "Taberanî bu hadisi *el-Kebir'*de rivayet etti. Onda isimsiz bir ravî bulunmaktadır. Bunun dışındaki ravîler sağlamdır," dediğini nakletmektedir.[239]

İbn Hacer, son olarak İbn Mende'nin *es-Sahâbe*'de, İbn Ebi Füdeyk tarikinden, Salih b. Abdullah b. Salih, Abdurrahman b. Abdullah b. Zeyd, Abdullah b. Zeyd, dedesi Zeyd senediyle rivayet ettiği hadisi şâhid getirmektedir.[240]

İbnu'l-Cevzî'nin Abbas b. Mirdâs hadisinin mevzû olduğunu iddia etmesine itiraz eden İbn Hacer, hadisin farklı kaynaklarda geçen Abbas b. Mirdâs tariklerini ve İbn Ömer, Ubade b. Samit ve Zeyd'den nakledilen şâhidlerini zikretmiştir. Suyûtî de hadisin mevzû olmadığını düşünmektedir. O, *el-Leali'*de bu rivayeti değerlendirmiş ve zayıf olduğu sonucuna varmıştır.[241] Şuayb Arnavud ise İbn Kinâne b. Abbas b. Mirdâs sebebiyle senedin zayıf olduğu sonucuna varmıştır.[242]

Sonuç olarak, İbni Hacer'in *Müsned* hadislerine yönelik tenkidlere cevap verirken hemen her hadis için "i'tibâr" yöntemini işlettiğini ifade etmemiz mümkündür. O, diğer

[238] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.37-38
[239] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* tah. Şuayb Arnavud, c.26 s.140 h.no: 16207
[240] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.38
[241] Suyuti, *el-Leâlî*, C.2 S.103-105
[242] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavut, c.26 s.137 h.no:16207

kaynaklara başvurarak mevzû olduğu ileri sürülen hadislerin mütâbi ve şâhidlerini getirmiş, hatta bazı hadislerin farklı tariklerini ayrı bir cüzde topladığını bildirmiştir.[243]Zira o, bir seneddeki ravîde bulunan kusur sebebiyle metnin mevzû olmayacağını düşüncesinde olup, *el-Kavlu'l-Müsedded*'de çok kez belirttiği gibi tariklerin çok olmasının hadisleri güçlendiriceğini savunmaktadır. İbn Teymiyye de(ö. 728/1328) aynı görüştedir ve onunla benzer ifadeler kullanarak: "Tariklerin çeşitlilik ve çokluğu bazılarını bazılarıyla kuvvetlendirir. Böylece ilim meydana gelir"[244] der. İbn Salâh, kendi sahasında derli toplu ilk eser olması hasebiyle büyük ilgi gören, ondan günümüze kadar da hadis ilimleri alanında çalışma yapmak isteyen kimselerin ilk müracaat kaynağı olan eseri, *Mukaddime* olarak da bilinen Ulûmu'l-Hadis[245] adlı eserinde; hadisteki zayıflık, ravisinin sadık ve diyanet ehli olmasıyla beraber hafızasının zayıflığından kaynaklanıyorsa, bu hadisin başka tariklerden gelmesinin, bu ravinin hadisi hıfzettiğini ve zaptında yanılgıya düşmediğini anlamamızı sağladığını; aynı şekilde hadisteki zayıflık irsal sebebiyle olduğunda da böylece giderileceğini, aynen hafız imamların irsal ettiği hadislerde olduğu gibi, hadisin başka vecihlerden rivayet edilmesinin ondaki zayıflığı gidereceğini, çünkü bu tür hadislerdeki zayıflığın az olduğunu anlatmaktadır.[246] Çağdaş müelliflerden Ahmed Naim ise *Tecrîd-i Sarîh*'e yazdığı Mukaddime'de benzer açıklamaları yapmakta ve zayıf bir hadisin başka tariklerden rivayet edilmesiyle za'ftan kurtulup hasen derecesine çıkabileceğini *Sahîh-i Müslim* ve Tirmizî gibi muteber kaynaklardan örnekler vermek suretiyle anlatmaktadır. Ancak onun dikkat çektiği husus;

[243] Bknz. İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.22, 39

[244] İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, tah. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Mecmau'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerif, Medinetü'l-Münevvere 1995/1416, c.18 s.26

[245] Sönmez, M. Ali, 'İbnu's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar', *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.1 (1985), s.60; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları sözlüğü*, İFAV yayınları, İstanbul 2016, s.346

[246] İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr, Darû'l-Fikr, Beyrut, 1986, s.34

hadisteki za'f ravinin fısk veye kizb ile ithamından ya da hadisin şâz olmasından kaynaklanıyorsa, başka tariklerden rivayet edilse de za'fın giderilemeyeceğidir.[247]

İbnu'l-Cevzî tam da bu sebeple yani bir hadisin diğer tariklerini toplamaksızın uydurma hükmü verdiği konusunda eleştirilmiştir. İbn Hacer, onun muhaddislerden bazılarının; bazı zayıf ravîlerin bazı hadislerin rivayetinde teferrüd etmesinden dolayı verdikleri hükme dayandığını, oysa onların bu değerlendirmelerinin hadisin o tarikiyle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Oysa İbnu'l-Cevzî'nin mevzû hükmü verdiği hadis metni onun muttali olmadığı veya kitabını tasnif ederken yanında bulunmayan başka vecihlerden de rivayet edilmiştir. Dolaysıyla bu açıdan ve başka açılardan kitabında eksiklikler olmuştur. O, kitabında tergib ve terhibde faydalanılacak münker ve zayıf hadisleri ve biraz da hasen hadis zikretmiştir. İbnu'l-Cevzî'yi eleştirenler arasında el-Alâî de vardır. O, İbnu'l-Cevzî'yi çoğunlukla bir ravinin za'fına dayanarak mevzû hükmünü genelleştirmekle tenkid etmektedir.[248]

İbnu'l-Cevzî'nin mevzû olduğunu iddia ettiği hadisler içerisinde, aralarında Müslim'in *Sahîh'*i de olmak üzere Ebû Davud, Tirmizi ve İbn Mace'nin *Sünen*'leri gibi muteber hadis kaynaklarında geçen hadisler de bulunmaktadır. Alparslan Kartal, İbnu'l-Cevzî'nin cerh ve tadil metodunu ele aldığı tezinde şu ifadelere yer verir:

Bazı rivayetlerin çeşitli tariklerinin Sahîhâyn ve Sünen-i Erbaa gibi meşhur eserlerde olmasına rağmen, müellif tarafından zikredilmeyip rivayetin gayr-i sahîh görülmesi ise müellifin hatalarından ve en çok eleştirildiği yönlerden birisidir. Bazı

[247] Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh*, c.1 s.252-53
[248] İbn Hacer, *Nüket*, c.2 s.848

rivayetlerin farklı tariklerini değerlendirmeden o rivayet hakkında vermiş olduğu kararlar da doğal olarak hatalı olduğundan diğer muhaddisler tarafından eleştirilmiştir.[249]

İbn Hacer mütâbi ya da şâhid olarak getirdiği rivayetlerin hangi kaynaklarda geçtiğini haber vermiş, senedleri genellikle zikretmiş, bazen sadece sahâbe ravisini bildirmek veya senedi ihtisar etmek suretiyle nakletmiştir. O i'tibârda, büyük çoğunlukla hadis kaynaklarından yararlanmış ancak tefsir kitaplarına müracaat ettiği de olmuştur. *Müsned* hadislerini desteklemek için getirdiği rivayetlerin za'flarına da dikkat çekmiş, bu rivayetlerle ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştur.

1.2. Müsned Hadisinin Farklı Tarikle Gelmesi

İbn Hacer el-Kavlu'l-Müsedded'de, Hz. Âdem yeryüzüne indirildiği zaman melekler ile Allah Teâla arasında geçen diyaloğun anlatıldığı şu hadisi Ahmed b. Hanbel'den nakletmektedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا يحيى بن أبي بكر ثنا زهير بن محمد عن موسى بن جبير عن نافع مولى عبد الله بن عمر عن عبد الله بن عمر انه سمع نبي الله صلى الله عليه و سلم يقول أن آدم صلى الله عليه و سلم لما أهبطه الله تعالى إلى الأرض قالت الملائكة أي رب { أتجعل فيها من يفسد فيها ويسفك الدماء ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك قال إني أعلم ما لا تعلمون } قالوا ربنا نحن أطوع لك من بني آدم قال الله تعالى للملائكة هلموا ملكين من الملائكة حتى يهبط بهما إلى الأرض فننظر كيف يعملان قالوا ربنا هاروت وماروت فاهبطا إلى الأرض ومثلت لهما الزهرة امرأة من أحسن البشر فجاءتهما فسألاها نفسها فقالت لا والله حتى تكلما بهذه الكلمة من الإشراك فقالا والله لا نشرك بالله أبدا فذهبت عنهما ثم رجعت بصبي تحمله فسألاها نفسها فقالت لا والله حتى تقتلا هذا الصبي فقالا والله لا نقتله أبدا فذهبت ثم رجعت بقدح خمر تحمله فسألاها نفسها قالت لا والله حتى تشربا هذا الخمر فشربا فسكرا فوقعا عليها وقتلا الصبي لما أفاقا قالت المرأة والله ما تركتما شيئا مما أبيتماه علي إلا قد فعلتما حين سكرتما فخيرا بين عذاب الدنيا والآخرة فاختارا عذاب الدنيا[250]

[249] Kartal, Alparslan, "el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye Adlı Eseri Işığında İbnu'l Cevzî'nin (ö.579/1201) Cerh ve Ta'dîl Metodu" doktora tezi, Ankara üniversitesi, 2015, s.271
[250] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 6178

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ebî Bukeyr, Zuheyr b. Muhammed, Musa b. Cubeyr, Nafî –mevlâ Abdullah b. Ömer-, Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir, Resûlullah şöyle buyurdu: "Allah Âdem'i yeryüzüne indirdiğinde melekler şöyle dedi: 'Ey Rabbimiz biz seni hamd ile tesbih ve takdis ederken yeryüzünde bozgunculuk yapıp kan dökecek birini mi yaratacaksın?' Allah da 'sizin bilmediklerinizi ben bilirim' dedi. Melekler: ' Rabbimiz biz sana ademoğulllarından daha itaatkârız' deyince Allah Teâla meleklere: 'İki melek getirin de onları yeryüzüne indirelim, bakalım ne yapacaklar' dedi. Onlar da 'Rabbimiz! Harut ve Marut olsun' dediler. Bu iki melek yeryüzüne indirildi. Onlara Zühre insanoğlunun en güzellerinden bir kadın olarak temsil edildi ve yanlarına geldi. Ondan kendisini istediler. Kadın dedi ki: 'Hayır! Allah'a yemin olsun ki, siz şu şirk kelimesini söylemeden olmaz.' Melekler: 'Allah'a yemin olsun ki, Allah'a ebediyyen şirk koşmayız' dediler. Onların yanından gitti, sonra bir çocuk taşıyarak döndü. Onlar yine Zühre'yi istedi. Zühre: 'Hayır! Allah'a yemin olsun ki, bu çocuğu öldürmedikçe olmaz' dedi. Onlar: 'Hayır! Allah'a yemin olsun ki, onu asla öldürmeyiz' dediler. Kadın gitti, sonra bir kadeh içki ile geldi. Onlar yine Zühre'yi istedi. Zühre: 'Hayır! Vallahi bu içkiyi içinceye kadar olmaz' dedi. Onlar içkiyi içtiler, sarhoş oldular, kadınla birlikte oldular ve çocuğu öldürdüler. Ayıldıklarında kadın şöyle dedi: 'Vallahi reddettiğiniz hiçbir şey bırakmadınız, sarhoş olunca hepsini yaptınız. Onlar dünya azabı ve ahiret azabı arasında muhayyer bırakıldılar. Onlar dünya azabını tercih ettiler."

İbnu'l-Cevzî yukarıda nakledilen hadisi *Kitabu'l-Mevdûât*'ta, el-Ferec b. Fudâle tarikinden zikretmekte ve el-Ferec b. Fudâle ile illetlendirerek mevzû olduğunu iddia etmektedir.[251] Onun naklettiği bu tarik *Tarih-i Bağdad*'da Süneyd lakabıyla bilinen

[251] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.186

Huseyn b. Davud'un tercemesinde nakledilmektedir.[252] Taberî'nin *Tefsir*'inde Süneyd kanalıyla nakledilen hadis muhtasar olarak bulunmaktadır.[253]

İbn Hacer'in itirazı; *Müsned*'de Zuheyr b. Muhammed kanalıyla gelen rivayet ile *Kitabu'l-Mevdûât*'ta Muaviye b. Salih kanalından gelen rivayetin siyaklarında farklılık olduğudur. Her iki rivayetin senedleri aşağıda görülmektedir:

	Müsned-i Ahmed	**Kitabu'l-Mevdûât**
1.	Abdullah b. Ömer	Abdullah b. Ömer
2.	Nâfi'	Nâfi'
3.	Musa b. Cübeyr	Muâviye b. Salih
4.	Züheyr b. Muhammed	El-Ferec b. Fadâle
5.	Yahya b. Bukeyr	Süneyd b. Davud
6.		Abdülkerim b. el-Heysem
7.		Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd
8.		El-Hasen b. Ebî Bekr
9.		Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit
10.		Ebû Mansur Abdurrahman b. Ahmed

İbn Hacer, zaman zaman vurguladığı gibi bir seneddeki ravide bulunan kusur sebebiyle hadis metninin mevzû kabul edilemeyeceğini savunmaktadır. İbnu'l-Cevzî'nin el-Ferec b. Fudale ile sebebiyle illetlendirdiği hadis *Müsned* rivayetinden farklı bir siyakla gelmektedir. Dolaysıyla İbn Hacer'in, el-Ferec b. Fudale tarikine yönelik tenkidin *Müsned* rivayetine mevzû hükmü vermeyi gerektirmeyeceği düşüncesinde olduğunu söylemek

[252] Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih-i Bağdad*, c.8 s.574
[253] Taberî, c.2 s.433

mümkündür. Hadislerin diğer tariklerinin toplanmasının metni güçlendirdiğini sıkça tekrarlayan İbn Hacer, bu hadisin pek çok tariki olduğuna ve kendisininde bunları müstakil bir cüzde topladığına dikkat çekmiştir. Belki de bu nedenle İbnu'l-Cevzî'nin el-Ferec b. Fudale ile ilgili tenkidine cevap vermemiş, sözkonusu hadisin pek çok tariki olduğunu söylemekle yetinmiştir. İbn Hacer "Allah Âdem'i yeryüzüne indirdiği zaman…" hadisinin tariklerini topladığı bu cüze vakıf olan kimsenin, nakledilen tariklerin çokluğundan ve mahreçlerinin kuvvetinden dolayı bu kıssanın kesin olarak gerçekleştiğine kanaat edeceğini savunmaktadır. İbn Hacer el-Kavlu'l-Müsedded'de bu hadisi nakleden müelliflerden sadece İbn Hibban'ı zikretmiş, onun *Sahîh*'inde Zuheyr b. Muhammed kanalıyla rivayet ettiğini haber vermiştir.[254] İbn Hibban'ın Hüseyn b. Süfyan, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Yahya b. Ebî Bukeyr, Zuheyr b. Muhammed, Musa b. Cubeyr, Nafî, İbn Ömer senediyle rivayet ettiği hadis,[255] ravilerinden Musa b. Cubeyr sebebiyle illetlendirilmiştir. İbn Hibban onu *es-Sikât*'ta zikretmiş ve onun rivayetlerinde hata yaptığını ve sikâlara muhalefet ettiğini kaydetmiştir.[256]Şuayb Arnavud Musa b. Cübeyr sebebiyle bu rivayetin isnadının zayıf olduğunu bildirmiştir.[257]

Sözkonusu hadisi Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64) *Müsned'*inde; İbn-i Ebî Şeybe, İbn-i Ebî Bukeyr, Zuheyr b. Muhammed, Musa b. Cubeyr, Nafî, Abdullah b. Ömer senediyle[258] nakledерken, Beyhâkî *Sünenü'l-Kübrâ*'da; Yahya b.Ebî Bukeyr, Zuheyr b. Muhammed, Musa b. Cubeyr, Nafî, Abdullah b. Ömer tarikinden rivayet etmiştir.[259] Zikri

[254] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.39
[255] İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân,* tah. Şuayb Arnavud, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1988/1408, c.14 s.63-64 h.no:6186
[256] İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1973/1393, c.7 s.451
[257] İbn Hibbân, *Sahîh*, c.14 s.64
[258] Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, tah. Mustafa el-Adevî, Daru Belensiyye, Riyad, 2002/1423, c.2 s.32-33 h. no:785
[259] Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü'l-Kübra*, tah. Muhammed Abdulkâhir Atâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003/1424, c.10 s.7 h. no:19677

geçen hadis Hâkim'in *Müstedrek*'inde; Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, Muhammed b. İshak es-Sagânî, Ebû'l-Cevvâb, Yahya b. Seleme b. Kuheyl, babası, es-Said b. Cubeyr, İbn Ömer senediyle[260] yer almaktadır. "Âdem ve melekler" hadisi, bunların dışında başka kaynaklarda da rivayet edilmiştir. Ancak Abdurrezzak'ın (ö. 211/826-27) mevkuf olarak rivayet ettiği tarik hadisle ilgili problemin anlaşılmasında önem arzetmektir:

نا الثَّوْرِيُّ , عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ , عَنْ سَالِمٍ , عَنِ ابْنِ عُمَرَ , عَنْ كَعْبٍ , قَالَ: «ذَكَرَتِ الْمَلَائِكَةُ أَعْمَالَ بَنِي آدَمَ , وَمَا يَأْتُونَ مِنَ الذُّنُوبِ» فَقِيلَ لَهُمْ: «اخْتَارُوا مَلَكَيْنِ , فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ» قَالَ: فَقَالَ لَهُمَا: «إِنِّي أُرْسِلُ رُسُلِي إِلَى النَّاسِ , وَلَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمَا رَسُولٌ , انْزِلَا وَلَا تُشْرِكَا بِي شَيْئًا , وَلَا تَزْنِيَا , وَلَا تَسْرِقَا» قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: قَالَ كَعْبٌ: «فَمَا اسْتَكْمَلَا يَوْمَهُمَا الَّذِي أُنْزِلَا فِيهِ حَتَّى عَمِلَا مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا»[261]

Sevrî, Musa b. Ukbe, Salim, İbn Ömer'den, Ka'b şöyle dedi: "Melekler Âdemoğullarının yaptıklarını ve işledikleri günahları sayınca onlara: 'aranızdan iki melek seçin' denildi. Harut ve Marut'u seçtiler. Ka'b dedi ki: Allah O ikisine: 'Ben insanlara resullerimi gönderiyorum, benimle sizin aranızda ise elçi yok, inin ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayın, zina etmeyin ve içki içmeyin' dedi. Abdullah b. Ömer dedi ki: Ka'b şöyle dedi: 'İndikleri günü tamamlamadan Allah'ın onlara yasakladığı şeyleri yaptılar."

Abdurrezzak'ın naklettiği rivayet Kabu'l-Ahbar'ın sözü olarak gelmiştir. İbn Kesir (ö. 774/1373) tefsirinde, *Müsned* ve Taberî tariklerini naklettikten sonra: "Bu iki rivayet de gariptir. Bu konuda gerçeğe en yakın olan Abdullah b. Ömer'in Nebî'den (s.a) değil, Ka'bu'l-Ahbar'dan yaptığı rivayettir. Onu da Abdurrezzak tefsirinde rivayet etmiştir" der ve Abdurrezzak rivayetini nakleder. İbn Kesir, İbn Cerir'in mevkuf olan bu rivayeti Abdurrezzak'tan iki kanalla ve Musa b. Ukbe'den Abdülaziz b. el-Muhtar kanalıyla, İbn

[260] Hâkim en-Nîsâbûrî, c.4 s.650 h. no:8796
[261] Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, tah. Mahmud Muhammed Abduh, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999/1419, c.1 s.283

Ebî Hatim'in Muhammed b. Asım, Müemmel, Süfyan-ı Sevrî… Kanalıyla rivayet ettiğini haber vermektedir. O, Ka'bu'l-Ahbar'dan nakledilen bu rivayetin, merfû olan *Müsned* ve Taberî tariklerinden daha sahîh ve sağlam olduğunu kaydeder ve "Salim, babasının rivayetleri hususunda mevlâsı Nâfî'den daha sağlamdır. Söz dönüp dolaşıp Ka'bu'l-Ahbar'ın İsrailoğullarının kitaplarından yaptığı nakle dayanır." Der.[262] Aslında daha önce Beyhakî'de *Sünenü'l-Kübrâ*'da Abdullah b. Ömer'den merfû olan rivayeti naklettikten sonra Musa b. Ukbe, Nâfî, İbn Ömer, Ka'bu'l-Ahbar tarikiyle mevkuf olarak gelen rivayete işaret etmiş ve bunun daha uygun olduğunu ifade etmişti.[263] *Şuabu'l-İman*'da sözkonusu rivayeti nakleden Beyhâkî aynı değerlendirmeyi orada da yapar; bu hadisin İbn Ömer'den Mücahid vasıtasıyla mevkuf olarak gelen başka bir tariki bulunduğunu ve onun daha sahîh olduğunu, İbn Ömer'in bunu Ka'b'dan aldığını bildirir.[264]El-Bânî *Silsiletü'l-ehâdîsi'za'ife'*de değerlendirdiği hadisin, merfû olarak batıl, mevkuf olarak sahîh olduğu kanaatindedir. El-Bânî İbn Kesir'den, bunun Abdurrezzak'ın tefsirinde rivayet edildiği gibi, Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'den değil, Ka'bu'l-Ahbar'dan rivayeti olmasının daha muhtemel olduğunu nakleder.[265] Bezzâr, sözkonusu hadisi; Zuheyr b. Muhammed, Musa b. Cubeyr, Nâfî, İbn Ömer tarikinden rivayet ettikten sonra, Musa b. Cubeyr'den başkalarının Nâfî'den, onun da İbn Ömer'den mevkuf olarak rivayet ettiklerini bildirir. Bezzar, bu hadisi Zuheyr b. Harb'in ref ettiği kanaatinde olduğunu, çünkü onun hafız olmadığını haber vermiştir.[266] Şuayb Arnavud *Müsned'*e yaptığı tahkikte, bu hadisinin isnadının zayıf, metninin batıl olduğu, bu rivayetin Hz.

[262] İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn, *Tefsirü'l Kur'ani'l-Azîm*, tah. Sami b. Muhammed Sellâme, Daru'l-Taybe, Riyad, 1999/1420, c.1 s.353-55
[263] Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübra*, c.10 s.7
[264] Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *Şuabu'l-Îmân*, tah. Abdülalî Abdülhumeyd Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003/1423, c.1 s.321 h. no: 161
[265] el-Elbânî, Nâsırüddin, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzûʿa ve eseruhe's-seyyiʾü fi'l-ümme*, Daru'l-Maarif, Riyad, 1992/1412, c.1 s.314,317
[266] Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü'l-Bezzâr*, tah. Mahfûzurrahman Zeynullah, Adil b. Sa'd, Mektebetü'l-Ulûm ve'l- Hikem, el-Medinetü'l-Münevvere, 1988, c.12 s.248 h. no:5996

Peygamber'e nisbetinin doğru olmadığını, bilakis bunu Ka'bu'l-Ahbar'ın İsrailoğulları'nın kitaplarından naklederek anlatığını ifade etmektedir. İbn Hacer'in sözkonusu hadisin mevzû olduğu iddiasına verdiği cevabı da nakleden Arnavud; her ne kadar tarikleri çok olsada hepsinin zayıf olduğunu ve bu örnekte olduğu gibi bunların toplanmasının onu güçlendirmeyeceğini ifade etmektedir.[267] *El-Kavlu'l-Müsedded*'deki savunusundan dolayı İbn Hacer'i eleştirenlerden bir diğeri ise Ahmed Muhammed Şakir'dir. O, İbn Hacer'in sözkonusu rivayetin tariklerinin çokluğu ve mahreçlerinin kuvvetinden dolayı burada anlatılan kıssanın gerçek olduğuna kanaat edileceği düşüncesine karşı çıkar. Bu tariklerin hepsinin ma'lûl veya zayıf olduğunu ayrıca bu rivayetin akla da aykırı olduğunu ifade eder.[268]

İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi sözkonusu hadisin pekçok tariki bulunmaktadır. Bu tariklerin bir kısmı merfû, bir kısmı mevkuf olarak gelmiştir. Muhaddisler bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onlardan bazıları bu rivayetin Hz. Peygamber'e nisbetinin sahîh olmayacağı, Ka'bu'l-Ahbar'ın sözü olmasının daha muhtemel olduğu kanaatindedirler. Bu hadisin bütün tariklerini bir cüzde topladığını ifade eden İbn Hacer'in mevkuf olarak gelen rivayetleri ve muhaddislerin bu rivayetlerle ilgili değerlendirmelerini görmemiş olması düşünülemez. İbn Hacer bütün bu tariklere vakıf olmasına rağmen merfû olarak gelen rivayetin mevzû olduğu iddiasını reddetmektedir. Çünkü birincisi: muhaddislerin bütün bu tariklere yönelik eleştirileri isnadlarının zayıf olduğu noktasındadır ki İbn Hacer tariklerin çokluğunun birbirini güçlendirdiği kanaatindedir. İkincisi: O, bir rivayetin mevkuf olarak gelmesinin merfû olarak gelen rivayetin mevzû olmasını gerektirmeyeceği düşüncesindedir. Zira burada sözkonusu

[267] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavud, c.10 s.317-21 h. no:6178
[268] Ahmed b. Hanbel, *Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Hadis, Kahire, 1995/1416, c.5 s.416

ettiğimiz hadise benzer şekilde, hem merfû hem de Ka'bu'l-Ahbar'dan mevkuf olarak gelen "Kişinin bilerek yediği bir dirhem faiz, otuz altı zinadan daha kötüdür"[269] rivayetine yönelik tenkidleri cevaplarken Darekutnî'den nakledilen, mevkuf olarak gelen rivayetin merfû olarak gelen rivayetten daha sağlam olduğu yönündeki değerlendirmesine "mevkuf olanın daha sahîh olması, mukabilinin mevzû olmasını gerektirmez" diyerek cevap vermişti.[270] Dolaysıyla İbn Hacer'in kendi yaklaşımı çerçevesinde, bu hadisi savunusunda tutarlı davrandığını söylememiz mümkündür.

Müsned'de Horasan'dan çıkacak "Siyah Sancaklılarının" anlatıldığı hadiste şöyle denilmektedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا وكيع عن شريك عن على بن زيد عن أبي قلابة عن ثوبان قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم إذا رأيتم الرايات السود قد جاءت من قبل خراسان فائتوها فان فيها خليفة الله المهدي[271]

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Veki', Şerik, Ali b. Yezid, Ebû Kılâbe, Sevbân'dan nakledilmiştir, Resullullah şöyle buyurdu: "Horasan'dan gelen siyah sancakları gördüğünüzde ona gidin. Muhakkak ki onların içinde Allah'ın halifesi Mehdî vardır."

İbnu'l-Cevzî'nin *Kitabu'l Mevdûât*'ta zikrettiği hadis, *Müsned* hadisinden farklı bir senedle gelmektedir. İbnu'l-Cevzî'nin Abdullah b. Mes'ud'dan naklettiği rivayet şöyledir:

فأنبأنا مُحَمَّد بن نَاصِر الْحَافِظ قَالَ أَنبأَنَا الْمُبَارَكُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ أَنْبَأَنَا عَبْدُ الْبَاقِي بْنُ أَحْمَدَ أَنْبَأَنَا مُحَمَّد بن جَعْفَر بن عَلان أَنْبَأَنَا أَبُو الْفَتْحِ الأَزْدِيُّ حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ ثَوَابٍ حَدَّثَنَا حَنَانُ بْنُ سَدِيرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ قَيْسٍ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عبد الله قَالَ قَالَ رَسُول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا أَقْبَلَتِ الرَّايَاتُ السُّودُ مِنْ خُرَاسَانَ فَائْتُوهَا، فَإِنَّ فِيهَا خَلِيفَةَ الْمَهْدِيِّ ".[272]

[269] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h. no: 22303
[270] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.42
[271] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* h.no: 22746
[272] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.38-39

Bu hadisin aslının olmadığını iddia eden İbnu'l-Cevzî; Hasan'ın Abîde'den, Amr'ın da Hasan'dan işittiğini bilmediklerini, Yahya'nın da Amr için "lâ şey' " dediğini bildirmektedir.[273]

İbnu'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*de zikrettiği tariki ravilerinden Ali b. Zeyd ile illetlendirerek *el-İlelü'l-Mütenâhiye*'de[274] nakletmektedir. Her iki rivayetin ravileri aşağıdaki gibidir:

	Müsned-i Ahmed	**Kitabu'l-Mevdûât**
1.	Sevbân	Abdullah b. Mes'ud
2.	Ebû Kılâbe	Abîde
3.	Ali b. Zeyd	Hasan
4.	Şerik b. Abdullah	Amr b. Kays
5.	Vek'i	Hanân b. Südeyr
6.		Muhammed b. Sevâb
7.		El-Abbas b. İbrahim
8.		Ebû'l-Feth el-Ezdî

.

.

İbnu'l-Cevzî'nin *el-İlel*'de naklettiği Sevbân rivayetinin ravilerinden, Ali b. Zeyd'de za'f olduğu iddiasına itiraz eden İbn Hacer: "hiç kimse onun kasten yalan söylediğini

[273] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.39

[274] İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali Ebû'l-Ferec et-Temimî el-Bekrî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fî Ehâdîsi'l-Vâhiye,* tah. İrşâdulhak el-Eserî, İdaratu'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Faysalabad, 1981/1401, c.2 s.377 h.no:1445

demedi ki infirad ettiğinde hadisinin uydurma olduğuna hükmedilsin" diyerek cevap vermektedir.[275]

Yukarıda nakletttiğimiz rivayetlerden ve ravî isimlerinden anlaşıldığı üzere her iki rivayet sahabî ravisi de dâhil olmak üzere tamamen farklı senedllerle ama hemen hemen aynı metinle gelmektedir. İbnu'l-Cevzî bunlardan ilkini *Kitabu'l-Mevdûât*'ta, ikincisini ise *el-İlel*'de nakletmiştir. Bu durumda sorulması gereken şey; eğer bu hadis mevzû ise İbnu'l-Cevzî niçin el-İlel'de nakletmektedir, yok değilse ve *el-İlel*'de nakledilmiş ise niçin *Kitabu'l-Mevdûât*'ta bulunmaktadır. Bu durumda İbnu'l-Cevzî'nin verdiği mevzûluk hükmü ne kadar güvenilir olacaktır, zira o aynı hadisi her iki eserinde zikrederek çelişkiye düşmüş olmakta değil midir? Kettânî *Risale-i Müstatrafe* adlı eserinde bu konuya değinmekte ve her iki kitabın farklı hususlarda olmasına rağmen, İbnu'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ta naklettiği ettiği birçok rivayeti *İlel'*de rivayet ettiğini, *İlel'*de bulunan birçok rivayeti de *Mevzûât'*ta rivayet ettiğini, bunun çelişki olduğunu ifade etmektedir.[276] *İlel*'de zikredilen bir rivayetin tekrar *Mevzûât*'ta zikredilmemesi gerektiğini söyleyen Enbiya Yıldırım ise, İbnu'l-Cevzî'nin niçin bir rivayeti her iki kitapta da zikretmiş olabileceğini şöyle izah etmektedir:

İbnu'l-Cevzî ilk önce sahîh görmediği rivayetlere dair dökümanları biraraya getirdi. Bunları konularına göre tasnif etti. Yukarı da da değindiğimiz üzere, Mevzûât'a uygun gördüklerini metodik olmayan bir yolla ayırdıktan sonra, geri kalanları İlel'de değerlendirdi. Oysa İlel için ayırdığı sayfaların bazılarında Mevzûât'a aktardığı rivayetlerin mükerrerleri vardı. Yani aynı rivayet hem Mevzûât için ayırdığı bir kâğıtta hem de İlel için ayırdığı başka bir kâğıtta geçmekteydi. Keza farklı tarikle de gelse aynı

[275] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s. 42
[276]Kettanî, Muhammed b. Ca'fer b. idris, *Risâletü'l-Müstatrafe li Beyâni Meşhuri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefeti,* tah. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed el-Zumzûmi, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1421/2000, s. 149-150

rivayet iki kitap için ayırdığı farklı kâğıtlarda geçmekteydi. Bir müddet sonra Mevzûât parşömenlerini kitap haline getirmeye girişti. Pek çok çalışması nedeniyle İlel'de neler yaptığını unuttuğundan veya zekâsına güvenerek bazı rivayetleri ikinci kez kullandığının çoğu kez farkına varmadan ya da ihmal edip İlel ışığında tekrar gözden geçirmeden İlel tertibinde Mevzûât'ı oluşturdu.[277]

İbnu'l-Cevzî'nin *el-İlel*'de, Ahmed b. Hanbel'in de *Müsned*'de naklettiği Sevban hadisini Beyhâkî *Delailü'n-Nübüvve*'de Şerik'ten Kesir b. Yahya kanalıyla rivayet etmektedir. Bu hadisin Beyhâkî'deki senedi şöyledir: Kesir b. Yahya, Şerik, Ali b. Yezid, Ebû Kılâbe, Ebû Esma, Sevbân.[278] Bu rivayet *Sünen-i İbn Mâce*'de de nakledilmiştir. Kitabu'l-Fiten'de yer alan hadis şu senedle gelmiştir: Muhammed b. Yahya, Ahmed b. Yusuf, Abdürrezzak, Süfyan-ı Sevrî, Halid Hazâi, Ebi Kilab, Ebi Esma er-Rahabî, Sevban.[279] Beyhâkî'nin *Delailü'n-Nübüvve*'de Abdürrezzak kanalıyla da naklettiği bu rivayeti[280] Hâkim, *Müstedrek*'te Süfyan'dan el-Hüseyn b. Hafs kanalından rivayet etmiş ve Şeyhayn'ın şartına uygun olduğunu ifade etmiştir.[281] Zikri geçen bu tarikler Sevbân'dan merfû olarak gelmektedir. Ancak Hâkim ve Beyhâkî bu hadisi, Halid b. el-Hazâi'den Abdulvehhab b. Ata kanalıyla mevkuf olarak da rivayet etmişlerdir.[282]

İbn Hacer, *Mevzûât*'ta nakledilen rivayetin *Müsned* hadisinden farklı bir senedle geldiğini, ayrıca *Müsned*'de bulunan bu rivayetin aynı zamanda *el-İlel*'de geçtiğini ifade ettikten ve İbnu'l-Cevzî'nin düştüğü çelişkiyi ortaya koyduktan sonra sözü fazla uzatmaz, hadisin başka bir tarikine daha dikkat çeker ve bahsi kapatır. Onun, senedinde bulunan

[277] Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki*, s.350
[278] Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi'ş-şerî'a*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, h.1405, c.6 s.516
[279] İbn Mâce, *Sünen,* h.no: 4084
[280] Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, c.6 s.515
[281] Hâkim en-Nîsâbûrî, c.4 s.510 h.no: 8432
[282] Hâkim en-Nîsâbûrî, c.4 s.547 h.no: 8531; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, c.6 s.516

Rişdeyn b. Sa‘d’ın zayıf olduğunu haber verdiği bu rivayeti Abdurrezzak, Taberânî[283] ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş, Beyhakî de *Delâilü’n-Nübüvve’*de[284] nakletmiştir.[285] Ebû Hureyre’den nakledilen bu hadis *Müsned’*de şöyle yer almaktadır:

حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا يحيى بن غيلان وقتيبة بن سعيد قالا حدثنا رشدين بن سعد قال يحيى بن غيلان في حديثه قال حدثني يونس بن يزيد عن بن شهاب عن قبيصة عن أبي هريرة عن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال يخرج من خراسان رايات سود لا يردها شيء حتى تنصب بإيلياء[286]

Ebû Hureyre’den gelen bu rivayeti Tirmizi *Sünen*’de nakletmiş ve hasen-garib hükmü vermiştir.[287]

Sözkonusu hadisin tariklerini değerlendiren Şuayb Arnavud; bu babda gelen haberlerin hepsinin zayıf olduğu kanaatindedir.[288] İbn Hacer’in amacı da *Müsned* hadisinin mevzû olmadığını ortaya koymak olup zayıf olmadıklarına dair bir iddiası yoktur. Zira o bu tariklerin zaaflarına kendisi dikkkat çekmiştir.

1.3. Hadisin Sahîh-i Müslim’de Geçmesi

İbnu’l-Cevzî’nin *Mevzûât*’ta naklettiği hadisler arasında bir tane Müslim hadisi bulunmaktadır. İbnu’l-Cevzî’nin Ahmed b. Hanbel kanalıyla naklettiği hadiste şöyle buyrulmaktadır:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو عامر ثنا أفلح بن سعيد الأنصاري من أهل قباء ثنا عبد الله بن رافع مولى أم سلمة قال سمعت أبا هريرة يقول سمعت النبي صلى الله عليه و سلم يقول ان طالت بك مدة أوشك أن ترى قوما يغدون في سخط الله ويروحون في لعنة الله في أيديهم مثل أذناب البقر[289]

[283] Taberânî, *Mu‘cemu’l-Evsat*, c.4 s.31 h. no: 3536
[284] Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, c.6 s.516
[285] İbn Hacer, *el-Kavlu’l-Müsedded*, s. 42
[286] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 8760
[287] Tirmizi, *Sünen*, h. no: 2269
[288] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavud, h.no: 8775
[289] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 8059 / 8276 (Bu hadis aynı isnâdla iki yerde geçmektedir.)

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Ebû Âmir, Eflah b. Saîd, Abdullah b. Rafi‘, Ebû Hureyre’den rivayet edilmiştir, Resûlullah şöyle buyurdu: Eğer çok yaşarsan Allah’ın öfkesi içinde sabahlayan ve Allah’ın laneti içinde akşamlayan ve ellerinde sığır kuyruğuna benzer kırbaçlar bulunan bir kavmi görmen yakındır.

İbnu’l-Cevzî, “Şurtanın Zemmi Babı”nda zikrettiği hadisler arasında yer verdiği *Müsned* hadisini ravilerinden Eflah b. Saîd’le illetlendirmekte ve hadisi *Mevzûât*’ta zikretme gerekçesini “Eflah sikalardan uydurma hadisler rivayet eder, onunla ihticac caiz değildir” diyen İbn Hibban’ın görüşüne dayandırmaktadır.[290] Bunun Müslim’in *Sahîh*’inde rivayet ettiği bir hadis olduğuna dikkat çeken İbn Hacer, İbnu’l-Cevzî’nin bu hadisi *Mevzûât*’a almasını şöyle eleştirir: “İbnü’l-Cevzi’nin *Mevzûât*’ında bu hadis dışında, *Sahîhayn*’dan birinin hadisleri hakkında mevzû hükmü verildiğine rastlamadım. Bu hadisi *Mevzûât*’ta zikretmesi büyük bir gaflettir.” İbnu’l-Cevzî’nin Eflah b. Saîd hakkındaki yargısında İbn Hibban’a uymasını büyük bir hata olarak gören İbn Hacer zikri geçen Eflah’ın Kubaî olarak bilindiğini ve Kuba ehlinden Medine’li meşhur bir sika olduğunu ifade etmektedir.[291] Yahya b. Main ve İbn Sa’d’ın tevsik ettiği Eflah b. Saîd hakkında yine Yahya b. Main ve Nesaî’nin “la be‘se bihi”, Ebû Hatim’in (ö. 277/890) “şeyhun salihu’l-hadis” dediği, Müslim ve Nesaî ile Abdullah b. Mübarek ve tabakasının ondan rivayet ettikleri nakledilmiştir.[292] İbn Hibban’ın Eflah hakkındaki sözlerini; “İbn Hibban nice sika hakkında konuştu, sanki o ağzından ne çıktığını bilmiyor” diyerek tenkid eden Zehebî, Eflah hadisine “sahîh garib” hükmünü vermiştir.[293] Zehebi eleştirisinde

[290] İbnü’l-Cevzi, *Mevzûât*, c.3 s.101
[291] İbn Hacer, *el-Kavlu’l-Müsedded*, s.31
[292] Mizzî, Ebû’l-Haccac Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibu’l Kemal fî Esmai’r-Rical*, tah. Beşşar Avvad Ma’ruf, Müessesetü’r- Risale, Beyrut 1980/1400), c.3 s.324; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Mîzânu'l-iʿtidâl fî naḳdi'r-ricâl*, tah. Ali Muhammed el-Becavî, Daru’l-Ma‘rife, Beyrut, 1963/1382, c.1 s.274-75; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbaatu Dâireti'l-Maârifi'n-Nizâmiyye, h.1326), c.1 s.368; İbn Hacer, *el-Kavlu’l-Müsedded*, s.31
[293] Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, c.1 s.274-75

haksız değildir, zira İbn Hibban *el-Mecruhîn*'de[294] hakkında konuştuğu Eflah b. Saîd'i *Sikat*'ta da[295] zikrederek kendisiyle çelişmiştir. Eflah b. Saîd hadisinin bu lafızla batıl, Suheyl hadisinin mahfuz olduğunu söyleyen İbn Hibban'a[296] tenkidini sürdüren Zehebî, Suheyl hadisinin onun şâhidi olduğunu ifade etmektedir.[297] Eflah'a yönelik bir tenkidde Ukaylî'den gelmiştir. O, Muhammed b. Müsenna'dan Abdurrahman b. Mehdi'nin Eflah'dan hadis rivayet ettiğini işitmediğini nakleder.[298] Mütekaddimun içinde Ukaylî'den başka Eflah b. Saîd hakkında konuşan görmediğini ifade eden İbn Hacer, onun Muhammed b. Müsenna'dan aktardığının cerh olmadığı kanaatindedir.[299]

Eflah b. Said hadisi Müslim'in *Sahîh*'inde iki tarikle nakledilmektedir.

حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا زَيْدٌ يَعْنِي ابْنَ حُبَابٍ، حَدَّثَنَا أَفْلَحُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ رَافِعٍ، مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُوشِكُ، إِنْ طَالَتْ بِكَ مُدَّةٌ، أَنْ تَرَى قَوْمًا فِي أَيْدِيهِمْ مِثْلُ أَذْنَابِ الْبَقَرِ، يَغْدُونَ فِي غَضَبِ اللهِ، وَيَرُوحُونَ فِي سَخَطِ اللهِ»[300]

حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ سَعِيدٍ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ نَافِعٍ وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا أَفْلَحُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ رَافِعٍ، مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «إِنْ طَالَتْ بِكَ مُدَّةٌ، أَوْشَكْتَ أَنْ تَرَى قَوْمًا يَغْدُونَ فِي سَخَطِ اللهِ، وَيَرُوحُونَ فِي لَعْنَتِهِ، فِي أَيْدِيهِمْ مِثْلُ أَذْنَابِ الْبَقَرِ»[301]

[294] İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitabu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duʿafâʾ ve'l-metrûkîn*, tah. Mahmud İbrahim Zayed, Daru'l-Vai', Halep, h.1396, c.1 s.176-77

[295] İbn Hibbân, *es-Sikât*, c.8 s.134-35
[296] İbn Hibbân, *el- Mecrûhîn*, c.1 s.177
[297] Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl*, c.1 s.275
[298] Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-duafâu'l-Kebîr*, tah. Abdulmu'ti Emin Kal'acî, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1984/1404, c.1 s.125
[299] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.31
[300] Müslim, *Sahîh*, h.no: 53 (2857)
[301] Müslim, *Sahîh*, h.no: 54 (2857)

Eflah b. Saîd hadisini Hâkim de *Müstedrek*'te rivayet etmiş ve Şeyhayn'ın şartına göre "sahîhu'l-isnad" hükmü vermiştir.[302] Ebû Hureyre'den nakledilen hadisin Eflah ve Suheyl tariklerini *Delâilü'n-Nübüvve'*de nakleden Beyhakî her iki rivayetin ardından bunları Müslim'in *Sahîh*'de rivayet ettiğini kaydetmiştir.[303]İbn Hibban'ın Suheyl kanalıyla naklettiği rivayet[304] Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde iki vecihle[305] yer almaktadır.

Münekkidlerin Eflah ile ilgili değerlendirmelerini aktarmak suretiyle İbn Hibban'ın adı geçen ravî ile ilgili hükmünde yanıldığını ortaya koyan İbn Hacer, Eflah hadisini nakleden müellifleri ve hadisin şâhidlerini getirmiş ve bahsi kapatmadan önce İbnu'l-Cevzî'nin Müslim hadisini *Mevzûât*'ta zikretmesi karşındaki tepkisini bir kez daha şu ifadelerle ortaya koymuştur: "İbnu'l-Cevzî bir *Sahîh-i Müslim* hadisini *Mevzûât*'ta zikretmekle hata etti. Bu onun acaip işlerindendir."[306]

İmam Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri başka hiçbir kitabın nail olmadığı bir ilgi ve kabul görmüş, *Sahîhayn* olarak adlandırılan bu iki kitap İslam âlimleri tarafından Kur'an'dan sonra en sahîh kitap olarak kabul edilmiştir. İbn Salâh *Mukaddime*'de " Buhârî ve Müslim'in kitapları Allah'ın aziz Kitab'ından sonra kitapların en sahîhdir" derken[307]*Sıyânetu Sahîh-i Müslim* adlı eserinde *Sahîh-i Müslim*'de bulunan hadislerin sıhhati hususunda şunları söyler: "Müslim'in bu kitabda sıhhatine hükmettiği hadislerin hepsi kesinlikle sahîhtir. Aslında nazarî ilim de onun sıhhatinde aynı sonuca ulaşmıştır."[308] Esasen *Sahîh*'teki hadisler hakkında ilk değerlendirmeyi yapan Müslim'in

[302] Hâkim, c.4 s.482 h. no: 8344
[303] Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c.6 s.532-533
[304] İbn Hibbân, *Sahîh*, c.16 s.500-501 h. no: 7461
[305] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:9678, 8650
[306] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.32
[307] İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s.18
[308] İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Sıyânetu Sahîh-i Müslim mine'l-İhlali ve'l-Galat ve Himâyetuhû mine'l-Iskati ve's-Sakat*, tah. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408, s.85

kendisidir, “Ben kendi indimde sahîh olan herşeyi bu kitaba koymadım. Ben buraya ancak âlimlerin üzerinde icma ettikleri hadisleri aldım.”[309] Nevevi, Müslim şerhi *Minhac*’a yazdığı mukaddimede, âlimlerin Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinin Kur’an’dan sonra en sahîh kitap olduğunda ittifak ettiklerini ve ümmetin de bunu kabul ile karşıladığını ifade eder.[310]İbn Hacer’in *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati konusundaki kanaati yukarıda geçen sözlerinden anlaşılmaktadır. O, *Nuhbetu’l-Fiker Şerhi*’nde de bu konuya temas ederek görüşünü şöyle açıklar:

Hâlbuki icmâ veya ittifak, her iki kitabın sahip oldukları sıhhate râci meziyyetleri üzerinde de hâsıl olmuştur. El- Buhârî ve Müslim'in naklettikleri haberlerin ilm-i nazari ifade ettikleri, üstad Ebû İshak el-Isferâyinî, hadis imamlarından Ebû Abdillah el-Humeydî, Ebû'l Fazl İbn Tâhir ve diğerleri tarafından tasrih edilmiştir. Burada şuna da işaret etmek yerinde olur ki, yukarıda bahis konusu edilen meziyyet için, el-Buhâri ve Müslim'in, kitaplarında naklettikleri hadislerin “sahîhin en sahîhi olmalarıdır” denilmesi bile muhtemeldir.[311]

*Sahîhayn’*da rivayet edilen hadislerin sıhhati üzerinde ümmetin icma‘ ettiğine dair kanaat geçmişten günümüze devam edegelmiştir. Şah Veliyyullah Dihlevî de aynı görüşü dillendirenlerdendir. O, *Sahîhayn* hadisleri hakkındaki kanaatini şu sözlerle ifade eder: “Muhaddisler, *Sahîhayn*’da bulunan muttasıl merfû bütün hadislerin kesinlikle sahîh olduğunda, bu iki kitapta yer alan hadislerin, müelliflerinden bize kadar

[309] Müslim, *Sahîh*, h.no: 63 (404)
[310] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Daru Ihyâu’t-Türâsi’l-Arabi, Beyrut, h.1392, c.1 s.14
[311] İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker*, s.30

ulaşmasının tevatür yoluyla olduğunda, onları kale almayan kimsenin doğru yoldan sapmış bid'atçı olduğunda müttefiktirler."[312]

Sahîhayn hadislerinin sıhhati üzerinde icma' olduğu görüşünü benimseyen âlimler yanında, hadisleri değerlendirirken nakledildikleri kitaba göre karar verilmesini doğru bulmayanların bulunduğunu da ifade etmemiz yerinde olacaktır. Ne varki biz burada bu konudaki kelamı fazlaca uzatacak ve "eser karizması" tartışmalarına girecek değiliz. Fakat uydurma olduğuna hükmedilerek *Mevzûât*'a alınmış olan Müslim hadisini değerlendirmede faydalı olacağından dolayı son olarak İbnu'l-Cevzî'nin bu hususstaki görüşlerine değineceğiz. İbnu'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*i ve *Sahîhayn* hakkındaki kanaatini şöyle dile getirir: "İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inden daha geniş bir müsned görmedim. O ilim talebi için dünyanın doğusunu ve batısını dolaştı, denizleri aştı. Ancak onda illetli hadisler vardır. *Sahîhayn* ise bundan salimdir."[313] Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*lerinin illetli hadislerden salim olduğunu ifade eden İbnu'l-Cevzî *Kitabu'l-Mevzûât*'ta hadis taksimi yapar, o bu taksiminde Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiklerine göre hadisleri altı bölüme ayırır, buna göre en sahîh olarak ilk sırada yer alan; Buhârî ve Müslim'in sıhhatinde ittifak ettikleri başka bir deyişle her ikisinin de kitaplarında naklettikleri hadislerdir. İkinci sırada; Buhârî ya da Müslim'in tek başına rivayet ettikleri hadisler gelir ki muhaddislerin çoğunluğuna göre bunlar sahîhtir. Üçüncü sırada ise, Şeyhayn'dan birinin görüşüne göre senedi sahîh olan hadis[314] gelmektedir.

İbnu'l-Cevzî'nin yaptığı bu taksimat ve *Sahîhayn*'la ilgili ifadeleri, görüşlerini naklettiğimiz âlimlerle benzer düşüncede olduğunu yani *Sahîhayn*'ın onun nezdinde de

[312] Dihlevî, Şah Veliyyullāh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn, *İslam Düşünce Rehberi (Hüccetullâhi'l-Bâliğa)*, terc. Mehmet Erdoğan, İmaj tic. İstanbul, 2003, c.1 s.408
[313] İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali Ebû'l-Ferec et-Temimî el-Bekrî, *Câmiu'l-Mesânîd*, tah. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2005/1426, c.1 c.5
[314] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât,* s.32-35

en muteber kitaplar olduğunu ortaya koymaktadır. O halde İbnu'l-Cevzî *Mevzûât*'ta Müslim hadisini neden zikretmektedir? *Sahîhayn*'ın diğer hadisçiler gibi İbnu'l-Cevzî için de en muteber kitaplar olduğunu söyleyen Enbiya Yıldırım, onun bu hadisin Müslim'de geçtiğini fark etmeksizin *Mevzûât*'a aldığı, eğer Müslim hadisi olduğunu bilmiş olsa diğer tariklerini de göz önünde bulundurup *Mevzûât*'a almayacağı düşüncesindedir.[315]Ki biz de kendisiyle aynı düşüncede olduğumuzu belirtmek isteriz. Kaldı ki meşhur muhaddislerden aktardığımız görüşler onun sözkonusu Müslim hadisine verdiği mevzûluk hükmünde hata ettiğini ortaya koymaktadır. Çağdaş hadisçilerden Şuayb Arnavud sözkonusu hadisin isnadının Müslim'in şartına göre sağlam olduğunu, İbnu'l-Cevzî'nin bu hadisi *Mevzûât'*ta zikretmekle hata ettiğini ifade etmektedir.[316] Ahmed Muhammed Şakir ise bu hadisin isnadının sahîh olduğu görüşündedir. O, İbn Hibban'ın Eflah b. Saîd'i tenkidinde çok aşırı gittiğini ve fahiş bir hata yaptığını, sonra bu sözlerini zikri geçen Eflah hadisinin illeti yaptığını belirtir. İbnu'l-Cevzî de araştırmaksızın ve tefekkür etmeden İbn Hibban'ının bu görüşüne uymakla büyük bir hata yapmıştır.[317]

Geçmiş ve çağımız hadisçilerinin ifadeleri İbnu'l-Cevzî'nin Eflah b. Saîd hadisine verdiği uydurma hükümde hata ettiğini ortaya koymaktadır. İbn Hacer'de bu yanılgıyı ortaya koymuş ve bir Müslim hadisini *Mevzûât*'ta zikretmesinden dolayı onu tenkid etmiştir. Ancak her ne kadar Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri İbn Hacer indinde en muteber kitaplar olsa da o, bu hadise yönelik tenkidi sadece Şeyhayn'ın otoritesini ve *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati üzerinde ümmetin ittifak ettikleri argümanını söz konusu ederek cevaplamamış; bilakis o, İbn Hibban'ın dolaysıyla da İbnu'l-Cevzî'nin, hadisin mevzûluğuna hükmetmelerinin gerekçesi olarak öne sürdükleri Eflah b. Said'le ilgili

[315] Yıldırım, Enbiya, "İbnu'l Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış," *CÜİF Dergisi* 10:1 (2006), s.105,107
[316] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavud, h.no: 8072
[317] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, h.no: 8059

tenkidi yanıtlamış, münekkidlerin bu ravî ile ilgili görüşlerini aktarmak suretiyle onların yanılgılarını ortaya koymuştur. Ayrıca hadisin diğer tariklerini, muhaddislerinden bazılarının bunların sıhhati ile ilgili görüşlerine de yer vermek suretiyle nakletmiştir. Ki muhakkik ilim adamlığının gereği de budur.

2. RAVİLERLE İLGİLİ TENKİTLERE VERDİĞİ CEVAPLAR

Müteşeddid muhaddislerden olan İbnu'l-Cevzî Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunan hadislere ilişkin mevzûluk iddiasını genel olarak ravî tenkidine dayandırmakta, söz konusu hadislerdeki ravileri çeşitli açılardan eleştirmektedir. İbn Hacer'in ravîlere yönelik bu tenkidlere cevap verdiği cevapları üç başlıkta toplamak mümkündür:

a. İbnu'l-Cevzî tarafından tenkit edilen ravîlere ilişkin diğer hadis imamlarının görüşlerini nakletmek suretiyle tevsik etmesi
b. İbnu'l-Cevzî tarafından tenkit edilen ravinin ilgili hadisin senedindeki ravî olmadığını, İbnu'l-Cevzî'nin ravileri karıştırdığını ileri sürmesi
c. İbnu'l-Cevzî tarafından tenkit edilen ravinin Sahîhayn ricalinden olduğunu ileri sürmesi

2.1. Diğer Hadis İmamlarının Görüşlerini Nakletmek Suretiyle Ravileri Tevsik Etmesi

İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-Müsedded*'de zikrettiği, İbnu'l-Cevzî ve Irakî tarafında mevzû hükmü verilen hadislerde batıllığa gerekçe olarak büyük oranda ravîlerdeki kimi kusurlar ve haklarındaki cerh ifadeleri gösterilmiştir. İbn Hacer ravilerle ilgili bu tenkitleri cevaplamakta ve bu ravîlerin başka münekkitler tarafından tevsik edildiğini ileri sürmektedir.

İbnu'l-Cevzî, senedindeki İsmail b. Ayyaş sebebiyle batıl olduğuna hükmettiği hadisi, *Kitabu'l-Mevdûât*'ta "Velid'in Zemmi Babı" ve "Velid İsmiyle İsimledirmekten Nehiy Babı"nda aynı sened ve metinle zikretmektedir.

حدثنا عبد الله دثني أبي ثنا أبو المغيرة ثنا بن عياش قال حدثني الأوزاعي وغيره عن الزهري عن سعيد بن المسيب عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال ولد لأخي أم سلمة زوج النبي صلى الله عليه و سلم غلام فسموه الوليد فقال النبي صلى الله عليه و سلم سميتموه بأسماء فراعنتكم ليكونن في هذه الأمة رجل يقال له الوليد لهو شر على هذه الأمة من فرعون لقومه[318]

Abdullah b. Ahmed, Ahmed b. Hanbel, Ebû'l-Mugire, İsmail b. Ayyaş, Evzaî ve diğerleri, Zührî, Said b. Müseyyeb'den, Ömer b. Hattab şöyle dedi: "Nebi'nin hanımı Ümmü Seleme'nin (erkek) kardeşinin bir çocuğu oldu, onun adını Velid koydular. Nebî Onu firavunlarınızın ismiyle isimlendirdiniz. Bu ümmetin içinde ismi Velid olan bir adam olacak, o bu ümmet için firavunun kendi kavmine olduğundan daha şerli olacak, buyurdu."

İbnu'l-Cevzî'nin *Kitabu'l-Mevdûât*'ta naklettiği bu rivayeti, Irakî'de *Müsned*'den mevzû olduğunu iddia ettiği hadisler arasında zikretmekte ve bu hadisi İbn Hibban'ın *Tarihi'l-Dua'fâ'*da İsmail b. Ayyaş'ın tercemesinde naklettiğini bildirmektedir.[319] İbn Hibban bu rivayetin batıl olduğunu, Hz. Peygamber'in bunu söylemediğini, Ömer, Said ve Zührî'nin de rivayet etmediklerini, ayrıca bunun Evzaî'nin (ö. 157/774) hadislerinden olmadığını iddia etmektedir.[320] İbn Hibban hadisle ilgili iddiasına dayanak olarak İsmail b. Ayyaş'ın yaşlanınca hafızasının zayıflamasını ve hadisinde hataların çoğalmasını göstermektedir. İbnu'l-Cevzî'nin de söz konusu hadisi *Mevdûât*'ta rivayet ettiğine işaret eden Irakî, bu rivayetin İsmail b. Ayyaş yaşlandığında ona isnad edildiği veya onun ihtilat

[318] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:109; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.158, c.2 s.46
[319] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.6
[320] İbn Hibban, *el-mecrûhîn*, c.1 s.125

ettiği ifadelerine yer verir.[321] Bu iddiaları kesin bir dille reddeden İbn Hacer, İbn Hibban'ın bu hadisle ilgili batıllık iddiasını "hiçbir delile dayanmayan ve kendisini destekleyecek bir kanıtta getiremediği bir iddia" olarak niteler. Cumhurun Şamlılardan rivayetinde sağlam bulduğu İsmail b. Ayyaş hakkında söylediklerinin ise kabul edilebilir olmadığını ifade eder. Burada zikri geçen rivayet Şamlılardandır, İsmail b. Ayyaş ise Şamlılar dışındakilerden rivayet ettiklerinde zayıf bulunmuştur. İbnu'l-Cevzî ve Irakî 'ye itirazını sürdüren İbn Hacer, Yahya b. Main (ö.233/848), Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medinî (ö.234/848), Amr b. Ali el-Fellas (ö.249/864), Abdurrahman b. İbrahim b. Duhaym, Buhârî (ö. 256/870) , Ya'kub b. Süfyan (ö. 277/890), Ya'kub b. Şeybe (ö.262/875), Ebû İshak el-Cûzecânî (259/873), Nesâî (ö.303/), Dûlâbî (ö.310/923), İbn Adiy (ö.365/976) ve daha birçoklarının bu görüşte olduğunu, bunlardan bazılarının ise onu mutlak olarak sika kabul ettiklerini belirtir.[322]

İbnu'l-Cevzî'nin yaşlandığında hafızasının zayıflamasından dolayı, *Müsned*'de rivayet edilen hadisine mevzû hükmü verdiği İsmail b. Ayyaş'ı Buhârî, Şamlılardan rivayetlerinde sağlam görmektedir.[323] Fesevî (ö. 277/890) sika, adil ve Şamlıların hadislerini insanların en iyi bileni olarak tanımlamakta ve İsmail b. Ayyaş hakkında bir grup kimsenin konuştuğunu, onların en fazla, İsmail b. Ayyaş'ın Mekkeli ve Medineli sikalardan garib rivayette bulunduğunu, söylediklerini bildirmektedir.[324] Ahmed b. Hanbel Irak ve Hicaz ehlinden rivayetlerinde sika bulmadığı İsmail b. Ayyaş'ı Şamlılardan rivayetinde sağlam görürken[325] Yahya b. Main aynı şekilde İsmail b. Ayyaş'ın ehl-i Şam'dan olan ashabından rivayetlerinde sika olduğu, bunun dışındakilerden rivayetinde

[321] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.6
[322] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.12
[323] Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir,* c.1 s.370; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* c.7 s.186
[324] Ya'kūb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî, *el-Maʿrife ve't-târîh*, tah. Ekrem Ziyâ Ömerî, Müessetü'r-Risale, Beyrut, 1981/1401, c.2 s.424; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c.7 s.186; Mizzî, c.3 s.171-172
[325] İbn Ebi Hatim, c.2 s192

karıştırdığı görüşündedir. Ali b. Medinî ise kendisine sorulması üzerine İsmail b. Ayyaş'ın Şamlılar dışındakilerden rivayet ettiklerinde za'f olmakla birlikte Şamlılardan rivayetlerinde sika kabul edildiği cevabını verir.[326] Ebû Zür'a'ya (ö. 264/878) göre saduktur; ancak Hicazlılardan ve Iraklılardan rivayetlerinde hata yapmıştır.[327] İbn Ebi Hatim onun leyyin olduğu, hadisinin yazılabileceği kanaatindeyken[328] Nesaî zayıf olduğunu söylemektedir.[329] Ali b. Amr, Duhaym (ö. 245/859), Ya'kup b. Şeybe (ö. 262/875) ve Ebû Beşr ed-Dûlâbî'nin de (ö. 310/923) onu Şamlılardan rivayetinde sika buldukları rivayet edilmiştir. [330] İbn Hibban *el-Mecruhin*'de İsmail b. Ayyaş'ın Şamlılardan rivayetinde sika olduğuna dair rivayetlere yer verir ve onun hadisinde itkan sahibi hafızlardan olduğunu ancak yaşlanınca hafızasının karıştığını, çocukluğunda ve gençliğinde ezberlediklerini olduğu gibi rivayet etmesine rağmen yaşlanınca yabancılardan ezberlediklerinde hata yaptığını ifade eder.[331] İbn Hibban'ın bu tutumunu tuhaf bulan İbn Hacer, onun İsmail b. Ayyaş'ın hata yaptığı rivayetleri, yaşlılığında yabancılardan naklettikleriyle sınırlamasına rağmen Şamlılardan yani Evzaî'den naklettiği hadise batıl demesine dikkat çeker. İbn Hibban'a yönelik eleştirisini sürdüren İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*'de İsmail b. Ayyaş hakkında mütekaddiminin söylediklerini topladığını ancak ona ihtilat nisbet eden kimse bulamadığını, bilakis Şamlılar dışındaki hadislerinde sû'u'l-hıfz kabul ettiklerini ifade eder. [332]

İsmail b. Ayyaş hakkında büyük hadis imamlarından nakledilenler, onun Şamlılardan rivayet ettiklerinde güvenilir olduğunu göstermektedir. Evzaî'nin Şam

[326] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, s.7 s.186; Mizzî, c.3 s.174-175
[327] İbn Ebi Hatim, c.2 s192
[328] Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, c.1 s.241
[329] Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, tah. Mahmud İbrahim Zayed, Dâru'l-Vai, Haleb, h.1396, s.85; Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, s.7 s.186
[330] Mizzî, c.3 s.176-177
[331] İbn Hibban, *el-mecrûhîn*, c.1 s.125
[332] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.12-13

bölgesinin hadis ve fıkıh imamı olduğu dikkate alındığında İbn Hacer'in İbn Hibban'a yönelik eleştirisinde haklı olduğunu dolaysıyla bu hadise İsmail b. Ayyaş sebebiyle batıl hükmü vermekle isabet etmediklerini söylememiz mümkün gözükmektedir.

İbnu'l-Cevzî'nin senedindeki iki ravî sebebiyle "bu uydurma bir hadistir" dediği bir başka *Müsned* hadisi şudur:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا يزيد بن هارون انا قزعة بن سويد الباهلي عن عاصم بن مخلد عن أبي الأشعث الصنعاني قال أبي ثنا الأشيب فقال عن أبي عاصم الأحول عن أبي الأشعث عن شداد بن أوس قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم من قرض بيت شعر بعد العشاء الآخرة لم تقبل له صلاة تلك الليلة[333]

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Yezid b. Harun, Kazea' b. Suveyd el-Bâhilî, Âsım b. Mahled, Ebû'l-Eş'as es-San'ânî, (Ahmed b. Hanbel, Eşyeb, Ebû Âsım el-Ahvel, Ebû'l-Eş'as) Şeddâd b. Evs'ten, Resûlullah şöyle dedi: "Kim yatsı namazından sonra bir beyit şiir söylerse, o geceki namazı kabul olunmaz."

İbnu'l-Cevzî senedinde bulunan Asım ve Kazea' sebebiyle bu hadisin mevzû olduğunu iddia etmektedir. O, bu hükmünü Ukayli'den naklettiği; bu rivayetin mutâbisi bulunmadığı, sadece Asım'la bilindiği, Asım'ın da meçhul olduğu gerekçesine ve Kazae b. Suveyd hakkında Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban'dan naklettiklerine dayandırmaktadır.[334]

İbn Hibban'ın *Sikat*'ta[335] zikrettiği Asım b. Mahled'in tanınmadığını haber veren Zehebi, Kazae b. Suveyd'in ondan Ebû'l-Eş'as, Şeddad b. Evs kanalıyla yaptığı bu rivayetinde teferrüd ettiğini bildirmektedir.[336] İbn Hacer, ilk isimlerine göre alfabetik sıraya göre tasnif ettiği, bin yedi yüz küsur ravî içeren eseri *Ta'cîlu'l-Menfa'a*'da Asım b.

[333] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 17264
[334] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.261
[335] İbn Hibban, *Sikat,* c.7 s.258
[336] Zehebî, , *Mîzânü'l-iʿtidâl*, c.2 s.357

Mahled'i de zikretmektedir. Burada Asım b. Mahled'in İbn Hibban'ın *Sikat*'ında zikredildiği ve Ebû Hatim'den onunla ilgili olarak "meçhul bir şeyh" dediği bilgisine yer verilmekte ayrıca Ahmed b. Hanbel'in söz konusu hadisi Eşyeb'den rivayetinde bu şahsın Ebû Asım olarak zikredildiğini bildirmektedir.[337] Aynı eserde Ebû Asım b. Mahled ismini tekrar zikreden İbn Hacer, bu şahsın Asım b. Mahled başlığında geçtiğine işaret etmektedir.[338] Şuayb Arnavud'da bu duruma dikkat çekmekte ve Eşyeb'in Asım b. Mahled yerine Ebû Asım diyerek Yezid b. Harun'a muhalefet ettiğini ifade etmektedir.[339]

Bu hadise Asım b. Mahled ve Kazae b. Suveyd gerekçe gösterilerek mevzû denilmesine karşı çıkan İbn Hacer, Asım'ın İbnu'l-Cevzî'nin ileri sürdüğü gibi meçhul olmadığını iddia etmekte bunun delili olarakta İbn Hibban'ın Asım'ı *Sikat*'ta zikretmiş olmasını göstermektedir.[340] İbn Hacer'in bu ifadelerine temas eden Şuayb Arnavud "İbn Hibban'ın bir raviyi *Sikat'*ta zikretmesi o ravîden meçhul sıfatını kaldırır mı?" sualini sormakta ve meçhulleri tevsik etmenin İbn Hibban'ın âdeti olduğunun bilindiğini ifade etmektedir.[341]

Asım b. Mahled'in Ebû'l Eş'as'tan rivayetinde tek kaldığı iddiasını da reddeden İbn Hacer, Abdulkuddûs b. Hubeyb'in ona mütebaat ettiğini bunu Begavi'nin (ö.317/929) hocası Ali b. Ca'd'dan (ö.230/844-45) Abdulkuddûs kanalıyla, *Ca'diyyat*'ta[342] naklettiğini bildirmekte ancak Abdulkuddûs hakkında pekte olumlu şeyler söylememektedir. Onun

[337] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Ta'cîlu'l-Menfa'a bi Zevâidi Ricâli'i-eimmeti'l-Erba'a*, tah. İkramullah İmdadülhak, Darul-Beşâir, Beyrut, 1996, c.1 s.703
[338] İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfa'a*, c.2 s.487
[339] Ahmed b. Hanbel*, Müsned,* tah. Şuayb Arnavud, c.28 s.357, h. no:17134
[340] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.30
[341] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* tah. Şuayb Arnavud, c.28 s.358, h.no. 17134
[342] Alî b. el-Ca'd el-Cevherî, *Müsnedü ibni'l-Ca'd*, tah. Amir Ahmed Haydar, Müessesetü Nadir, Beyrut 1990/1410, c.1 s.496

oldukça zayıf olduğunu ifade ettikten sonra İbn Mübarek'ten onun yalancı olduğunu nakletmekte, Ukaylî'nin ise sanki onun mütabaatını saymadığını bildirmektedir.[343]

Abdulkuddûs b. Hubeyb el-Kelâî eş-Şamî ile ilgili olarak Abdurrezzak'tan nakledilen bir rivayette de İbn Mübarek'in Abdulkuddûs hakkında "kezzab" dediği nakledilmektedir.[344] Yahya b. Main'den zayıf olduğu, Amr b. Ali es-Sayrafî'den ilim ehlinin onun hadisini terk etmekte icmâ ettikleri nakledilmekte, İbn Ebi Hatim babasına onu sorduğunda babasının "metruku'l-hadis" cevabını verdiğini anlatmakta, Ebû Zür'a'nın onun için "zaifu'l hadis", Nesaî'nin ise "sika değildir," dediği rivayet edilmektedir.[345] İbn Hibban el-Mecruhin'de zikrettiği Abdulkuddûs'un hadisini yazmanın ve rivayet etmenin helal olmayacağını, onun sikalar üzerinden hadis uydurduğunu belirtmektedir.[346] Şuayb Arnavud Abdulkuddûs'un mütabaatının kendisiyle sevinilecek bir şey olmadığını, çünkü onun hadisini terk hususunda Fellas'ın dediği gibi ittifak edildiğini savunmaktadır.[347] İbn Hacer de Abdulkuddûs'un söz konusu rivayeti Asım'dan çalmış olabileceğini düşünmektedir.[348]

İbnu'l-Cevzî'nin bahse konu olan hadise kendileri sebebiyle mevzû hükmü verdiği iki raviden ikincisi olan ve Asım'dan rivayet eden Kazea b. Süveyd'e gelince, İbnu'l-Cevzî Kazea ile ilgili iddiasını Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban'a dayandırmaktadır. Onlardan naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, Kazea b. Suveyd'in "muzdaribu'l hadis" olduğunu söylerken, İbn Hibban çok hata yapmakla ve bariz vehimle vasıflandırmakta,

[343] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.30
[344] İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Tarih-i Dımeşk*, tah. Amr b. Garame, Daru'l- Fikr, Beyrut, 1995/1415, c.36 s.422; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ,* Daru'l-Hadis, Kahire, 2006/1427, c.7 s.203
[345] İbn Ebi Hatim, c.6 s.55-56; Zehebi, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, c.2 s.643
[346] İbn Hibban, *el-Mecruhîn*, c.2 s.131
[347] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* tah. Şuayb Arnavud, c.28 s.358, h.no. 17134
[348] İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfa'a,* c.1 s.703

rivayetlerinde hataları çoğalınca ondan gelen haberin delil olarak kabul edilir olmaktan çıktığını haber vermektedir.[349]

Kazea b. Suveyd'in Bâhilî ve Basrî olduğunu ve Ebû Muhammed olarak künyelendiğini kaydeden İbn Hacer, onun tabiînden bir cemaatten rivayette bulunduğunu, imamlardan bir grubunda ondan rivayette bulunduğunu bildirmekte ve münekkitlerin onun hakkındaki görüşlerini nakletmektedir. Buna göre Kazea b. Suveyd hakkında Yahya b. Main'in den iki farklı görüş nakledilmekte, Abbas b. Dûrî'nin bildirdiğine göre; İbn Main onun zayıf olduğunu söylerken, Osman ed-Darimî'den gelen haberde sika olduğu bildirilmektedir. Ebû Hatim, İbn Adiy, Bezzar ve İ'clî'nin görüşlerine de yer veren İbn Hacer, bu imamların Kazea b. Suveyd hakkındaki sözlerinden onun hadisinin hasen mertebesinde olduğu sonucuna ulaşmaktadır.[350]

Buhârî, *Tarih-i Kebir*'de Kazea b. Ebi Kazea el-Basrî olduğunu bildirdiği Kazea b. Suveyd b. Huceyr el-Bahilî'nin o kadar da sağlam bir ravî olmadığını ifade etmektedir.[351] Nesâî'nin "zayıf" dediği[352] Kazea b. Suveyd hakkında Ahmed b. Hanbel'in "muzdaribu'l hadis", Yahya b. Main'in "zayıf" dediğini nakleden İbn Ebi Hatim babasından, onun o kadar da sağlam olmadığını, sıdk mertebesinde bulunduğunu, hadisinin yazılabilir olduğunu ama hüccet olmayacağını rivayet etmektedir.[353] *El-Kâmil*'de Kazea ile ilgili olarak Yahya b. Main'den gelen iki farklı görüşü de nakleden İbn Adiy, Yahya b. Main'den yaptığı bir rivayette onun "sika" dediğini, bunun ardından naklettiği iki rivayetten ilkinde " zaifu'l hadis" ikincisinde ise "zayıf" olarak nitelediğini nakletmektedir. Kazea b. Suveyd'den yaptığı rivayetlerin ardından da "bu zikrettiğim hadislerin dışında Kazea b.

[349] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.261
[350] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.30
[351] Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir*, c.7 s.192
[352] Nesâî, *ed-Duafâ*, c.1 s.88
[353] İbn Ebi Hatim, c.7 s.139

Suveyd'in sıhhat durumu iyi olan hadisleri de var. Onda bir beis olmadığını umuyorum" demektedir.[354] İclî (ö. 261/875) "la be'se bihi" demekte ve onda zayıflık olduğunu bildirmektedir.[355] Bezzar (ö. 292/905) ise *el-Bahrü'z-zehhâr* adıyla da anılan *el-Müsned* isimli eserinde söz konusu hadisi Bişr b. Dıhye kanalıyla aynı senet ve metinle nakletmektedir. Rivayetin ardından Kazea b. Suveyd'e değinen Bezzar onun için "la be'se bihi" demekte ve sağlam olmadığını belirtmektedir.[356] İbn Hacer ise yukarıda aktardığımız gibi *el-Kavlu'l- Müsedded*'de hadislerini hasen derecesine çıkardığı Kazea b. Suveyd için *Takrib*'de "zayıf" demektedir.[357]

İbnu'l-Cevzî'nin kendileri sebebiyle mevzû hükmü verdiği hadisin ravilerinden Asım b. Mahled'le ilgili olarak İbn Hacer'in fazla bir şey söyleyemediği görülmekte, onun meçhullerden olmadığını ileri sürmesine rağmen İbn Hibban'ın *Sikat*'ta zikretmesinden başka delil getiremediği anlaşılmaktadır. Abdulkuddûs b. Hubeyb'in Asım b. Mahled'e mütebaat ettiğini delil getirerek Asım'ın Ebû'l Eş'as'tan rivayetinde tek kalmadığını ortaya koymaya çalışmakta ancak Abdulkuddus'un mütebaatı kendi içine de sinmemiş görünmektedir. Abdulkuddus'un çok zayıf olduğunu ifade eden İbn Hacer, İbn Mübarek'in "kezzab" dediği bilgisine yer vermektedir.[358]

Kazea b. Suveyd ile ilgili olarak gerek İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-Müsedded*'de naklettikleri gerekse bizim münekkitlerden aktardıklarımız onun zayıf olduğunu ifade etmeyi mümkün kılmaktadır.

---

[354] İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullāh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî'd-Dua'fâi'r-Rical*, tah. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvıd, Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997/1418, c.7 s.177

[355] El-İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillah b. Sâlih, *Maʿrifetü's-Sikat min Ricâli Ehli'l-ʿİlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Duʿafâʾ ve Zikru Mezâhibihim ve Ahbârihim*, tah. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1985/1405, c.2 s.217

[356] Bezzâr, c.8 s.401

[357] İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbu't-Tezhîb*, tah. Muhammed Avvame, Dâru'r-reşîd, Haleb, 1991/1411, s.455

[358] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.30

Sonuç olarak, İbn Hacer'in İbnu'l-Cevzî'ye yönelttiği; zikri geçen ravîler sebebiyle hadise mevzû hükmü vermesi konusundaki eleştirisinde isabetli olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hacer'in ifade ettiği gibi " bundan dolayı bu hadise mevzû hükmü verilecek bir durum yoktur." Zira gerek Asım b. Mahled gerekse Kazea b. Suveyd hakkında ifade edilenler, ayrıca İbn Hacer'in hadisi başka tariklerle desteklemesi[359] söz konusu rivayetin aslı olduğuna delalet etmekte dolaysıyla bu hadise verdiği mevzû hükmünde İbnu'l-Cevzî'nin yanılmış olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Çağdaş hadisçilerden Şuayb Arnavud'da İbn Hacer'in yaptığı açıklamaların bu hadisi mevzû olmaktan çıkardığı ancak ileri derecede zayıf olduğu görüşündedir.[360]

İbnu'l-Cevzî *Kitabu'l- Mevdûât*'ta, "Yesrib Denilmesinden Nehiy Babı"nda rivayet ettiği hadisi senedindeki bir ravî sebebiyle illetlendirmekte ve sahîh olmayacağını söylemektedir. El-Berâ' b. Âzib'den rivayet edilen hadis *Müsned*'de şu sened ve metinle rivayet edilmiştir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا إبراهيم بن مهدي قال ثنا صالح بن عمر عن يزيد بن أبي زياد عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن البراء قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم من سمى المدينة يثرب فليستغفر الله عز و جل هي طابة هي طابة[361]

Abdullah b. Ahmed, Ahmed b. Hanbel, İbrahim b. Mehdî, Salih b. Ömer, Yezid b. Ebi Ziyad, Abdurrahman b. Ebi Leyla, el-Berâ'dan, Berâ Resullah'ın şöyle dediğini haber verdi: "Kim Medine'yi Yesrib olarak isimlendirirse Allah azze ve celle'den af dilesin. O Tâbe'dir. O Tâbe'dir."

[359] İbn Hacer'in ileri sürdüğü diğer tarik bu bahsin konusu olmamasından dolayı burada zikredilmemiştir.
[360] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavud, c.28 s.359, h.no. 17134
[361] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* h.no:18718

İbnu'l-Cevzî'nin Dârekutnî kanalıyla rivayet ettiği hadis *Kitabu'l-Mevdûât*'ta şu senedle gelmektedir: Dârekutnî, Abdullah b. Muhammed, Ahmed b. İbrahim el-Mevsilî, Salih b. Ömer, Yezid b. Ebi Ziyad, İbn Ebi Leylâ, Berâ.[362]

İbnu'l-Cevzî hadisi ravilerinden Yezid b. Ziyad sebebiyle illetlendirerek "bu hadis sahîh olmaz, Salih Yezid'den rivayetinde tek kaldı," demekte ve iddiasını delillendirmede İbn Mübarek, Ebû Hatim er-Razi ve Nesâî 'ye dayanmaktadır. Buna göre zikri geçen münekkidlerin Yezid b. Ziyad hakkındaki görüşleri şöyledir: İbn Mübarek: "Yezid'i at," Ebû Hatim er-Râzî: "Onun bütün hadisleri mevzûdur," derken, Nesâî cerhin ağırına delalet eden lafızlardan "metruku'l hadis" ifadesini kullanmaktadır.[363]Ki bu şekilde cerh edilen ravinin hadisi makbul olmadığı gibi kendisi de terkedilir.[364]

İbn Hacer, zikri geçen hadisin Yezid b. Ziyad sebebiyle illetlendirilmesini isabetli bulmamakta ve bazıları onu hafızası yönünden ve hayatının sonlarında telkini kabul etmesi sebebiyle zayıf kabul etselerde, bunda onun bütün hadislerinin mevzû olmasını gerektirecek bir şey olmadığını ileri sürmektedir. *El-Kavlu'l-Müsedded*'de Yezid b. Ziyad hakkında Dârekutnî ve İbn Adiy'in görüşlerine yeren veren İbn Hacer, Dârekutnî'nin *el-Efrad*'da bu rivayeti naklettiğini ve Salih b. Ömer'in Yezid'den rivayetinde teferrüd ettiğini bildirdiğini, İbn Adiy'in ise *el-Kamil* adlı eserinde Yezid b. Ebi Ziyad'ın tercemesinde onu zayıf olarak niteledğini haber vermektedir.[365]

İbnu'l-Cevzî'nin "Medine Hadisi"nin mevzû olduğu yolundaki ithamı karşısında, bu rivayeti savunmak adına Salih b. Ömer'in Yezid b. Ebi Ziyad'dan rivayetinde tek kalmadığına dair delilini ve hadisin diğer şâhidlerini de getiren İbn Hacer'in, İbnu'l-

[362] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.220
[363] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.220
[364] Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.223
[365] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.40

Cevzî'nin hadisin ravisi Yezid b. Ebi Ziyad hakkında naklettikleri konusunda gözden kaçırdığı şey; e*l-Kavlu'l-Müsedded* muhakkikinin de belirttiği gibi; İbnu'l-Cevzî'nin hakkında bilgi verdiği Yezid b. Ebi Ziyad'ın bu hadisin ravisi olan Yezid b. Ebi Ziyad olmadığıdır.[366] Bunlardan ilki ed-Dımeşkî, ikincisi yani bu hadisin ravisi ise el-Kufî'dir. İbn Ebi Leyla'dan rivayette bulunan, kendisinden de Salih b. Ömer'in rivayette bulunduğu kişi Yezid b. Ebi Ziyad el-Kufî'dir.[367]Haşimîlerin mevlası olan bu hadisin ravisi Yezid b. Ebi Ziyad, Ebû Abdullah olarak künyelenmiştir.[368] İbn Sa'd (ö. 230/845) *Tabakat*'ta zikrettiği Yezid b. Ebi Ziyad'ın aslında sika olduğunu ancak hayatının sonlarında ihtilat ettiğini belirtir.[369] *Tarih-i Kebir*'de onun Abdurrahman b. Ebi Leylâ, Abdullah b. Haris b. Nevfel, Mücahid ve İkrime'den hadis dinlediğini kaydeden Buhârî, hıfz yönünden Atâ b. Saib'den daha iyi olduğunu kaydeder. Buhârî "münkerü'l hadis" dediği Yezid b. Ebi Ziyad'ı, söz konusu hadisin ravisi Ebû Abdullah künyesiyle bilinen Yezid b. Ebi Ziyad'dan sonra kaydetmekte, ancak Zührî'den rivayet ettiği dışında hakkında bilgi vermemektedir.[370]İclî onun hakkında "sika, caizu'l hadis, son dönemlerinde telkini kabul etti"[371] demektedir. Yezid b. Ebi Ziyad el-Kufî'yi *ed-Duaf*a'da zikreden Nesâî "leyse bi'l kavi" ibaresini kullanır.[372] Burada dikkati çeken husus "Medine hadisi"ne verdiği hükümde İbnu'l-Cevzî'nin dayanaklarından birinin de Nesâî olmasıdır. İbnu'l-Cevzî'nin kendisinden yaptığı nakle göre Nesâî, söz konusu hadisin ravisi için "metruku'l hadis" demektedir. Ancak Nesâî'nin *ed-Duafa*'da Yezid b. Ebi Ziyad el-Kufî bahsinde kaydettikleri bunu doğrulamamaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile ilgili tezin yazarı Ahmet Yılmaz da

[366] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, tah. Üsame Muhammed Züheyr, s.189
[367] İbn Ebi Hatim, c.9 s.265; Mizzî, c.32 s.136-37
[368] İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Tabakatu'l-Kübrâ*, tah. Muhammed Abdülkadir Atâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990/1410, c.6 s.330; Zehebi, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, c.4 s.424
[369] İbn Sa'd, c.6 s.330
[370] Buhârî*, et-Tarihu'l-Kebir*, c.8 s.334
[371] El-İclî, c.2 s.364
[372] Nesâî, *ed-Duafâ*, c.1 s.111

bu duruma işaret etmekte ve "İbnü'l- Cevzi, Nesâî'nin Yezid ile ilgili olarak onun metruk bir ravî olduğu iddiasını nereden aldığını anlayamadık. Zira Nesâî kendi eserinde Yezid b. Ziyad için "leyse bi'l kavî" demektedir," ifadelerini kullanmaktadır. Öyle görünüyor ki ilgili tezin yazarı da bu iki Yezid'in ayrı kimseler olduğunun farkına varamamıştır. Nesâî, *ed-Duafa*'da Yezid b. Ziyad bahsinde "metruku'l hadis" tabirini kullanır, onunla ilgili olarak Zühri'den rivayet ettiği dışında bilgi vermez.[373] Ancak İbn Hacer'in *Lisanu'l Mizan*'daki açıklamasına göre bu kimseye Yezid b. Ebi Ziyad'da denilmektedir ve ed-Dımeşkî ve Şamî nisbesine sahiptir.[374] Zehebî'de *Mizanu'l İtidal*'de, Yezid b. Ebi Ziyad'a ayırdığı bölümde ona Yezid b. Ziyad eş-Şamî denildiğini ifade eder. Aynı bölümde onun için ed-Dımeşkî nisbesini de kullanan Zehebî, Nesâî'nin onun için "metruku'l hadis" dediğini nakleder.[375] *El-Kamil'in* Yezid b. Ebi Ziyad eş-Şâmî bahsinde Nesâî'den; onun Zühri'den rivayet ettiğini ve "metruku'l hadis" olduğunu [376] aktaran İbn Adiy'in, aynı eserin Yezid b. Ebi Ziyad el-Kûfî'nin tercemesinde naklettiğine göre Nesâî el-Kûfî için "leyse bi'l kavi" demektedir.[377] İbn Adiy Yahya b. Main'in "la yuhteccu bihî" ve "leyse bi'l kavi" dediğini, Ahmed b. Hanbel'in ise Irakî'nin birinci derecedeki cerh lafızlarına eklediklerinden "leyse bi zâke"[378] lafzıylayla nitelediğini nakletmektedir.[379]Ayrıca İbn Adiy'nin, Yezid b. Ebi Ziyad el-Kûfî'nin tercemesinde ondan rivayet edilen hadisler arasında Salih b. Ömer'in Yezid'den naklettiği söz konusu hadisin de bulunması İbnu'l-Cevzî'nin iddiasında yanıldığına işaret etmektedir. İbn Adiy'nin *el-Kamil*'de naklettiği hadis şu sened ve metinle gelmektedir:

[373] Nesâî, *ed-Duafâ*, c.1 s.110
[374] İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzan*, tah. Dâireti'l-Maârifi'n-Nizâmiyye, Müessesetü'l-Alemi'l-Matbuat, Beyrut, 1971/1390, c.7 s.441
[375] Zehebi, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, c.4 s.425
[376] İbn Adî, c.9 s.133
[377] İbn Adî, c.9 s.164
[378] Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.201
[379] İbn Adî, c.9 s.164

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ المثنى، قَال: حَدَّثَنا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمَوْصِلِيُّ، حَدَّثَنا صَالِحُ بْنُ عُمَر عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ عَنْ عَبد الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَال: قَال رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيه وسَلَّم: مَن قَال لِلْمَدِينَةِ يَثْرِبَ فَلْيَسْتَغْفِر اللَّهَ هي طابة.[380]

İbnu'l-Cevzî'nin *Kitabu'l Mevdûât*'ta Ebû Hatim'den naklettiği Yezid'in bütün hadislerinin mevzû olduğuna dair ifadenin de Yezid b. Ebi Ziyad el-Kûfî hakkında olmadığını İbn Ebi Hatim'in *Cerh ve Tadi'l* adlı eserinde babasından naklettiklerine dayanarak söylememiz mümkün görünmektedir. İbn Ebi Hatim el-Kûfî bahsinde babasının onu hakkında "leyse bi'l kavi"[381] dediğini naklederken, ed-Dımşekî'ye ayırdığı bölümde babasından onunla ilgili olarak "zaifu'l hadis, hadisleri mevzûya benziyor" dediğini nakletmektedir.[382] Yezid b. Ebi Ziyad el-Kûfî hakkında İbn Hibban'ın söyledikleri İbn Hacer'le benzerlik arz etmektedir. Yezid'in saduk olduğunu; ancak yaşlanınca hafızasının zayıflayıp değiştiğini, telkine maruz kaldığını ve telkini kabul ettiğini dolaysıyla hadisinde münkerler olduğunu kaydeden İbn Hibban, ondan hayatının başlarında, Kûfe'ye gelmeden önce hadis dinleyenlerin semâlarının sahîh olduğunu ifade eder. Kûfe'deki son dönemlerinde, hafızasının değişip telkini kabul etmesinden sonra ki semâlar için ise "leyse bi şey" lafzını kullanır.[383] El-Kûfî'nin Şia'nın imamlarından olduğunu nakleden Mizzî, Yahya b. Main'den farklı rivayetler nakleder, buna göre İbn Main birinde "la yuhteccu bihî", diğerinde "leyse bi'l kavî", bir başkasında ise "zaifu'l hadis" lafızlarını kullanmaktadır. Ahmed b. Hanbel'den ise birinde hafızlardan olmadığını söylediği el-Kûfî için diğer rivayette "leyse bi zake" dediğini nakleder. Ebû Hatim'in "leyse bi'l kavi" dediği el-Kûfî için Ebû Zür'a "leyyin" lafzını kullanır ve hadisinin yazılacağını ve onunla ihticac edilmeyeceğini belirtir. Ebû Davud onun hadisini terk eden kimse

[380] İbn Adî, c.9 s.165
[381] İbn Ebi Hatim, c.9 s.265
[382] İbn Ebi Hatim, c.9 s.263
[383] İbn Hibban, *el-Mecruhîn*, c.3 s.100

bilmediğini söylerken, İbn Adiy Kûfe ehlinin şialarından olduğunu, zayıf olmakla birlikte hadisinin yazılabileceğini ifade eder.[384] Mizzî, Yezid b. Ebi Ziyad ed-Dımeşkî'nin tercemesinde onun Süleyman b. Habib, Süleyman b. Davud ve İbn Şihab ez-Zührî'den rivayette bulunduğunu kaydeder. Onun hakkında İbn Nümeyr'in (ö. 234/849) "leyse bi şey" dediğini naklederken Ebû Hatim'den üç rivayet nakleder, bunlardan ilkine göre Ebû Hatim Dımeşkî için "münkerü'l hadis", diğerinde "zahibu'l hadis", sonuncusunda ise "zaifu'l hadis" lafızlarını kullanmakta ve hadisinin mevzûya benzediğini ifade etmektedir. Mizzî'nin bahsi geçen Yezid için naklettiğine göre Buhârî "münkerü'l hadis", Tirmizi "zaif fi'l hadis" ve Nesâî "metruku'l hadis" lafızlarını kullanmışlardır.[385]

Meşhur münekkitlerden bahsi geçen ravilerle ilgili aktardıklarımız İbnu'l-Cevzî'nin ravileri karıştırdığını söylememizi mümkün kılmaktadır. İbn Hacer'in söz konusu rivayeti savunusunda hadisin ravisi hakkında rivayet edilen bilgilere dayanmasına rağmen İbnu'l-Cevzî'nin ravileri karıştırdığını gözden kaçırdığı anlaşılmaktadır. Çünkü aşağıda " Ravilerin Karıştırıldığını İleri Sürmesi" başlığında ele alındığı gibi İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'nin bazı ravîler hakkındaki tenkidlerine "ravileri karıştırdığı" söyleyerek karşılık vermekte ve aslında o ravinin kim olduğunu açıklamaktadır.

İbnu'l-Cevzî'nin "Medine hadisi"ne başka bir gerekçe olmaksızın sadece ravilerinden Yezid b. Ebi Ziyad sebebiyle mevzû hükmü verdiği bilindiğine göre, yapılan açıklamalar onun bu hadisle ilgili kanaatinde yanıldığını söylememizi mümkün kılmaktadır.

[384] Mizzî, c.32 s.138-40
[385] Mizzî, c.32 s.134-35

2.2. Ravilerin Karıştırıldığını İleri Sürmesi

İbn Hacer, *Müsned* ravilerine yönelik tenkidlerin bir kısmına, kimi münekkitlerce eleştirilen ravinin söz konusu hadisin ravisi olmadığı, ravilerin karıştırıldığı gerekçesiyle itiraz etmekte ve her iki ravi hakkında münekkitlerin değerlendirmelerini aktarmaktadır. "Uzun ömürlü hiç kimse yoktur ki Müslüman olarak…" hadisi de İbn Hacer'in bu tür itirazına konu olmuştur. İbnu'l-Cevzî *Kitabu'l-Mevdûât*'ta bu hadisin Enes b. Malik'ten biri mevkuf üç, Osman b. Affan'dan bir olmak üzere toplam dört tarikini zikretmektedir. Enes b. Malik'ten nakledilen aşağıdaki rivayeti senedindeki Abbad b. Abbad'la illetlendirmektedir.

أَنْبَأَنَا أَبُو مَنْصُور الْقَزاز قَالَ أَنبأَنَا أَبُو بكر أَحْمد بن عَليّ الْخَطِيبُ قَالَ أَنْبَأَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْجُرَيْرِيُّ قَالَ أَنْبَأَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَحْمَدَ الْخِرَقِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْن عَلِيٍّ الْقَنْطَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ قَالَ حَدَّثَنَاعَبَّادُ بْنُ الْمُهَلَّبِيِّ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " إِذَا بَلَغَ الْعَبْدُ أَرْبَعِينَ سَنَةً أَمَّنَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الْبَلايَا الثَّلاثِ: الْجُنُونُ وَالْجُذَامُ وَالْبَرَصُ، فَإِذا بلغ خمسين سنة خَفِيف عَنْهُ الْحِسَابَ، فَإِذَا بَلَغَ سِتِّينَ سنة رَزَقَهُ اللَّهُ الإِنَابَةَ إِلَيْهِ لِمَا يُحِبُّ، فَإِذَا بَلَغَ سَبْعِينَ سَنَةً أَحَبَّهُ أَهْلُ السَّمَاءِ، فَإِذَا بَلَغَ ثَمَانِينَ سَنَةً أَثْبَتَ اللَّهُ حَسَنَاتِهِ وَمَحَا سَيِّئَاتِهِ، فَإِذَا بَلَغَ تِسْعِينَ سَنَةً غَفَرَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ وَشُفِّعَ فِي أَهْلِ بَيْتِهِ وَنَادَاهُ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: هَذَا أَسِيرُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ[386]

İbnu'l-Cevzî bu hadisle ilgili iddiasını şöyle ifade eder: "Senedinde bulunan Abbad b. Abbad hakkında İbn Hibban: 'Onun zühd hayatı ağır basmaktadır. Vehimle hadis rivayet ediyordu. Rivayet ettiklerinde münkerler vardır. O terk edilmeyi hak etmiştir.' Dedi."

Abbad'ın sika olduğunu belirten İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'nin bu hadis hakkında söylediklerinde büyük bir yanıldığı içinde olduğu düşüncesindedir. Çünkü onun İbn

[386] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.179-180

Hibban'dan aktardığı rivayette sözü edilen Abbad b. Abbad bu rivayetin senedindeki Abbad değildir. İbn Hacer bu durumu şöyle açıklar:

İbn Hibban'nın söylediği bu söz Abbad b. Abbad el-Fârisî el-Havvâs hakkındadır. 'İbnu'l-Cevzî bu ravinin el-Havvâs olduğuna muttali olmasaydı İbn Hibban'ın onun hakkındaki sözünü nakletmezdi' denilemez. Çünkü Ahmed b. Meni'den gelen bu hadiste Ahmed b. Meni'nin devamında 'haddesena Abbad b. Abbad el-Mühellebî' denilmektedir. Müsned-i Ahmed b. Menî'de de bu şekildedir. Bu da bu hadisin senedinde bulunan ravinin el-Fârisî olduğu iddiasını çürütür. El-Mühellebî ise el-Fârisî'nin aksine sikadır.[387]

İbn Hacer'in ifade ettiği gibi söz konusu ravinin Abbad b. Abbad el-Fârisî el-Havvâs değil, Abbad b. Abbad el-Mühellebî olduğu hadisin senedinde açıkça görülmektedir. Rical kitaplarına müracaat edildiğinde de Ahmed b. Menî'nin hocası olan kişinin el-Mühellebî olduğu görülecektir.[388] Ahmed b. Hanbel akil ve edip bir adam olarak vasıflandırdığı el-Mühellebî için "la be'se bih" demektedir. Yahya b. Main ve Ebû Davud "sikâ" olduğunu söylemekte, Ebû Hatim ise "saduk, onunla ihticac yapılmaz" demektedir. Tirmizi, Ukaylî'nin onu şöyle övdüğünü aktarmaktadır: "Bu dört saygın fakih gibisini görmedim: Mâlik, Leys, Abbad b. Abbad ve Abdulvehhab es-Sekâfî." İbn Sa'd da onunla hakkında "sika, bazen hata yapıyordu," ifadelerini kullanır.[389]

Zahid ve abid kişiliğiyle tanınan Abbad b. Abbad el-Fârisî el-Havvâs'ı *Kitabu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duʿafâʾ ve'l-metrûkîn* adlı eserinde zikreden İbn Hibban: "zühd hayatı ve ibadetin ağır bastığı kimselerdendir, öyle ki hıfzdan ve ezberlediklerini korumadan gafil kaldı. Vehimle rivayet ettiğinden dolayı rivayetleri az

[387] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.23
[388] Mizzî, c.1 s.495; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* (Daru'l-Hadis), c.7 s.306
[389] Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemal fî Esmai'r-Ricâl'l,* tah. Ganim Abbas Ganim, Mecdi es-Seyyid Emin El-Faruku`l-Hadis, byy. 2005/1425, c.5 s.50; İbn Ebi Hâtim, c.6 s.82; Mizzî, c.14 s.130-132

olmasına rağmen münkerleri çoktu. Terk edilmeyi hak etti" der.[390] Yahya b. Main "sika", Yakup el-Fesevî "zahid ve abidlerin sikalarından" olduğunu söylemektedir.[391]

Bu rivayeti *el-Hısalu'l-Mükeffira li'z-zunûbi'l-mukaddeme ve 'l-mu'ahhare* adlı eserinde de zikreden İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'nin Abbad b. Abbad hakkındaki yanılgısına burada da değinir ve bunun büyük bir hata olduğunu, zikri geçen Abbad b. Abbad'ın "sika ve Sahîh'in ricalinden" olduğunu söyler.[392]

İbnu'l-Cevzî'nin bu rivayete mevzû hükmü vermesinin gerekçesi olarak ileri sürdüğü ravinin bu hadisin ravisi olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu hadisin ravisinin sika olduğu, İbnu'l-Cevzî'nin ravileri karıştırdığı ve bu sebeple de rivayet hakkındaki hükmünde hata yaptığını söylememiz mümkündür.

İbnu'l-Cevzî'nin İbn Hibban'dan nakille ravisini tenkid ettiği ve bu ravi sebebiyle batıllığına hükmettiği *Müsned* hadislerinden bir başkası; ahir zamanda bu ümmet içinden çıkacak bir takım insanların tavsif edildiği hadistir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو سعيد ثنا عبد الله بن بجير ثنا سيار أن أبا أمامة ذكر ان رسول الله صلى الله عليه و سلم قال يكون في هذه الأمة في آخر الزمان رجال أو قال يخرج رجال من هذه الأمة في آخر الزمان معهم أسياط كأنها أذناب البقر يغدون في سخط الله ويروحون في غضبه[393]

Abdullah b. Ahmed, Ahmed b. Hanbel, Ebû Saîd, Abdullah b. Buceyr, Seyyâr, Ebû Umâme'den, Resûlullah şöyle buyurdu: "Ahir zamanda bu ümmetin içinde öyle kimseler olacak ki veya ahir zamanda bu ümmetin içinden öyle kimseler çıkacak ki; yanlarında inek

[390] İbn Hibbân, *Kitabu'l-mecrûhîn*, c.2 s.170
[391] Mizzî, c. 14 s.135; Zehebî, *TezhibuTezhib,* c.5 s.51
[392] İbn Hacer, *el-Hısalu'l-Mükeffira li'z-zunûbi'l-mukaddeme ve 'l-mu'ahhare*, tah. Amr Abdulmünim Selim, Dâru'l-Mâcid Asîrî, Cidde, 2001/1422, s.92
[393] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* h.no: 22502; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.3 s.101; İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.32

kuyruğuna benzer kırbaçlar olduğu halde Allah'ın hışmı içinde sabahlarlar ve Allah'ın gazabı içinde akşamlarlar."

İbnu'l-Cevzî bu rivayeti Abdullah b. Buceyr ile illetlendirmekte, İbn Hibban'a dayandırarak, İbn Buceyr'in tuhaf şeyler rivayet ettiğini ve kendisiyle ihticac edilmeyeceğini ifade etmektedir.[394] Ancak İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'nin Abdullah b. Buceyr konusunda hata yaptığını iddia etmekte, bu hadisin şâhidinin yukarıda naklettiğimiz Müslim'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadis olduğunu bildirmektedir.

İbn Hacer zikri geçen Abdullah b. Buceyr'in Ebû Humran künyesiyle bilinen, Basrî, Kaysî ve Temimî olduğunu görüşündedir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main, Ebû Davud ve Ebû Hatim onu sikâ kabul etmişler, İbn Hibban da *es-Sikat*'ında zikretmiştir.

İbnu'l-Cevzî'nin İbn Hibban'dan nakille kendisi hakkında söz ettiği kişi ise Ebû Vâil olarak künyelenen Abdullah b. Behir el-Kassi el-San'anî'dir. Ne var ki onu da İbn Hibban dışındakiler sikâ kabul etmiştir.[395]

Rical kaynaklarında nakledilenler Ben-i Ümeyye'nin mevlası Seyyâr'dan rivayet edenin Abdullah b. Buceyr olduğu yönündedir. O Temimî, Kaysî ve Basrî'dir.[396] Abdullah b. Behir ise el-Kassi, el-San'ânî ve Yemânî'dir.[397]

Muaviye'nin mevlası Seyyar, Ebû'd-Derdâ, İbn Abbas ve Ebû Umâme'den rivayette bulunmuştur.[398] İbn Hibban *es-Sikat*'ta onu Seyyar b. Abdullah olarak kaydeder

[394] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât,* c.3 s.101
[395] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.32
[396] Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir*, c.5 s.52; İbn Ebû Hâtim, c.5 s.15; Mizzî, c.14 s.322; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c.5 s.153
[397] Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir* c.5 s.49; İbn Ebû Hâtim, c.5 s.15; İbn Hibban, *es-Sikat*, c.7 s.22; İbn Hibban, *Kitabu'l-mecrûhîn*, c.2 s.24-25; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, tah. Abdullah Kadî, Dârû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, h.1406, c.2 s.116; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, tah.Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1963/1382, c.2 s.395; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* c.5 s.153-154
[398] İbn Ebi Hatim, c.4 s.254; Mizzi, c.12 s.317; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tezhib,* c.4 s.293

ve "Şamî'dir, Basra'ya gelmiş ve onlara hadis rivayet etmiştir," der.[399] Seyyar'dan rivayet edenler arasında Abdullah b. Behir bulunmamakta, İbn Hacer'in ifade ettiği gibi Abdullah b. Buceyr'in adı geçmektedir.[400] Yukarıda da geçtiği üzere Basralı olan odur.

Abdullah b. Behir'e gelince İbn Hacer'in e*l-Kavlu'l-Müsedded*'de belirttiği gibi Ebû Umâme hadisinin ravisi o değildir. Çünkü o San'ani'dir ve Yemen ehlinden rivayet etmektedir. Söz konusu hadisin ravisi ise Basralılardan rivayet etmektedir. Seyyar da Basra'ya gelmiş, orada ikamet etmiş ve Basralılara rivayet etmiştir.[401]

Öyle görünüyor ki, İbnu'l-Cevzî Ebû Humran künyesi ile bilinen Abdullah b. Buceyr ile Ebû Vâil künyesi ile tanınan Abdullah b. Behir'i karıştırmış ve bu sebeple *Müsned*'de rivayet edilen bu hadisi *Kitabu'l-Mevdûât*'ta zikretmiştir. Kaldı ki bu hadisin ravisi Abdullah b. Behir bile olsaydı bu sebeple hadisi illetlendirmesine itiraz edilebilirdi; çünkü İbn Hibban dışında onun sika olduğunu söyleyenler vardır.[402]

İbnu'l-Cevzî *Kitabu'l-Mevdûât*'ta "Siyah ile Boyamaktan Nehy Babı"nda tek rivayet nakletmekte ve bu rivayetin, senedinde bulunan Abdülkerim nedeniyle sahîh olmayacağını iddia etmektedir. İbnu'l-Cevzî'nin Beğavî kanalıyla rivayet ettiği hadis *Müsned*'de şu senedle yer almaktadır:

حدثنا عبد الله حدثني أبى ثنا حسين وأحمد بن عبد الملك قالا ثنا عبيد الله يعنى بن عمرو عن عبد الكريم عن بن جبير (قال أحمد عن سعيد بن جبير) عن بن عباس عن النبي صلى الله عليه و سلم قال يكون قوم في آخر الزمان يخضبون بهذا السواد قال حسين كحواصل الحمام لا يريحون رائحة الجنة[403]

[399] İbn Hibban, *es-Sikat*, c.6 s.422
[400] İbn Ebi Hatim, c.4 s.254; Mizzi, c.12 s.317; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tezhib,* c.4 s.293
[401] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.33
[402] İbn Ebi Hatim, c.5 s.15; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, c.2 s.395; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tezhib,* c.5 s.154
[403] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:2470

Abdullah b. Ahmed, Ahmed b. Hanbel, Hüseyin ve Ahmed b. Abdülmelik, Ubeydullah yani İbn Amr, Abdülkerim, İbn Cübeyr, (Ahmed dedi ki Said b. Cübeyr'den) İbn Abbas'tan Nebî'nin şöyle söylediğini haber verdi: Ahir zamanda öyle bir kavim olacak ki, şu siyah ile (saçlarını) boyayacaklar. Hüseyin dedi ki: Güvercinin kursağı gibi. Onlar cennetin kokusunu alamazlar."

Hadisi İbnu'l-Cevzî de şu senedle nakletmiştir:

أَنبأَنَا عبد الرحمن بْنُ مُحَمَّدٍ أَنْبَأَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ الْمَأْمُونِ أَنْبَأَنَا ابْنُ نَاجِيَةَ حَدَّثَنَا الْبَغَوِيُّ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْحَارِث الرَّمَادِي حَدثنَا عبد الله بْنُ عَمْرٍو عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ عَنِ ابْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " يَكُونُ قَوْمٌ فِي آخِرِ الزَّمَانِ يُخَضِّبُونَ بِهَذَا السَّوَادِ كَحَوَاصِلِ الْحَمَامِ لَا يُرَيَّحُونَ[404]

İbnu'l-Cevzî hadisin ravilerinden olan Abdülkerim'in, Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik Ebû Ümeyye el-Basrî olduğunu iddia etmektedir. O, Eyyûp es-Sahtîyani'den onun sika olmadığını nakletmekte ve Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî'nin onu cerh ettiklerini bildirmektedir.[405]

Bunun hata olduğunu ifade eden İbn Hacer'e göre zikri geçen ravi, Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik Ebû Ümeyye el-Basrî değil, Abdülkerim b. Malik el-Cezerî'dir ki o da Sahîh-i Buharî ricâlinden sika bir ravidir.[406]

Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Muhammed b. Sa'd, el-İclî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Numeyr, Tirmizî, Ebû Bekir Bezzâr, Dârekutnî, Süfyan-ı Sevrî onu sika olarak nitelemiştir. Ebû Zür'a ed-Dımeşkî, Mis'ar, Süfyan ve onların tabakasından büyük muhaddislerin Abdülkerim b. Malik'ten hadis aldığını bildirmiştir. Eyyûp es-Sahtîyanî,

[404] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.3 s.55
[405] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.3 s.55
[406] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.39

Süfyan b. Uyeyne, İbn Cüreyc, Malik b. Enes ve söz konusu hadisin ravilerinden Ubeydullan b. Amr Abdülkerim'den hadis alanlar arasındadır.[407]

Zikri geçen hadisi bu vecihle Ebû Dâvud,[408] Nesaî,[409] İbn Hibban ve diğerleri tahric etmişlerdir.[410]

İbn Hacer'in karıştırıldığını iddia ettiği Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik ise sika değildir, zayıf kabul edilmiştir. Buhâri onun hadisini talik olarak, Müslim mütâbî olarak rivayet etmiştir.[411]

Zehebî de İbnu'l-Cevzî'nin hadisin ravisinde hata yaptığı görüşündedir. O, İbnu'l-Cevzî'nin hadisle ilgili iddiasına karşı çıkar ve onun mevzûluk hükmünde dayandığı ravinin, Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik olmadığını, hadisin sahîh olup Abdullah b. Amr kanalıyla Nesaî ve Ebû Dâvûd tarafından rivayet edildiğini ifade eder.[412] *El-Leâlî el-masnû'a*'da bu hadisi zikreden Suyûtî, İbn Hacer'in İbnu'l-Cevzî'ye yönelik tenkidini naklederek iddialara itiraz etmiştir.[413]Aslında İbnu'l-Cevzî'nin bu hadis konusunda çelişkili bir tutum içinde bulunduğunu söylememiz mümkündür. O, bu rivayeti ravisi sebebiyle tenkid edip "sahîh olmaz" dedikten sonra metnini açıklama yoluna gitmekte, metinde gördüğü problemi çözmeye çalışmaktadır. Hadiste ahir zamanda bulunacak ve (saçlarını) siyah ile boyayacak olan bir topluluktan söz edilmekte ve bunların cennetin

[407] İbn Ebi Hatim, c.6 s.58-59; Mizzi, c.18 s.254-255; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, tah. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, 1992/1413, c.1 s.661; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, c.2 s.645 ibn Hacer, *Tehzibu't-Tezhib*, c.6 s.374-75

[408] Ebû Dâvud, *Sünen,* h.no:4212

[409] Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, tah. tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Dâru'l-hadârat, Riyad, 2010, h.no:5075

[410] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.39

[411] İbn Ebi Hatim, c.6 s.60; Mizzî, c.18 s.262-265; Zehebî, *el-Kâşif*, c.1 s.661; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, c.2 c.646; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* (Daru'l-Hadis), c.6 s.244; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, c.6 s.376

[412]Zehebî Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzûat*, tah. Ebû Temim Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1998/1419, c.1 s.267

[413] Suyûti, *el-Leâlî*, c.2 c.228

kokusunu alamayacakları bildirilmektedir. Oysa İbn Ceviz'nin de ifade ettiği gibi aralarında Hasan, Hüseyin ve Sa'd b. Ebi Vakkas'ın da bulunduğu bir grup sahâbenin ve tabiinden birçok kimsenin siyah ile boyandıkları bilinmektedir. İbnu'l-Cevzî onların cennetin kokusunu alamamalarının kendilerinden sudur eden fiiller veya itikadları yüzünden olduğu, siyah ile boyanma sebebiyle olmadığı düşüncesindedir. Siyah ile boyalanmaları onların özellikleri olup onları tanıtmak için söylenmiştir. Aynen saç traş etmek haram olmadığı halde Hariciler hakkında onların alameti traş olmalarıdır denmesi gibi.[414]

2.3. Tenkit Edilen Ravînin Sahîhayn Ricalinden Olduğunu İleri Sürmesi

Sahîh hadisleri ihtiva eden iki kitap anlamına gelen Sahîhayn tabiri ile kastedilen Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leridir.[415] Sahîh hadisten başka hadis nevi' karıştırmaksızın kitap telif eden ilk müellif Muhammed b. İsmail Buhârî olmuştur. Buhârî'den önce de pek çok hadis kitabı telif edilmiş, ancak bu kitaplarda sahîh hadis dışında hasen ve zayıf hadisler de rivayet edilmişti. Buhârî ise kendi zamanına kadar cem edilmiş hadisler içerisinden sadece sahîh olanları olmayanlardan ayırarak *Sahîh*'i tasnif etmiştir. Buhârî'yi takiben Müslim, daha çok *Sahîh-i Müslim* olarak bilinen eseri *el-Câmiʿu's-Sahîh'*i telif etmiştir. İslam dünyasında büyük ilgi gören *Sahîhayn* Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahîh kitaplar olarak kabul edilmiş, bunlardan Buhârî sıhhat ve faide yönüyle Müslim'den üstün bulunmuştur.[416] Dihlevî *Sahîhayn*'ın mazhar olduğu bu mertebeyi şöyle ifade eder: "Muhaddisler, *Sahîhayn*'da bulunan muttasıl merfû bütün hadislerin kesinlikle sahîh olduğunda, bu iki kitapta yer alan hadislerin, müelliflerinden bize kadar

[414] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.3 s.55
[415] Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.343; Kandemir, Mehmet Yaşar, "Sahîhayn," *DİA,* c.35 s.527
[416] İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s.17-18; Zebîdî, *Tecrîd-î Sarîh*, c.1 s.216-17; Kandemir, "Sahîhayn" c.35 s.527

ulaşmasının tevatür yoluyla olduğunda, onları kâle almayan kimsenin doğru yoldan sapmış bidatçı olduğunda müttefiktirler."[417]

Bazı İslam âlimlerine göre bir ravinin *Sahîhayn*'da hadisinin yer alması o raviyi ta'dil anlamına gelmekte ve onlar *Sahîhayn*'ın bir çeşit muaddil olduğunu kabul etmektedirler.[418] *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinin en mükemmel ve üstünü kabul edilen *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l- Buhârî* adlı eserine yazdığı, Buhârî ve Sahîh'ine tahsis edilmiş müstakil ve en kapsamlı bir değerlendirme olan *Hedyü's-Sârî* isimli mukkadimede[419] aynı görüşü dillendiren İbn Hacer, Ebû'l-Hasan Ali İbnu'l-Fadl el-Makdisi'nin *Sahîh*'de kendisinden hadis rivayet edilmiş kimse hakkında: "Bu köprüyü geçmiştir," dediğini nakleder ve bu sözüyle onun, artık o ravi hakkında başkalarının söylediklerine iltifat edilmeyeceğini kastettiğini ifade eder. Konuyla ilgili açıklamalarına devam eden İbn Hacer, Ebû'l-Feth el-Kuşeyrî'nin "biz de böyle inanıyor ve bunu söylüyoruz. Bu görüşü terketmeyiz," dediğini nakleder.[420]

Mücteba Uğur cerh ve tadil yönüyle *Sahîh-i Buhârî* ravilerini ele aldığı makalede sonuç olarak şu değerlendirmeyi yapar:

Buraya kadar verilen kaide ve görüşlerden hareket edilerek denilebilir ki, Sahîhu'l-Buhârî'de bulunan ve büyük çoğunluğu birer dini asıl olan hadisleri rivayet eden ravîler arasında aşırı yalancılıkla, hadiste yalan söylemekle, hadis dışında günlük hayatında yalan söylemek ithamına uğramakla ve hadis uydurmakla cerhedilmiş kimse yoktur. Bunun gibi sahibini dinden ettiğine hükmedilen bid'atlarla cerhedilerek hadisi reddedilmiş olanı da yoktur.

[417] Dihlevî, c.1 s.408
[418] Kandemir, "Sahîhayn" c.35 s.527
[419] Çakan, s.155-57; Kandemir, Mehmet Yaşar, "el-Câmiu's-Sahîh," *DİA* c.7 s.119 ss.
[420] İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Marife, Beyrut, h.1379, c.1 s.384

Ravilerinin umumiyet itibariyle hadis ilminde ehil, güvenilir, sika ve işini iyi bilen kişiler olmaları ve en önemlisi hadis uydurma, yalancılık ve yalan ithamına maruz kalma gibi ağır cerh sebeplerinden biri veya bir kaçıyla cerhedilmemiş oluşu hadis âlimlerinden tutunuz sıradan birine kadar bütün Müslümanların Sahîhu'l- Buhârî hadislerine güvenini ve bu kitabı bütünüyle sahîh olarak görmelerini sağlayan başlıca amiller olmuştur.[421]

İbn Hacer, senedindeki bir ravî nedeniyle uydurma olduğu iddia edilen *Müsned* hadislerinden bazılarını savunmada, *Sahîhayn* ve ravileri ile ilgili söz konusu kabule dayanarak tenkid edilen ravilerin *Sahîhayn* ricalinden olduğunu ileri sürmüştür. O gerek *Müsned* ravileri gerekse şâhid olarak getirdiği hadislerdeki ravileri "o *Sahîhayn* ricâlindendir", "o *Sahîh* ricâlindendir", "o Müslim ricâlindendir", "o Şeyhayn ricâlindendir", "Şeyhayn onunla ihticac etti" diyerek savunmuştur.

İbnu'l-Cevzî ""Ali'nin kapısı dışında mescidde bulunan kapıları kapatın" hadisini[422] Hişam b. Sa'd sebebiyle illetlendirmektedir.[423] İbnu'l-Cevzî'nin bu tenkidine İbn Hacer: "Hişam b. Sa'd Müslim ricalindendir, saduktur, hıfzı hakkında konuşulmuştur", diyerek itiraz eder.

İbn Mencûye'nin (ö. 428/1036) *Sahîh-i Müslim*'de kendilerinden rivayet edilen ravileri alfabetik olarak sıralayıp kendileri hakkında kısaca bilgi verdiği *Ricâlu Sahîh-i Müslim* isimli eserinde zikrettiği Hişam b. Sa'd'ı,[424] İclî "caizu'l hadis ve hasenu'l hadis" olarak niteler.[425]Nesâî'nin "zayıf" ve bir başka ifadesine göre "leyse bi'l kavi" dediği

[421] Mücteba Uğur, "Cerh ve Ta'dil İlmi Yönünden Sahîhu'l- Buhârî Ravîleri," *AÜİFD* 32, s.120 ss.111-120
[422] Mevzûât'ta üçü Müsned-i Ahmed olmak üzere toplam sekiz tariki zikredilen söz konusu hadisi İbnu'l-Cevzî, Sahîhayn hadislerine muhlif olmakla da tenkid etmektedir. Metin açısından yapılan bu tenkid aşağıda "Sahîhayn Hadislerine Muarız Olmakla Eleştirilen Rivayetler Hakkındaki Cevabı" başlığı altında değerlendirilecektir.
[423] İbnu'l-Cevzî*, Mevzûât*, c.1 s.364
[424] İbn Mencûye, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, tah. Abdullah el-Leysî, Daru'l Marife, Beyrut, h.1407, c. s.318
[425] İclî*,* c.2 s.328; ; Mizzî, c.30 s.207

Hişam b. Sa'd[426] için Ahmed b. Hanbel "leyse bi muhkemu'l hadis" der. İbn Main onda zayıflık olduğunu ifade eder ancak ondan gelen başka bir rivayette saduk olduğu ve hadislerinin terk edilmediği ifade edilmektedir. İbn Ebi Hatim hadislerinin yazılabileceğini ama onunla delil getirilmeyeceğini belirttiği ravinin kendi indinde Muhammed b. İshak'la aynı seviyede olduğunu ifade eder. Ebû Davud, Hişam b. Sa d'ı sika ve Zeyd b. Eslem'in hadislerinde en sağlam olmakla nitelerken İbn Adiy, zaafıyla birlikte hadisinin yazılabileceğini söyler.[427] İbn Hibban, farkında olmadan hadisin senedinde "kalb" yapan ve mevkuf rivayetleri isnad eden Hişam b. Sa'd'ın, sikaların rivayet ettiklerine muhalif olarak rivayet ettikleri çoğalınca onunla ihticacın batıl olduğunu ancak sikalara muvafık olarak rivayet ettiklerinin i'tibâr için rivayetinde sakınca olmadığını belirtmektedir.[428] Mizzî, Buhârî'nin *Sahîh*'te onunla istişhad yaptığını, *Edebü'l-müfred*'de ise ondan rivayet ettiğine işaret etmektedir.[429] Müslim'in Hişam b. Sa'd'dan rivayet ettiğini belirten el-Bânî ise onun hıfzında biraz zayıflık olduğunu söyler ve onu "hasenu'l-hadis" olmakla vasıflandırır.[430]

Görüşlerini naklettiğimiz hadis münekkitlerinin Hişam b. Sa'd hakkındaki açıklamaları İbnu'l-Cevzî'nin onun sebebiyle zikri geçen rivayeti illetlendirmesinin isabetli olmadığını göstermektedir. Raviler hakkında bir ya da birkaç münekkidin görüşlerini nakleden İbnu'l-Cevzî diğer münekkitlerin görüşlerine yer vermemekte hatta zikri geçen ravî hakkında Yahya b. Main'den farklı görüşler nakledilmesine rağmen, o cerhe işaret eden görüşü nakletmektedir. İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-Müsedded*'de Hişam

[426] Nesâî, *ed-Duafâ*, c.1 s.104; ; Mizzî, c.30 s.208
[427] İbn Ebû Hâtim, c.9 s.61-62; İbn Hibban, *Kitabu'l-mecrûhîn*, c.3 s.89; Mizzî, c.30 s.206-208; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm*, tah. Beşşar Avvad Maruf, Dârul'l-Garbil'l-İslâmî, Beyrut, 2003, c.4 s.243; Zehebi, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, c.4 s.298-99
[428] İbn Hibban, *Kitabu'l-mecrûhîn*, c.3 s.89; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, (Daru'l- Hadis) c. 7 s.41
[429] Mizzî, c.30 s.209
[430] el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaʿîfe*, c.10 s.661

hakkında kaydettikleri ise görüşlerini zikrettiğimiz diğer münekkitlerle örtüşmektedir. O, Hişam'a yönelik tenkide şöyle itiraz etmektedir: "Hişam b. Sa'd Müslim ricalindendir. Saduktur. Hıfzı hakkında konuşulmuştur. Onun hadisleri şâhidlerle kuvvetlenir."[431]

İbnu'l-Cevzî, *Müsned*'de Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Hüseyin b. Muhammed, Cerir b. Hazm, Eyyub, İbn Ebi Muleyke, Abdullah b. Hanzala senediyle gelen "Kişinin bilerek yediği bir dirhem faiz otuz altı zinadan daha kötüdür",[432] hadisini *Kitabu'l-Mevdûât*'ta zikretmekte ve ravilerinden Hüseyin b. Muhammed hakkında Ebû Hatim'den şunları nakletmektedir: "Onu gördüm ancak ondan hadis dinlemedim." Ebû Hatim'e Hüseyin'in rivayet ettiği hadis sorulduğunda da o "hata" olduğunu söylemiş, bu yanılgının kimden kaynaklandığı sorusuna ise: "Hüseyin'den olması" gerekir cevabını vermiştir.[433]İbnu'l-Cevzî'nin Hüseyin b. Muhammed hakkındaki iddialarını *el-Kavlu'l-Müsedded*'de nakleden İbn Hacer, Şeyhayn'ın Hüseyin b. Muhammed'le ihticac ettiğini belirterek bu iddiaya itiraz etmektedir. Ebû Hatim'in Hüseyin'den semayı kendi isteğiyle terk etmediğine dikkat çeken İbn Hacer, Ebû Hatim'in oğlundan rivayetle onun, Şeyban tefsirini bitirdikten sonra birçok kez Hüseyin b. Muhammed'e geldiğini ve bazı bölümleri kendisine tekrar etmesini istediğini ancak ondan bir şey işitmediğini nakletmektedir. Ahmed b. Hanbel'in "ondan yazın" sözlerini aktaran İbn Hacer, İclî, İbn Sa'd, Nesaî, İbn Kâni' (ö. 351/962), Muhammed b. Mes'ud el-Acemî ve diğerlerinin Hüseyin b. Muhammed'i sika kabul ettikleri bilgisine yer vermektedir.[434]

İbn Hacer'in *Takrib*'de zikrettiği ve sika olduğunu söylediği Hüseyin b. Muhammed'i[435] İbn Mencûye *Ricâlu Sahîhi Müslim* adlı eserinde zikretmektedir.[436] İbn

[431] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.20
[432] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h. no: 22303
[433] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.247
[434] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.41
[435] İbn Hacer, *Takrîbu't-Tezhîb*, c.1 s.168
[436] İbn Mencûye, c.1 s.136

Sa‘d, Ebû Ahmed olarak künyelenen Hüseyin b. Muhammed’in sika olduğunu ifade etmekte,[437] Buhârî ise *Tarih-i Kebir*’de onun hakkında bir kanaat belirtmemektedir.[438] İclî’nin sika olduğunu söylediği Hüseyin b. Muhammed’i[439] İbn Hibban’da *Sikat*’ta zikretmektedir.[440] Ahmed b. Hanbel “ondan hadis yazın” derken Nesaî “leyse bihî be’sun” demektedir.[441] İbn Kanî ve Muhammed b. Mes‘ud’un “sika” dediği Hüseyin için İbn Numeyr “sadık” lafzını kullanmaktadır.[442]

Şuayb Arnavut zikri geçen hadisin ravilerinin sika olduğunu ve Abdullah b. Hanzala hariç diğerlerinin Şeyhayn’ın ravîleri olduğunu belirtmektedir.[443]

Hüseyin b. Muhammed hakkında büyük hadis imamlarından aktardıklarımız İbn Hacer’in İbnu’l-Cevzî’ye sözkonusu ravî ile ilgili itirazında haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Şuayb Arnavut’un da söylediği gibi Şeyhayn ravilerinden olan Hüseyin b. Muhammed’in sika olduğu konusunda birçok münnekkit birleşmiştir.

İbn Hacer’in ravisinin *Sahîh* ricalinden olduğunu ileri sürerek savunduğu bir başka *Müsned* hadisi; Hz. Fatıma’nın vefatından önce, hastalığı sırasında öleceğini hissederek guslettiği ve vasiyeti üzere bu guslü ile defnedildiğini anlatan rivayettir. Bu hadisi İbnu’l-Cevzî *Kitabu’l Mevdûât*’ta şu senedle rivayet etmiştir:

Abdullah b. Ali el-Mukrî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Hayyât, Abdülmelik b. Muhammed b. Bişran, Ebû Ali Ahmed b. el-Fadl b. Huzeyme, Muhammed

[437] İbn Sa‘d, c.7 s.243; Hatîb el-Bağdâdî, c.8 s.650
[438] Buhârî, et-*Tarihu’l-Kebir*, c.2 s.390
[439] İclî, c.1 s.303; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c.2 s.367
[440] İbn Hibban, *es-Sikat*, c.8 s.185
[441] Hatîb el-Bağdâdî, c.8 s.650; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, c.5 s.300; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c.2 s.367
[442] İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c.2 s.367
[443] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavut, c. 36 s.288

b. Suveyd et-Tahhan, Asım b. Ali, İbrahim b. Sa‘d, Muhammed b. İshak, Ubeydullah b. Ebî Râfi‘, Babası (Ebû Râfi‘), Ümmü Selma.

İbnu’l-Cevzî, bu rivayeti İbrahim b. Sa‘d’dan aynı isnadla Nuh b. Yezid ve Hakem b. Eslem’in de rivayet ettiklerini, ayrıca Abdurrezzak, Ma‘mer, Abdullah b. Muhammed b. Akîl kanalıyla da mürsel olarak rivayet edildiğini bildirmektedir. O, söz konusu hadisi senedindeki Muhammed b. İshak ve Asım b. Ali sebebiyle illetlendirmekte, Nuh b. Yezid ve Hakem b. Eslem’in ise şii olduklarını öne sürmektedir. İbn Akîl tarikinde ise rivayetin mürsel olması ve İbn Akîl’in zayıf olmasını mevzû oluşunun gerekçesi olarak ileri sürmektedir.[444]

Söz konusu rivayet *Müsned*’de İbrahim b. Sa‘d’dan şu sened ve metinle rivayet edilmektedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أُمِّ سَلْمَى، قَالَتْ: اشْتَكَتْ فَاطِمَةُ شَكْوَاهَا الَّتِي قُبِضَتْ فِيهَا، فَكُنْتُ أُمَرِّضُهَا، فَأَصْبَحَتْ يَوْمًا كَأَمْثَلِ مَا رَأَيْتُهَا فِي شَكْوَاهَا تِلْكَ، قَالَتْ: وَخَرَجَ عَلِيٌّ لِبَعْضِ حَاجَتِهِ، فَقَالَتْ: «يَا أُمَّهْ اسْكُبِي لِي غُسْلًا» ، فَاغْتَسَلَتْ كَأَحْسَنِ مَا رَأَيْتُهَا تَغْتَسِلُ، ثُمَّ قَالَتْ: «يَا أُمَّهْ أَعْطِينِي ثِيَابِيَ الْجُدُدَ» ، فَأَعْطَيْتُهَا فَلَبِسَتْهَا، ثُمَّ قَالَتْ: «يَا أُمَّهْ قَدِّمِي لِي فِرَاشِي وَسَطَ الْبَيْتِ» فَفَعَلْتُ، وَاضْطَجَعَتْ، وَاسْتَقْبَلَتِ الْقِبْلَةَ، وَجَعَلَتْ يَدَهَا تَحْتَ خَدِّهَا ثُمَّ قَالَتْ: «يَا أُمَّهْ إِنِّي مَقْبُوضَةٌ الْآنَ، وَقَدْ تَطَهَّرْتُ الْآنَ، فَلَا يَكْشِفُنِي أَحَدٌ» فَقُبِضَتْ مَكَانَهَا قَالَتْ: فَجَاءَ عَلِيٌّ فَأَخْبَرْتُهُ[445]

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Ebû’n-Nadr, İbrahim b. Sa‘d, Muhammed b. İshak, Ubeydullah b. Ebî Râfi‘, Babası (Ebû Râfi‘)’den, Ümmü Selma şöyle dedi: “Fatıma vefat ettiği hastalığında şikâyette bulundu, ben (hastalığında) ona bakıyordum. Bir gün onu gördüğüm gibi aynı şikâyetlerle sabahladı. Ümmü Selma dedi ki: Ali bazı ihtiyaçları için dışarı çıktı, sonra Fatıma: ‘Ey anne! Bana gusledeceğim suyu dök’ dedi. Gördüğüm en

[444] İbnu’l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.276-77
[445] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h. no:28167

güzel şekilde gusletti. Sonra: 'Ey anne! Bana yeni elbiselerimi ver' dedi. Onu verdim, giyindi. Sonra: 'Ey anne! Benim için yatağımı evin ortasına getir' dedi. Dediğini yaptım. O da yattı, kıbleye yöneldi ve elini yanağının altına koydu ve dedi ki: 'Ey anne! Doğrusu ben ölüyorum, şimdi temizlendim, beni hiç kimse açmasın. Bunun ardından yatağında vefat etti. Ümmü Selma dedi ki: Ali geldi ona haber verdim."

Müsned'de bu rivayetin hemen altında nakledilen diğer tarik ise Abdullah'ın *Müsned'*e ziyadelerindendir. Bu tarikte İbrahim b. Sa'd'dan gelmekte olup, rivayet senedi şöyledir: Muhammed b. Ca'fer el-Verekânî, İbrahim b. Sa'd, Muhammed b. İshak, Ubeydullah b. Ebî Râfi', Babası (Ebû Râfi'), Ümmü Selma.[446]

El-Kavlu'l-Müsedded'de yukarıda naklettiğimiz rivayetin sonunda şu ziyade bulunmaktadır: "فَقَالَ لَا وَاللَّهِ لَا يَكْشِفُهَا أَحَدٌ فَدَفَنَهَا بِغُسْلِهَا ذَلِكَ Hayır Vallahi! Onu kimse açmayacak. Sonra onu bu guslü ile defnetti."[447] İbnu'l-Cevzî'nin *Kitabu'l-Mevdûât*'ta naklettiği tarikte de aynı ziyade bulunmaktadır.[448] Ahmed b. Abdirrahmân es-Sââtî (1884-1958) *Müsned*'e yazdığı şerhte ziyade olan bu kısma değinmekte ve İbn Hacer'in e*l-Kavlu'l-Müsedded*'de hadisi yukarıda naklettiğimiz ziyadeyle rivayet ettiğine, kendisinde bulunan *Müsned* nüshasında ise bu ziyadenin bulunmadığına ancak söz konusu ziyadenin başka bir nüshada bulunabileceğine dikkat çekmektedir.[449]

El-Kavlu'l-Müsedded'de hadisin *Kitabu'l-Mevdûât*'ta nakledilen tariklerini söz konusu eden ve İbnu'l-Cevzî'nin ravilerle ilgili iddialarını nakleden İbn Hacer, onun bu hadisi yukarıda zikri geçen üç tarikten rivayet etmesinin *Müsned*'deki Ebû Nadr ve

[446] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h. no:28168
[447] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.44
[448] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.277
[449] Ahmed b. Abdirrahmân es-Sââtî, *el-Fetḥu'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel eş-Şeybân ve mea'hu Bülûğu'l-emânî min esrâri'l-Fetḥi'r-rabbânî,* Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz, c.22 s.96

Muhammed b. Cafer'den nakledilen tarikleri görmediğine delalet ettiğini, İbrahim b. Sa'd'dan rivayet eden Ebû'n-Nadr ve Muhammed b. Ca'fer'in her ikisinin de "Sahîh şeyhlerinden" olduğunu ifade etmektedir.[450]

İbnu'l-Cevzî'nin zikri geçen rivayetle ilgili tenkitlerine *Müsned* tariki üzerinden cevab veren İbn Hacer, Ebû'n-Nadr ve Muhammed b. Ca'fer'in her ikisinin de "Sahîh şeyhlerinden" olduğunu belirttikten sonra İbn İshak'a yönelik tenkidi cevaplamakta, İbn İshak sebebiyle hadisin illetlendirilmesini gereksiz bulmaktadır.[451]

İbnu'l-Cevzî zikri geçen hadisi *el-İlel*'de de Abdullah b. Ali el-Mukri, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Abdurrezzak, Abdulmelik b. Muhammed, Ebû Ali Ahmed b. el-Fadl b. Huzeyme, Muhammed b. Suveyd ez-Zameân, Ali b. Asım, İbrahim b. Sa'd, Muhammed b. İshâk, Ubeydullah b. Ali b. Ebî Râfi', Ebû Râfi', Ümmü Selma kanalıyla nakletmekte ve bu rivayetin sahîh olmayacağını söylemektedir. İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*'ta olduğu gibi İbn İshak ve Asım'la illetlendirdiği[452] hadisi metin açısından da problemli görmekte ve *Kitabu'l-Mevdûât*'ta rivayet metnine şu tenkidi yöneltmektedir: "Gusül ölümün kirinden dolayı olur, nasıl olur da ölmeden önce gusledilir. Bunun Ali ve Fatıma'ya izafe edilmesi doğru olmaz. Onlar bu gibi şeylerden münezzehtirler."[453] Aynı tenkidi *İlel*'de de dile getiren İbnu'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel ve Şafii'nin erkeğin karısını yıkamasına cevaz verdiklerini ve buna da Ali'nin Fatıma'yı yıkamasını delil getirdiklerini dile getirmektedir.[454] Esasen İbn Hacer de metindeki problemin farkındadır. O, İbnu'l-Cevzî'nin metne yönelik tenkidine değinmemekle birlikte bu rivayetin, Hz. Fatıma'yı Hz.

[450] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.44
[451] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.44
[452] İbnu'l-Cevzî, *el-İlel,* c.1 s.259-60 h.no:419
[453] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.277
[454] İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c.1 s. 260

Ali ve Esma bt. Umeys'in yıkadığına dair rivayetlere muhalif olduğu değerlendirmesini yapar.

Bu hadisin metne yönelik tenkit itibariyle ele alınması bu başlığın konusu olmadığından ve bu açıdan aşağıda tekrar ele alınacak olmasından dolayı burada bu kadarıyla yetinilmesi yerinde olacaktır.

İbnu'l-Cevzî'nin tenkid ettiği, İbn Hacer'in ise *Sahîh*'te kendisinden rivayet edildiğini söyleyerek itiraz ettiği bir başka ravi, yukarıda geçen "Ahir zamanda öyle bir kavim olacak ki…" hadisinin ravîsi Abdülkerim el-Cezerî idi. İbnu'l-Cevzî bu hadisi senedindeki Abdulkerim sebebiyle *Kitabu'l-Mevdûât*'a almış ve bazı münekkitlerin bu ravi hakkındaki cerh ifadelerin nakletmişti. Zikri geçen hadisin ravisinin İbnu'l-Cevzî'nin iddia ettiği gibi Abdülkerim b. Ebi Muharik değil Abdülkerim el-Cezerî olduğunu ileri süren İbn Hacer, münekkitlerin Abdülkerim el-Cezerî ile ilgili görüşlerini zikretmeksizin onun sika olduğunu, *Sahîh*'te ondan rivayet edildiğini zikretmekle yetinmiştir. Ayrıca o, hadisin bu vecihle Ebû Davud, Nesaî ve İbn Hibban ve diğerleri tarafından rivayet edildiğini bildirmiştir.[455]

İbn Hacer ravilere yönelik tenkitlere cevabında kimi zaman Buhârî ve Müslim'in otoritesine dayanmış ve ravilerin *Sahîhayn Ricali*'nden olması argümanını kullanmıştır. Onun *Sahîhayn* ve *Sahîhayn* ravîleri ile ilgili görüşleri yukarıda nakledilmişti. Aslında bunu yapan ilk muhaddis İbn Hacer değildir, kendisinden yaklaşık beş asır önce İbn Mende de bir raviyi tevsik etmek için benzer ifadeler kullanmıştır. Kamil Çakın Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci adlı makalesinde konuyla ilgili şunları söyler:

[455] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.39

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, eserine aldığı hadisleri kendine aid isnadlarla vermiş olsa bile, hadisin sonunda Buhârî'nin Sahîh'ine de atıfta bulunmayı gerekli gören ilk âlim İbnu Mende olmuştur. İbnu Mende, herhangi bir hadisi kendi isnadıyla verdikten sonra, "bu sabit bir hadistir. Buhârî ve Müslim bunu ittifakıyla rivâyet etmiştir", "bu isnadların hepsi makbuldür. Buhârî, Müslim ve diğer ehl-i hadis bu isnadlarla hadis rivayet etmiştir" gibi ifadeler kullanarak, hadislerini Buhârî ve Müslim gibi önceki âlimlere tasdik ettirmek ihtiyacını hissetmektedir. Hatta bazen bir ravinin sika olduğunu göstermek için "Muhammed b. İsma'il el- Buhârî Cami'inde ondan hadis rivayet etmiştir" demektedir. Şayet, ravisi Buhârî'nin hadis aldığı ravilerden değilse, " Buhârî hariç ehl-i hadis ondan rivayette bulunmuştur" vb. ifadelerle bu duruma işaret etme gereğini hissetmiştir.[456]

3. METİN AÇISINDAN ELEŞTİRİLEN RİVAYETLERE VERDİĞİ CEVAPLAR

İbnu'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden uydurma hükmü verdiği rivayetleri isnad açısından tenkid ettiği gibi metin yönüyle de tenkid etmiştir. İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-Müsedded*'de savunduğu yirmi dört hadisten bazıları metin açısından problemli görülerek; sahîh rivayetlere muhalif olmak, vakıaya aykırı olmak, dinin genel esaslarına aykırı olmak ya da tarihî hakikatlere aykırı olmak gibi gerekçelerle eleştirilmiştir.

Geleneksel hadis usulünde "Nakdu'l Metin" olarak isimlendirilen metin tenkidi; hadis metninin isnad edildiği kimseye ait olup olmadığını tespit etmek üzere incelemeye tabii tutulmasıdır.[457] Esasen muhaddislerin senede yönelik ilgileri, ravilerin kimliklerini

[456] Çakın, Kamil, " Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci," *İslâmî Araştırmalar* 10:1-2-3 (1997) s.103
[457] Aydınlı, s.245

ve rivayet ettiklerinde güvenilir olup-olmadıklarını tespit etmede gösterdikleri üstün çaba da sağlam metinler elde etmeye yöneliktir. Nitekim onlar sadece kaynağın sıhhatini tespit etmekle yetinmemiş, metin tenkidi yöntemlerini de gerektiği yerde en güzel surette kullanmışlardır.[458] Ne var ki bazı müellifler geçmiş ulemanın bütün ilgilerini senede yönelttikleri ve hadis metinleriyle ilgilenmediklerini iddia etmektedir. Oysa muhaddislerin asıl üzerinde durdukları şeyin hadis metni olduğu, senedin ise bu muhtevayı tetkike yardımcı olduğu ölçüde değerli olduğunu anlamak için bu alanda yazılmış eserlere bakmak, dolayısıyla onların rivayetleri değerlendirmek amacıyla tesis ettikleri ilmi ve tenkit kriterlerini görmek kâfi gelecektir.[459]

Metin tenkidinin çok erken bir dönemde, henüz sahâbe döneminde başladığı bilinmekte, kaynaklarımızda buna dair örnekler bulunmaktadır.[460] Onların rivayetlerin sıhhati için ravinin sika ve güvenilir olmasını yeterli bulmayıp metinlerini de tetkik etmeleri daha sonraki nesillerce de aynen tatbik edilmeye devam edilmiştir.

Hadiste metin tenkidine önem verilmediği iddiasını dillendirenlerin bu iddiaları iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi; Cerh ve tadil eserlerinin hadis literatürünün büyük çoğunluğunu teşkil etmesinden dolayı onlar, hadis tenkid sistemi sadece sened tenkidine dayanıyor kanaatine ulaşmışlardır.[461] Hâlbuki muhaddisler, rivayetin hakikatini, şartlarını, çeşitlerini, hükümlerini, ravilerin hal ve şartlarını ve merviyyatın sınıflarını inceleyen[462] başka bir ifadeyle kabul ve red açısında ravi ve mervînin

[458] Polat, Selahattin "Hadiste Metin Tenkidi 1," *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* s.no:6 (1989) s.121
[459] Salih, s. 237
[460] Hz. Aişe'nin sahâbe ve kısmen de tabiinden bazı kimselerin rivayetlerine yönelik tenkidleri dikkat çekici örnekler ihtiva etmektedir. Âlimler Hz. Aişe'nin bu tenkid ve itirazlarına dair müstakil eserler yazmışlardır. Bünyamin Erul tarafından 'Hz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler' adıyla Türkçeye çevrilen Bedruddîn ez-Zerkeşî'nin (ö.794/1392) 'el-İcâbe li-Îrâdi Mü'stedrekethu Âişe ale's-Sahâbe' isimli eseri bu konuda yazılmış en geniş eserdir.
[461] Polat, "Hadiste Metin Tenkidi 1" s.123
[462] Koçyiğit, Talât, "Ilmu Usûli'l-Hadis veya 'Ilmu Mustalahı'l-Hadis," *AÜİF Dergisi* 17 (1969), s.128

durumunu bildiren kaideler ve meseleler bütününü ifade eden[463] dirâyetü'l-hadis ilmine dayanmayan metin çalışması ve rivayet kitaplarının ezberlenmesi işini pek önemli bulmamışlardır. Tanımından da anlaşılacağı üzere dirâyetü'l- hadis ilminin ilgi alanına sadece sened zincirini oluşturan raviler değil merviyat ile kastedilen hadis metni de girmektedir. Yani durum bazılarının iddia ettikleri gibi değildir, zira dirâyetü'l-hadis ilmiyle iştigal eden âlimler sadece isnâdla ilgili konularla ilgilenmemiş aynı zamanda metinle ilgili meselelere de önem vermişlerdir.[464]

Bir hadisin sıhhat değerlendirmesinde sadece sened incelemesi yeterli görülmemiş, metin ve muhteva da tetkik edilmiştir. Hadis çeşitlerinin taksimatı yapılıp hadisler çeşitli başlıklar altında derecelendirilirken sadece sened ya da sadece metinle yetinilmemiş, senedin sağlam olması metnin de sağlam oluşunun tek ölçüşü sayılmamıştır.[465] İbnu'l-Cevzî de bu duruma işaretle sened sağlam olsa dahi metnin mevzû ya da maklub olabileceğini ya da tedlis bulunabileceğini ifade etmiştir.[466]

Sahîh ve hasen kavramları muhaddislerce sened ve metin için kullanılmaktadır. İbn Salâh bunun sebebini şöyle açıklar: "Muhaddisler 'bu, sahîh bir hadistir' veya 'bu hasen bir hadistir' sözü yerine 'bu, isnadı sahîh bir hadistir' veya 'bu isnadı hasen bir hadistir,' derler. Çünkü bazen 'bu hadis isnadı sahîh bir hadistir' denilir ama şaz ve illetli olmasından dolayı sahîh olmaz."[467]

Rivayetlerin tetkik ve tenkidinde çok dikkatli ve hassas bir tutuma sahip olan muhaddisler hadislerin sınıflandırılmasında sened ve metni ayrı ayrı dikkate almışlardır.

[463] Görmez, Mehmet, "Ulûmu'l-Hadis," *DİA,* c.42 s.130
[464] Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 124
[465] Küçük, Raşit, "Metin," *DİA*, c.29 s.412
[466] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l Mevzûât*, tah. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü'l-Selefiyye, Medinetü'l-Münevvere, 1966, c.1 s.99-100
[467] İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis,* s.38

Rivayetler bazı özellikleri ya da aralarındaki farklara göre taksim edilmiş, bu sınıflandırmada metin özellikleri de dikkate alınmıştır. Mesela; maklub hadis senedi maklub metni maklub ya da müdrec hadis senedi müdrec metini müdrec olmak üzere ikiye ayrılmış, yine, musaffah, nasih-mensuh, şaz, mahfuz, münker, muzdarib vb. hadislerin taksiminde metin esas alınmıştır.

İkincisi: Metin tenkidini sadece hadis usûlü ilmi içerisinde aramalarıdır. Oysa hadisin İslamî ilimlerin ortak malzemesi olması dolaysıyla metin tenkidiyle sadece hadis ilmi ilgilenmemekte, fıkıh ve kelâm gibi ilim dallarına ait kitaplarda da metin tenkidi görülmektedir.[468]

Hadislere metin tenkidi yapılmadığı iddiasının tarihçesi çokta eskilere gitmemektedir. Bu iddiayı seslendirenler başta Aloys Sprenger, Sir William Muir, Leone Caetani, Reinhart Pieter Anne Dozy, Ignaz Goldziher, Joseph Schacht olmak üzere bazı oryantalistlerle İslam dünyasından bu görüşü benimseyen bazı isimlerdir.[469] Oryantalistler hadislerin sıhhati konusunda oluşturdukları şüpheleri daha çok siyer ve megazi âlimi İbn İshak ve meğazi âlimi Vâkidî gibi hadisçi kimliği ön planda olmayan esasen hadiste de güvenilir kabul edilmeyip muhaddislerce tenkid edilen kişileri ve kitapları ön plana çıkarmak suretiyle ortaya koymuşlardır.[470] Ayrıca şu da unutulmamalıdır ki; insan belli bir zaman, belli bir mekân ve belli bir kültüre doğar, dünyayı anlaması, anlamlandırması ve olayları değerlendirmesinde içinde doğup büyüdüğü çevrenin ve ait olduğu düşünce sisteminin etkisi göz ardı edilemez. Hadis metinleri karşısında da bir Müslümanla bir gayri müslimin yaklaşımı farklı olacaktır. İslam

[468] Polat, "Hadiste Metin Tenkidi 1" s.123; Küçük, c.29 s.414
[469] Küçük, c.29 s.414
[470] Küçük, c.29 s.414

düşünce sisteminde problem olarak görülmeyecek bir metin gayri müslim düşünce dünyasının etkisi altında incelenince problemli olarak görülebilecektir.[471]

Mevzû hadislerin alameti olarak sayılanların tamamının metinle ilgili olduğu izahtan varestedir. Hadisin Kur'an'a ve sahîh sünnete aykırı olması, tarihi gerçeklere aykırı olması, lafzında ve manasında bozukluk olması, peygamber sözüne benzememesi, birçok kimsenin nakletmesi gereken bir olayı sadece bir kişinin nakletmesi bu alametlerden bazılarıdır ve anlaşılacağı üzere hepsi de metinle ilgili alametlerdir. İbn Salâh *Ulûmu'l-hadis*'in mevzû hadise ayırdığı bölümünde konuyla ilgili olarak şöyle söylemektedir: 'mevzû hadis ravide veya hadis metninde bulunan bir takım karinelerden anlaşılır. Öyle uzun hadisler uydurulmuştur ki lafızları ve manalarındaki rekâket onların uydurulmuş olduğuna delalet eder.'[472]

Rivayetleri tetkikte hem sened tenkidini hem de metin tenkidini kullanan hadisçilerin rivayetlerin mevsukiyetini tesbitte öncelikle sened tenkidine yönelmeleri bir kusur olarak görülemez. Çünkü senedi sabit olmayan bir belgeyi metnini tetkik etmek suretiyle tevsike çalışmak kısa yol varken uzun yolu tercih etmek olacaktır. Hâlbuki onlar kısa yolu tercih etmek suretiyle önlerinde her iki tenkid içinde hazır bulunan malzemenin ilkinden başlamışlardır.[473] Ayrıca onların metnini kusurlu buldukları bir rivayeti sened tenkidinden sonra zayıf ya da mevzû olarak değerlendirip ayrıca metindeki kusurlara değinmemiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Alparslan Kartal, İbnu'l-Cevzî özelinde bu duruma işaretle şöyle söylemektedir:

Müellifin bazı rivayetlerin isnad tenkîdinde takındığı müteşeddit tavrın arka planında metin tenkîdi yatmaktadır. Çünkü rivayeti hasen seviyesine düşürecek bir ravi

[471] Polat, "Hadiste Metin Tenkidi 1" s.122
[472] İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s.99
[473] Polat, "Hadiste Metin Tenkidi 1" s.122

cerhi sebebiyle rivayetin zayıf görülmesi, metnin bâtıl görülmesi ile açıklanabilir. Müellif başka hadis âlimleri tarafından sahîh ve hasen görülen rivayetleri zayıf hatta uydurma olarak değerlendirirken, metnin Kur'an'a, sünnete, târihî olaylara, akla, vb. münafî olduğuna kanaat getirmiş, ancak bunu isnaddaki ravilerin bazı kusurlarına dayandırmakla delillendirmiştir.[474]

Enbiya Yıldırım da *İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış* isimli makalesinde benzer biri sonuca ulaşmış görünmektedir:

Ravileri yalan hadis rivayet etmeleri sebebiyle metruk, kezzâb, fasık gibi sıfatlarla tanıtmak büyük çoğunlukla metinler nedeniyle yapılmış değerlendirmelerdir. Çünkü bu sıfatlarla anılan kimseler naklettikleri rivayetler yani metinler dolaysıyla bu şekilde tanıtılmışlardır. Dolaysıyla sened tahlillerinin de esasında metne dönük olduğunu söylemek durumundayız. İbnu'l-Cevzî'nin sened üzerinden metne yönelik tenkitlerini ravilerle ilgili kısa değinilerde daha açık biçimde görmekteyiz. Bu değiniler metnin durumunu açıkca ortaya koymakta, bu ifadelerin yanında metni tekrardan irdelemeye ve neden mevzû olduğunu açıklamaya genelde ihtiyaç kalmamaktadır.[475]

Aşağıda ele alacağımız rivayetler çerçevesinde dile getirilen tenkidlerle bunlara verilen cevaplar, muhaddislerin metin tenkidi uygulamalarına ve onların sağlam metinler elde etme konusundaki hassasiyet ve çabalarına örnek olarak kabul edilebilir.

[474] Alparslan Kartal, "el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdî'l-Vâhiye Adlı Eseri Işığında İbnu'l Cevzî'nin (ö.597-1201) Cerh ve Ta'dîl Metodu" yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2015, s.279
[475] Enbiya Yıldırım, "İbnu'l Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış," *CÜİF Dergisi* 10:1 (2006), s.80-81

3.1. Sahîhayn Hadislerine Muarız Olmakla Tenkid Edilen Hadislere Verdiği Cevablar

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayet ettiği bazı hadislerin *Sahîhayn* hadislerine muhalif olduğu gerekçesiyle mevzû olduğu iddia edilmiştir. Burada ilk olarak Irakî'nin cüzünde bulunan ve Sahîhayn hadislerine muhalif oldukları iddia edilen bu hadisleri zikredip ardından İbn Hacer'in bu iddialara cevabını ele alacağız.

عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ حَدَّثَنِي أَبِي ثَنَا حَجَّاجٌ ثَنَا فِطْرٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَرِيكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الرَّقِيمِ الْكِنْدِيِّ قَالَ خَرَجْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ زَمَنَ الْجَمَلِ فَلَقِينَا سَعْدَ بْنَ مَالِكٍ بِهَا فَقَالَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَدِّ الأَبْوَابِ الشَّارِعَةِ فِي الْمُسْنَدِ وَتَرْكِ بَابِ عَلِيٍّ[476]

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Haccac, Fıtr, Abdullah b. Şerik'ten, Abdullah b. Rukaym el-Kindî şöyle dedi:

"Cemel zamanı Medine'ye gittik ve orada Sa'd b. Malik ile karşılaştık. O şöyle dedi: 'Resûlullah (s.a.) mescidde bulunan kapıların kapatılmasını ve Ali'nin kapısının olduğu gibi bırakılmasını emretti."

عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ حَدَّثَنِي أَبِي ثَنَا وَكِيعٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَسِيدٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سُدُّوا الأَبْوَابَ الَّتِي فِي الْمَسْجِدِ إلا بَابَ عَلِيٍّ[477]

Abdullah b. Ahmed, Ahmed b. Hanbel, Veki', Hişam b.Sa'd, Ömer b. Esid, İbn Ömer'den, Resûlullah (s.a) şöyle buyurdu:

"Ali'nin kapısı dışında mescidde bulunan kapıları kapatın"

[476] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 1511; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.363; İbn Hacer, *el-el-Kavlu'l-Müsedded,* s.6

[477] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.7

Irakî naklettiğimiz *Müsned* hadisleriyle ilgili iddiasını İbnu'l-Cevzî'ye dayandırmaktadır. Ancak Irakî'nin İbn Ömer'den naklettiği rivayet *Kitabu'l-Mevdûât*'ta lafız farkıyla şu şekilde yer almaktadır:

فَأَنْبَأَنَا ابْنُ الْحُصَيْنِ قَالَ أَنْبَأَنَا ابْنُ الْمُذَهْبِ قَالَ أَنْبَأَنَا الْقَطِيعِيُّ قَالَ حَدثنَا عبد الله بْنُ أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ هِشَامِ ابْن سَعْدٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ رَاشِدٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَدَّ الأَبْوَابَ فِي الْمَسْجِدِ إلا بَابَ عَلِيٍّ[478]

Ahmed Yılmaz "*Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Yer Alan ve Uydurma Olduğu İddia Edilen Hadislerin Değerlendirilmesi*" adlı tezinde İbnu'l-Cevzî'nin bu rivayeti Ahmed b. Hanbel'in "Kitabu Fedâili's-Sahâbe"sinden aldığını ileri sürmüştür; oysa söz konusu rivayet Fedâili's-Sahâbe'de de zikredilmekle birlikte *Müsned*'de Müsned-i Muksirun'da nakledilmektedir. İbnu'l-Cevzî'nin ve Irakî 'nin bir bölümünü naklettiği rivayetin tam metni şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا وكيع عن هشام بن سعد عن عمر بن أسيد عن بن عمر قال كنا نقول في زمن النبي صلى الله عليه و سلم رسول الله خير الناس ثم أبو بكر ثم عمر ولقد أوتي بن أبي طالب ثلاث خصال لأن تكون لي واحدة منهن أحب إلي من حمر النعم زوجه رسول الله صلى الله عليه و سلم ابنته وولدت له وسد الأبواب إلا بابه في المسجد وأعطاه الراية يوم خيبر[479]

İbnu'l-Cevzî'nin *Kitabu'l Mevdûât*'ta Sa'd b. Ebi Vakkas'tan iki, İbn Ömer'den bir, İbn Abbas'tan iki, Zeyd b. Erkam'dan bir ve Cabir b. Abdullah'tan bir olmak üzere yedi tarikini zikrettiği rivayetten üçü *Müsned* hadisidir. Ancak Irakî, İbnu'l-Cevzî'nin Nesâî kanalıyla zikrettiği Zeyd b. Erkam hadisini gözden kaçırmış, şartlarına uygun olduğu halde

[478] İbnu'l Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.364
[479] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:4797; Ahmed b. Hanbel, *Fedâili's-Sahâbe*, tah: Vasiyullah b. Muhammed Abbas, Müessetü'r-Risale, Beyrut, 1983, c.2 s.567

iddialarında İbnu'l-Cevzî'ye dayanması sebebiyle olsa gerek mevzû olduğunu öne sürdüğü *Müsned* hadisleri arasında zikretmemiştir.

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا محمد بن جعفر ثنا عوف عن ميمون أبي عبد الله عن زيد بن أرقم قال كان لنفر من أصحاب رسول الله صلى الله عليه و سلم أبواب شارعة في المسجد قال فقال يوما سدوا هذه الأبواب الا باب على قال فتكلم في ذلك الناس قال فقام رسول الله صلى الله عليه و سلم فحمد الله تعالى وأثنى عليه ثم قال أما بعد فإني أمرت بسد هذه الأبواب الا باب على وقال فيه قائلكم وإني والله ما سددت شيئا ولا فتحته ولكني أمرت بشيء فاتبعته[480]

İbnu'l-Cevzî'ye göre Rafizilerin uydurmalarından olan bu rivayetlerle *Sahîhayn*'da geçen ve Hz. Ebû Bekir'in kapısı dışındaki kapıların kapatıldığını ifade eden hadislere karşılık verilmektedir.

Bilindiği gibi kelâmî ve fıkhî mezhep mensuplarının kendi mezhep ve akidelerine taassupları onları kendi imamları ve mezhepleri lehine, diğer mezhepler aleyhine hadis uydurmaya götürmüştür.[481] İlk hadis uyduranların bu işi bütün gruplarını kapsayacak şekilde yapan Şiîler olduğu söylenmiştir.[482]Bu işi en çok yapanlar da yine onlar olmuştur.[483] Hadis uydurma işinde çok ileri noktaya giden Rafizîler Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in faziletleriyle ilgili hadis uydurmakla kalmamış sahâbeler hakkında da hadis uydurmuşlardır.[484] Onların Hz. Ali'nin faziletine dair uydurdukları hadisler sayılamayacak kadar çoktur. Ebû Ya'la (ö.446/1055) Rafizilerin Hz. Ali ve Ehli Beyt'in faziletine dair üç yüz bin kadar hadis uydurduğunu söylemektedir.[485]

[480] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:19502
[481] Zebîdî, *Tecrîd-î Sarîh,* c.1 s.290
[482] Sıbaî, Mustafa, *İslam Hukukunda Sünnet*, terc. Kamil Tunç, Girişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.73; Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1977, s.110
[483] Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014, s. 145
[484] Sıbaî, *Sünnet*, s.77
[485] İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münif fi's-Sahîh ve'd-Daif*, tah. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l Matbuati'l İslamiyye, Haleb, 1970, s.116

İbnu'l-Cevzî üçü *Müsned*'de geçen Hz. Ali'nin kapısı dışında Mescid-i Nebevi'deki bütün kapıların kapatıldığına dair yedi rivayetin de Rafizîlerin uydurmalarından olduğunu iddia etmekte ve bunların *Sahîhayn* hadislerine muhalif olduğunu ileri sürmektedir.[486] Bu iddiayı kesin bir dille reddeden İbn Hacer:

Sahîhayn'da geçen hadise muhalefetiyle delil getirilen bir iddia, bu sırf vehim ile sahîh hadisleri redde yöneliştir. Aralarını cem mümkün olmadığında mevzû hükmü vermeye yönelmek gerekir. Hâlihazırda cem yapılamaması bundan sonra da cem yapılamayacağı anlamına gelmez. Zira her ilim sahibinden daha âlim olan vardır. Bu durumlarda verânın yolu hadisin batıl olduğuna hükmedilmemesi bilakis kendisine aşikâr olmayanın bir başkası farkına varıncaya kadar tevakkuf edilmesidir. Bu hadiste bu babtandır. Bu hadis birçok tariki olan meşhur bir hadistir. Onun her bir tariki ferd olarak hasen derecesinden aşağı değildir ve bu durumda ehli hadisin çoğunun metoduna göre sıhhati kesin olur.[487]

İbnu'l-Cevzî'nin Hz. Ali hadisine muarız olduğunu ileri sürdüğü hadiste Hz. Peygamber'in (s.a) vefatıyla neticelenen hastalığı sırasında yaptığı hutbe anlatılmakta ve rivayet Hz. Peygamber'in (s.a) şu emriyle sonlanmaktadır:

لاَ يَبْقَيَنَّ فِي المَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْر[488]

"Mescide çıkacak hiçbir kapı kalmasın, bundan Ebû Bekir'in kapısı müstesna."

Buhârî, Kitabu's-Salat'ta Muhammed b. Sinan, Füleyh, Ebû Nazr, Ubeyd ibn Huneyn, Büsr ibn Said, Ebû Said el-Hudrî ve Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî, Vehb b. Cerir, Babası, Ya'la b. Hakîm, İkrime, İbn Abbas kanalıyla iki tarikten naklettiği hadisi,

[486] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.366
[487] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.16
[488] Buhârî, *Sahîh,* h.no: 466

Kitabu Fadâili Ashabu'n-Nebi ve Kitabu Menâkıbı'l-Ensar'da da Ebû Said el-Hudrî'den farklı tariklerle rivayet etmiştir.

Söz konusu hadisi Müslim, *Sahîh*'in Fedâilu's-Sahâbe Kitabı'nda Ebû Said el-Hudrî'den iki tarikle nakletmektedir.[489]

İbn Hacer iki hadis arasındaki zahiri çelişkinin *Müsned* hadisinin mevzûluğunu gerektirmeyeceği görüşündedir. Esasen Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler arasında zâhirî manaları birbiriyle çelişen rivayetler az değildir. Hadis uleması bu türden yani zâhirî manaları itibariyle tearuza delalet eden hadisleri Muhtelifu'l-Hadis ilmi içerisinde incelemişler ve bununla ilgili müstakil eserler kaleme almışlardır.[490] Zira Hz. Peygamber'in hadisleri arasında nesh söz konusu olmaksızın gerçek manada bir zıtlıktan söz edilemez.[491] Hz. Peygamber'in birbiriyle çelişen iki farklı hadis söylemeyeceği görüşünde olan İmam Şafiî, bu tür hadislerle karşılaşıldığında takip edilecek yöntemi şöyle izah etmektedir:

Hz. Peygamber'den hadislerinden ihtilaflı görünen bir şeyle karşılaşırsak, aslında onun ihtilaflı olmama ihtimalini gösteren bir izah şeklinin mevcut olduğunu veya onun, yukarıda sana anlattığım şekillerden birine dâhil bulunduğunu görürüz. Yahut da bu hadislerden birinin sabit olduğunu, ötekinin aynı derecede sabit olmadığını gösteren bir delalet buluruz. Böylece ihtilaflı sayılan iki hadis birbirine denk olmaz. Biz de bu iki hadisten sübut bakımından kuvvetli olanını kabul ederiz. Ya da bu iki hadisten birinin sübut bakımından daha kuvvetli olduğunu gösteren Kur'an'dan veya Hz. Peygamber'in

[489] Müslim, *Sahîh,* h.no: 2 (2382)
[490] Talat Koçyiğit, "Hadisler Arasında Tenakuz Mes'elesi," *DİB Dergisi* 9:98-99 (1970) s.205-206
[491] Koçyiğit, "Tenakuz Mes'elesi," s.206; Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s.346

(s.a.) sünnetinde yahut da bundan önce anlattığım tanıklardan bir delalet bulunur. Biz de bu delaletlere göre sübutu daha kuvvetli ve daha üstün olanı benimseriz.[492]

İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'yi Şafiî'nin de işaret ettiği gibi, bir izah şekli bulmaya başka bir deyişle iki hadisin arasını cem etmeye çalışmaksızın hadise mevzû hükmü vermekle eleştirmektedir. O, hadisler arasındaki zahiri çelişkiyi giderecek bir açıklama bulunduğu kanaatindedir.

İbn Hacer'e göre iki hadis arasında kesinlikle bir muaraza yoktur; çünkü Ali'nin mescitteki kapısının kapatılmasını emreden rivayetlerle Hz. Ebû Bekir'in kapısının kapatılmasını emreden rivayetler aynı şeye işaret etmemektedir. Hadislerde kapıyı ifade eden iki farklı kelime geçmekte Hz. Ebû Bekir söz konusu olduğunda 'خوخة' kelimesi zikredilirken Hz. Ali söz konusu olduğunda 'باب ' kelimesi kullanılmaktadır. İbn Hacer bunların aynı şeye delalet etmediği düşüncesindedir. Ona göre Hz. Ebû Bekir hadisinde geçen 'خوخة' ile kastedilen, Hz. Ali hadisinde geçen 'باب' karşılığı olan kapı değil, mescitte bulunan ve ona girişi kolaylaştıran pencerelerdir. Hz. Peygamber (s.a) son hastalığında Hz. Ebû Bekir'in penceresi hariç diğerlerinin kapatılmasını emretmiştir ki, bu emir Hz. Ebu Bekir'in halifeliğine işaret olarak yorumlanmıştır. Zira halife olmasından dolayı mescide gelişinde kendisine kolaylık sağlayacak bir geçide diğer insanlardan daha çok ihtiyaç duyacaktır.[493]

Her iki hadise dikkatle bakıldığında *Müsned*'deki rivayetlerde dâhil olmak üzere İbnu'l-Cevzî'nin *Kitabu'l-Mevdûât*'ta zikrettiği Hz. Ali hadisinin bütün tariklerinde 'باب ' kelimesinin geçtiği, buna karşın Hz. Ebû Bekir hadisinin Sahîh-i Buhârî'deki dört tarikten

[492] Şâfiî Muhammed b. İdrîs, *er-Risale*, terc. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s.128
[493] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.18-19

Kitabu Fadâili Ashabu'n-Nebi'de nakledileni hariç diğer üçünde ve Sahîh-i Müslim rivayetinde ' خوخة' kelimesinin bulunduğu görülecektir.

Lisanu'l Arap'ta ' خوخة': Eve ışık girmesini sağlayan küçük pencere ve iki ev arasında kapısı olmayan geçit olarak tanımlanmakta ve bazılarının bunu her şey arasındaki geçidi kapsayacak şekilde genelleştirdikleri ifade edilmektedir.[494] Fîrûzâbâdî ise (ö. 817/1415) *Kâmûsu'l-Muhît*'te sözkonusu kelimeyi aynı şekilde tanımlayarak; eve ışık girmesini sağlayan küçük pencere, iki ev arasındaki kapısı olmayan geçit olarak tarif etmektedir.[495] Daha çağdaş bir sözlük olan *el-Müncid fi'l-Luga ve'l-A'lam'*da da benzer şekilde; eve ışık girmesini sağlayan küçük pencere ve büyük kapıdaki küçük kapı olarak geçmektedir.[496]

'خوخة' kelimesinin sözlük anlamı, İbn Hacer'i itirazında haklı olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır. Dolaysıyla farklı anlamlara sahip bu kelimeler, hadislerdeki yasağın başka bir ifade ile Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali'ye tanınan ruhsatın aynı şey için olmadığına delalet etmektedir.

Tirmizî, zikri geçen her iki hadisi *Sünen*'de, *Kitabu'l-Menâkıb*'da rivayet etmektedir. Ebû Bekir'in Menakıbı babında Ebû Said el-Hudri'den rivayet edilen hadiste[497] Hz. Peygamber'in kapatılmasını istediği şey yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 'خوخة' kelimesi ile Ali'nin Menakıbı babında zikredilen rivayette[498] ise ' باب ' kelimesi ile ifade edilmektedir. Ayrıca Tirmizi'nin her iki hadisi *Sünen*'de rivayet etmiş olmasından, bu hadisler arasında muaraza olduğu düşüncesi taşımadığı anlamını çıkarmamız

[494] İbn Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî, *Lisânü'l-'Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, h.1414
[495] Fîrûzâbâdî Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb, *Kâmûsu'l-Muhît*, tah. Mektebü Tahkiki't-Türasi, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2005
[496] *el-Müncid fi'l-Luga ve'l-A'lam*, Daru'l-Meşrık, Beyrut, tsz.
[497] Tirmizî Muhammed b. İsa b. Sevr b. Ed-Dehhak es-Sülemî, *Sünen-i Tirmizî*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Dâru'l-hadârat, Riyad, 2010/1436, h.no:3660
[498] Tirmizî, *Sünen*, h.no:3732

mümkün görünmektedir. Bu arada Ebû Bekir hadisinin, *Müsned'*de biri İbn Abbas'tan[499] diğeri Ebû Said el-Hudri'den[500] olmak üzere iki tarikten nakledildiğini ifade etmekte fayda var.

İbn Hacer, kendisiyle benzer bir açıklamayı Ebi Bekir Kelebazî'nin (ö.380/990) *Meâni'l-Ahbar*'ında bulduğunu şöyle anlatıyor:

Ebi Bekir Kelebazî'nin'Meâni'l-Ahbar adlı kitabında şöyle dediğini buldum: 'Ebû Bekir kıssası ve Ali kıssası arasında hiçbir çelişki yoktur. Çünkü Ebû Bekir'in kapısı mescide açılan pencereler grubundandı ve bu evlerin kapıları mescidin dışındaydı. Hz. Peygamber bu pencerelerin kapatılmasını emredince mescide bakan hiçbir pencere kalmadı, sadece Ebû Bekir'in penceresi öylece bırakıldı. Ali'nin kapısına gelince, o mescidin içindeydi ve oradan girip çıkıyordu. İbn Ömer'e Ali'yi sorduklarında söylediği gibi o, Ali'nin evini işaret ederek 'şu Peygamber'in evinin yanındaki Ali'nin evidir' dedi. Hz. Peygamber'in evi mescidin içindeydi.[501]

İbn Hacer, Tahavî'nin de (ö.321/933) *Müşküli'l Âsâr* adlı eserinde iki hadisin arasını benzer bir şekilde cem ettiğini bildirmektedir.[502]İhtilafu'l hadis alanında ilk eser telif eden müelliflerden biri olan Tahavî[503] bu hadisler arasında ihtilaf olduğunu dile getiren kimseleri Arap diline vakıf olmamakla eleştirerek şöyle der:

Ebû Cafer şöyle dedi: Bazıları şöyle söylüyor: Bu şeddetli bir yanılma ve derin bir ihtilaftır. Bunu nasıl kabul edersiniz ve bu sözleri Nebi'nin (s.a) sözü olarak kabul edersiniz. Allah'ın inayeti ve tevfiki ile bizim bu itiraza cevabımız şöyledir: İtiraz eden kişi

[499] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:2432
[500] Ahmed b. Hanbel*, Müsned*, h.no:11151
[501] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.19
[502] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.19
[503] Sehâvî, Şemsü'ddîn Muhammed b. Abdurraman, *Fethu'l- Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l- Hadîs*, tah. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman El-Hudayr, Muhammed b. Abdullah b. Füheyd, Mektebetü Daru'l Minhac, Riyad, h.1462, c.3 s.470

bize burada ihtilaf olarak gördüğü şeyi açıklamamıştır. Yine itiraz eden kişi burada ihtilaf var derken bunu Arapların birbiriyle konuşurken kullandığı ve muhatabın sözü söyleyenin bu sözden muradının ne olduğunu anladığı Arapça konusunda ilminin azlığından söylemiştir. Muhtemelen bu iki farklı hadisi de iki farklı kişiye iki farklı şekilde söyledi.[504]

Umdetu'l Karî müellifi Aynî'de (ö.855/1451) iki hadis arasında ihtilaf olmadığını düşünenler arasındadır. Buhârî şerhinde, bu iki hadisi İbn Hacer'le benzer şekilde cem eden Aynî, Ali hadisinde kastedilenin gerçek kapı, Ebû Bekir hadisinde kastedilenin ise pencere olduğunu ifade etmektedir. Ebû Bekir'in Mescid'in dışında bir kapısı Mescid'de de bir penceresi olduğu halde Hz. Ali'nin Mescid'deki kapı dışında bir kapısı bulunmamaktaydı. Bu sebeple de Hz. Peygamber (s.a) Ali dışında hiç kimsenin Mescid'den cünüb olduğu halde geçişine izin vermemiştir.[505]

Sünen-i Tirmizi'de rivayet edilen şu hadis bu açıklamayı desteklemektedir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ المُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي حَفْصَةَ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَلِيٍّ: «يَا عَلِيُّ لَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ يُجْنِبُ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ غَيْرِي وَغَيْرِكَ» قَالَ عَلِيُّ بْنُ المُنْذِرِ: قُلْتُ لِضِرَارِ بْنِ صُرَدٍ: مَا مَعْنَى هَذَا الحَدِيثِ؟ قَالَ: لَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ يَسْتَطْرِقُهُ جُنُبًا غَيْرِي وَغَيْرِكَ[506]

Ali b. Münzir, Muhammed b. Fudayl, Salim b. Ebi Hafsa, Atiyye, Ebû Said'den rivayet edilmiştir: "Resûlullah Ali'ye 'ya Ali! Bu mescidde cünüb olarak bulunmak benden ve senden başkasına caiz değildir' dedi. Ali b. Münzir dedi ki: ' Dırar b. Sured'e bu hadisin manası nedir?' diye sordum, 'Bu mescidden cünüb olarak geçmek benden ve senden başka hiç kimseye caiz olmaz,' diye açıkladı."

[504] Tahâvî Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkülil-Âsar,* tah. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2010, c.9 s.190
[505] Aynî, Bedrü'd-din Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l Kari Şerhu Sahîhi'l Buhârî,* Daru Ihyau't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, tsz. c.16 s.176
[506] Tirmizî, *Sünen*, h.no:3727

Nüket isimli eserinde bu konuya değinen İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'nin Hz. Ali hadisiyle ilgili iddiasını delilden yoksun bir iddia olarak nitelemekte ve Hz. Ali'nin evinin Hz. Peygamber'in (s.a) evinin yanında olduğunu bundan dolayı Mescid'den geçmek zorunda olduğunu belirtmektedir.

İki hadis arasında hiçbir çelişki bulunmadığı ve Hz. Ali hadisinin mevzû olmadığı görüşünde olan İbn Hacer, iki hadisin cem edilmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir. İnsanlara hadislerin reddi kapısının açılmasının pek çok sahîh hadis hakkında mevzûluk iddiasına sebep olacağı endişesini taşıyan İbn Hacer[507] yukarıda da naklettiğimiz gibi hadisleri cem imkânı bulamayan âlimin hemen redde yönelmeyip tevakkuf etmesini istemektedir.

Hadisler arasındaki ihtilaf, cem ve telif, nesh, tercih yöntemlerinden biriyle giderilemediğinde başvurulması gereken son çare olan tevakkuf; sözlükte 'durmak, beklemek, kaçınmak' manalarına gelir. Hadis ıstılahında ise aralarındaki zıtlık için bir çözüm yolu bulununcaya kadar bu hadislerle amel edilmemesi durumudur.[508]

İbn Hacer, hadisler arasındaki ihtilafın giderilmesi için takip edilmesi gereken yolu şöyle sıralar; eğer aralarını cem etmek mümkünse cem edilir, bu yapılamıyorsa neshe delalet eden durumlardan biriyle neshe hükmedilir, bu da mümkün olmazsa hadislerden biri tercih edilir, eğer tercih de yapılamıyorsa son çare olarak tevakkuf edilir ve her iki hadisle de amel edilmez. Çünkü İbn Hacer'in İbnu'l-Cevzî'yi tenkidinde ifade ettiği gibi bu hadislerden birini tercih etme noktasındaki güçlük hadisler arasındaki ihtilafı gidermek için bir çözüm yolu bulamayan âlime nispetledir. Kendisine olan bu kapalılık başka bir âlime açık olabilir.[509] Sehavî'de, hadislerdeki ihtilafın yukarıda ifade edilen

[507] İbn Hacer, *en-Nüket,* c.1 s.466-470
[508] Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.319
[509] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s.97

yollardan biriyle çözülemediğinde son aşama olarak tevakkufu işaret ederek şöyle der: "Müçtehit bir çıkış yolu bulamıyorsa onlarla ilgili kapalılık açıklığa kavuşuncaya kadar her iki hadisle amel etmekten tevakkuf eder."[510] Tevakkuf bir çözümden daha çok çözüm beklentisini ifade eder.[511] Artık bu aşamada sanki hiçbir nas yokmuş gibi ihtilaflı hadislerle amel edilmekten sakınılır, ta ki tercih sebeplerinden biri belirinceye kadar. Bu süreç aslında yeni verilere ulaşıncaya kadar araştırmayı sürdürmeyi ifade eder, bu sebeple bir çözüm metodu olarak tespit edilmiştir. [512]

Esasen ihtilaflı hadislerin çözümünde tevakkufun bir metot olarak değeri tartışılmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz, tevakkufu hadisler arasındaki ihtilafın çözümünde son aşama olarak kabul edenler dışında, bu mesele etrafında ortaya çıkan diğer iki görüşten biri; sahîh hadislerde gerçek manada bir tearuzun bulunmasını mümkün görmeyenlerdir. Bu nedenle onlar tevakkuf üzerinde hiç durmamıştır. Diğeri ise, İbn Huzeyme'nin "ben Allah Rasulü'nden sahîh isnâdla gelmiş birbirine zıt iki hadis bilmiyorum, kimin yanında böyle bir hadis varsa bana getirsin telif edeyim"[513] sözlerinde ifadesini bulduğu gibi cem, nesh ve tercih usullerinden biriyle hadisler arasındaki ihtilafın mutlaka çözüme kavuşturulacağını düşünenlerdir. Bu gruba göre de tevakkufun pratik bir değeri yoktur.[514]

Hadisler arasındaki ihtilafın giderilememesi durumunun hadislerin reddine yol açacağı endişesini taşıyan İbn Hacer, tevakkufu son aşama olarak kabul etmekte, hemen hadislerin reddine yönelmektense İbnu'l-Cevzî'ye itirazında dile getirdiği gibi kendisine kapalı olan çözüm yolu başkası için belirinceye kadar beklemek gerektiğine dikkat

[510] Sehâvî, *Fethu'l Mugis*, c.3 s.475
[511]Osman Demir, "Tevakkuf," *DİA,* c.40 s.579
[512] Fethullah Yılmaz, "Fethu'l-Bârî'de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi" yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2013, s.404
[513] İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s.285; Sahâvî, *Fethu'l Mugis*, c.3 s.470
[514] Demir, "Tevakkuf," c.40 s.579

çekmektedir. Zira *Hüccettullahi'l-Bâliğa* müellifinin "aslında hadisler arasında ihtilaf yoktur; ihtilaf sadece bizim bakışımızdadır"[515] sözünde ifadesini bulduğu gibi başka bir bakışın güçlük çekilen meseleyi açıklığa kavuşturması mümkündür, ilim erbabına düşen de mesele çözüme kavuşuncaya kadar araştırmaya devam etmesidir.

İbn Hacer, Ebû Bekir ve Ali'nin kapısı konusunda İbnu'l-Cevzî açısında müşkil olan tarafı cem etmek suretiyle çözüme kavuşturmuş görünmektedir. Bu durumda da İbnu'l-Cevzî'nin bu hadislere mevzû hükmü vermekte aceleci davrandığını söylemek mümkündür.

3.2. Vakıaya Uygun Olmamakla Tenkid Edilen Hadislere Verdiği Cevaplar

Irakî'nin cüzünde nakledilen bazı hadisler vakıaya uygun olmamakla tenkid edilmiştir. Bunlar; Irakî'nin Enes b. Malik'ten biri merfû diğeri mevkuf olarak iki tarikle, İbn Ömer'den merfû olarak tek tarikle naklettiği rivayetlerdir:

Enes'ten merfu olarak gelen rivayet:

حدثنا أنس بن عياض حدثني يوسف بن أبي ذرة الأنصاري عن جعفر بن عمرو بن أمية الضمري عن أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال ما من معمر يعمر في الإسلام أربعين سنة الا صرف الله عنه ثلاثة أنواع من البلاء الجنون والجذام والبرص فإذا بلغ خمسين سنة لين الله عليه الحساب فإذا بلغ ستين رزقه الله الإنابة إليه بما يحب فإذا بلغ سبعين سنة أحبه الله وأحبه أهل السماء فإذا بلغ الثمانين قبل الله حسناته وتجاوز عن سيئاته فإذا بلغ تسعين غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر وسمي أسير الله في أرضه وشفع لأهل بيته[516]

Enes b. Iyad, Yusuf b. Ebi Zerre el-Ensârî, Ca'fer b. Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Enes b. Malik'ten Resulullah şöyle buyurdu: "Kim Müslüman olarak kırk yıl yaşarsa Allah

[515] ed-Dihlevî, s.418
[516] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:13312; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.179

ondan üç tür belayı geri çevirir: Delilik, cüzzam ve abraş hastalığı. Elli yaşına ulaştığında Allah o kimsenin hesabını kolaylaştırır. Altmış yaşına ulaştığında Allah onu sevdiği şeylerle kendisine dönüş yapmakla rızıklandırır. Yetmiş yaşına ulaştığında Allah ve sema ehli onu sever. Seksen yaşına ulaştığında Allah onun iyi amellerini kabul eder, günahlarını affeder. Doksan yaşına ulaştığında onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar ve Allah'ın yeryüzündeki esiri olarak isimlendirilir. Ev halkına şefaat edilir."

Enes'ten mevkuf olarak gelen rivayet:

أبو النضر ثنا الفرج ثنا محمد بن عامر عن محمد بن عبد الله عن عمرو بن جعفر عن أنس بن مالك قال إذا بلغ الرجل المسلم أربعين سنة آمنه الله من أنواع البلايا من الجنون والبرص والجذام وإذا بلغ الخمسين لين الله عز و جل عليه حسابه وإذا بلغ الستين رزقه الله إنابة يحبه عليها وإذا بلغ السبعين أحبه الله وأحبه أهل السماء وإذا بلغ الثمانين تقبل الله منه حسناته ومحا عنه سيئاته وإذا بلغ التسعين غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر وسمي أسير الله في الأرض وشفع في أهله[517]

Ebû'n-Nadr, Ferec, Muhammed b. Âmir, Muhammed b. Abdullah, Ca'fer b. Amr'dan, Enes b. Malik şöyle haber vermektedir: "Müslüman bir kimse kırk yaşına ulaşırsa Allah onu delilik, abraş hastalığı ve cüzzam gibi çeşitli belalardan emin kılar. Elli yaşına ulaştığında Allah ona hesabını kolaylaştırır. Altmış yaşına ulaştığında Allah onu sevdiği şeylerle kendisine dönüş yapmakla rızıklandırır. Yetmiş yaşına ulaştığında Allah ve sema ehli onu sever. Seksen yaşına ulaştığında Allah onun iyi amellerini kabul eder ve günahlarını siler. Doksan yaşına ulaştığında onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar ve Allah'ın yeryüzündeki esiri olarak isimlendirilir. Ailesine şefaat edilir."

İbn Ömer rivayeti:

[517] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:5626; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.1 s.180

حثنا هاشم ثنا الفرج حدثني محمد بن عبد الله العامري عن محمد بن عبد الله بن عمرو بن عثمان عن عبد الله بن عمر بن الخطاب عن النبي صلى الله عليه و سلم مثله[518]

Hâşim, el-Ferec, Muhammed b. Abdullah el-Âmirî, Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Osman, Abdullah b. Ömer b. Hattab, Nebî'den (s.a); Enes b. Malik hadisi gibi.

İbn Ömer'den gelen bu hadis *Kitabu'l-Mevdûât'*ta bulunmamaktadır. Irakî bu hadisi Ahmed b. Hanbel'in, lafzını zikretmeksizin Enes b. Malik'in mevkuf rivayetinden sonra naklettiğini, İbnu'l-Cevzî'nin ise bu rivayeti zikretmesi gerektiği halde kitabında zikretmediğini, çünkü bunun kesinlikle mevzû olduğunu haber vermektedir.

İbnu'l-Cevzî'nin *Kitabu'l-Mevdûât*'ta Uzun Ömürlü Kimseden Çeşitli Belaların Geri Çevrilmesi Babı'nda zikrettiği dört rivayetten ikisi *Müsned* hadisidir. Bunlar; Enes b. Malik'ten merfû ve mevkuf olarak gelen yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerdir. Diğer iki rivayetten birisi yine Enes'ten, diğeri ise Osman b. Affan'dan rivayet edilmiştir.

İbnu'l-Cevzî'nin sened açısından tenkid edip metnine dair söz söylemediği rivayetleri Irakî metni itibariyle de problemli görerek eleştirmiştir. Hadisin kesinlikle mevzû olduğunu iddia eden Irakî, bu iddiasına delil olarak rivayetlerin vakıaya aykırı olmasını gösterir ve bu aykırılığı şöyle açıklar: "Hadisin mevzû olduğunun delili vakıaya aykırı olmasıdır. Kendisine güvendiğim biri bana kırk, bir yana altmışından sonra cüzzam hastalığına yakalanan bir adam gördüğünü söyledi."

Arapça "و ق ع" kökünden gelen "Vakıa" kelimesi (kıyamet) saati, kıyamet anlamlarına gelmekle birlikte gözlemlenebilen şeylere denir.[519] Irakî bu hadisin olguya ters olduğunu iddia etmekte ve bu iddiasına dayanak olarak güvendiği bir kimsenin

[518] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:5627
[519] Zebîdî Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-ʿarûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, tah. Mustafa Hicazi, Matbaatu Hukümeti'l-Kuveyt, 1985, c.22 s.353-354

altmış yaşından sonra cüzzam hastalığına yakalanan bir adımı görmesini ileri sürmektedir. Tek bir örnekten yola çıkarak böyle bir genelleme yapması bir tarafa bırakılacak olursa, bu hadisin başka bir şekilde anlaşılıp anlaşılamayacağı sorusu makul gözükmektedir. Irakî 'nin iddiasını reddeden İbn Hacer:

O, "bu hadis mevzûdur" sözüne acaip, zannî bir şeyle delil getirdi. Zannî bir şeye dayalı olarak nasıl katî hüküm verir. Bu delil kendisine güvendiği bir adamın, altmışından sonra bu hastalığa yakalanan birini gördüğünü haber vermesidir. Kırk yaşından önce bu hastalığı kapmış ancak onu hissetmemiş, sonra altmış yaşında ortaya çıkıncaya kadar vücudunu yavaş yavaş kaplamış olamaz mı?[520] Demektedir.

El-Hısalu'l-Mükeffira li'z-zunûbi'l-mukaddeme ve 'l-mu'ahhare adlı risalesinde bu hadisin bütün tariklerini toplayan İbn Hacer, Abdullah b. Ebû Bekir, Osman b. Affan, Şeddad b. Evs, Ebû Hureyre, İbn Abbas, İbn Ömer ve Enes b. Malik'ten gelen tarikleri zikretmektedir.[521] Sûlî'nin (ö.335/946) aşağıdaki şiiri eserinde zikretmesini, hadisin mütekaddimin arasında meşhur olduğunun delili olarak ileri sürer:

أنا فِي ثَمَانِينَ وفيتها عذير وَإِن أَنَا لَمْ أعْتَذر

وَقد رفع الله أقلامه عَن ابْن ثَمَانِينَ دون الْبشر

وَإِنِّي لمن إسراء الْإِلَه فِي الأَرْض نصب صُرُوف الْقدر

فَإِن يقْض لي عملا صالِحًا أثابَ وَإِن يقْض شرًّا غفر

(وَله ايضا)

أَصبَحت من أسراء الله محتسبًا فِي الأَرْض نَحْو قَضَاء الله وَالْقدر

[520] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.23-24
[521] İbn Hacer, e*l-Hısalu'l-Mükeffira*, s.71-94

إِن الثَّمَانِينَ إِذْ وفيت عدتهَا لَمْ تبْق بَاقِيَة مني ولَم تذر[522]

Selahattin Polat hadisin tecrübeye ve bilime aykırılığı konusunda şöyle demektedir:

Bu konu metin tenkidi kriterleri içerisinde en tartışmalı olanlardan biridir. Çünkü en temelde tecrübeye dayanan bilim beşerîdir ve beşerî oluşun bütün zaafları ile maluldür ve sınırlıdır. Bu yüzden ilke olarak, sınırsız ve mutlak ilim sahibi Allah'ın vahyine muhatap olan Peygamber'in hadislerini tespitte kriter olarak kullanılamaz.[523]

Hz. Âdem'in boyu hakkında bilgi veren hadisler yaşadığımız dünyadaki gerçeklik ve tarihi bilgilerimizle örtüşmemektedir. Söz konusu hadis çerçevesinde yazdıkları makalede bu hadisle ilgili çeşitli yorumları zikreden Ahmet Bedir ve Arif Sarsılmaz sözlerini şöyle sonlandırmaktadır:

Bütün bu izahların ötesinde bizim hiç bilmediğimiz ve tahmin dahi edemeyeceğimiz ekolojik ve genetik hadiseler neticesinde insanoğlunun boyunda değişim meydana gelmiş olabilir veya başta zikrettiğimiz bu konuyla ilgili hadisleri tam olarak anlayamadığımızdan bize düşen, Kur'an'ın ışık tayfları altında bütün ihtimalleri nazara vererek doğrusunu Allah bilir demektir.[524]

İbn Hacer, Irakî'nin iddalarını redde devam ederek hadisin anlaşılması noktasında bir çıkış daha gösteriyor:

Bununla birlikte hadisin sıhhatini takdir hususunda yukarıdaki yoruma gerek bırakmayacak bir çıkış var benim indimde, şöyle ki: Hadisin lafzı genel (âmm) olsa da

[522] İbn Hacer, *El-Hısalu'l-Mükeffira*, s.94-95
[523] Polat, Selahattin, *Metin Tenkidi*, İFAV Yay. İstanbul, 2015, s.312-313
[524] Bedir, Ahmet, Arif Sarsılmaz, "Hz. Âdem'in Boyu," *HÜİF Dergisi* s.no:5 (1998) s.137

insanların bazısına mahsustur. Çünkü onun umum olması bütün insanları içine alır. Hâlbuki bu hadisteki hüküm kesinlikle Müslümanlara mahsustur. Çünkü Allah kâfirleri korumaz, kötülüklerini örtmez, günahlarını bağışlamaz ve onlara şefaat etmez. Lafzının umumi oluşunun hususi bir duruma hamledileceği belli olduğuna göre bunun bazı Müslümanlara has bir durum olması da caiz olur. Mesela fasık kimseler dışındakilere has olur ve hayır ve iyilik sahibi kimselere hamlonulur. Allah'ın haberde zikredilen şeyleri bu sıfata sahip kimselere vermesine bir mani yoktur. Bunu aksini iddia edenin açıklaması gerekir.[525]

İmam Şafii, Hz. Peygamber'in genel (âmm) bir ifade ile özeli (hâss'ı) kastedebileceğini belirtmektedir: "Hz. Peygamber'in yurdu Arabistan ve dili de Arapçadır. O, bazan genel (âmm) bir ifade kullanır, bununla geneli kasteder; bazan böyle genel bir ifade kullanır, bununla da özel'i (hâss'ı) kasteder."[526]

Hz. Peygamber'in (a.s) genel bir ifade kullanarak özel bir manayı kastetmesi mümkündür ve hadis kaynaklarımızda bunun örnekleri mevcuttur. Dolaysıyla İbn Hacer'in söz konusu hadisin genel olan lafzını özel bir manaya hamletmesi uzak bir ihtimal gibi görünmemektedir.

İbn Hacer'in hastalığın kırk yaşından önce sirayet ettiği halde daha sonra ortaya çıkmış olabileceğine ilişkin yorumuna gelince; işin bilimsel izahını ehline havale ederek şunu söylememiz mümkündür: Günümüzde bazı hastalıkların bulaştıktan yıllar sonra belirti verdiği bilinmektedir. Cüzzam hastalığı da bunlardan biridir. Bulaşıcı bir hastalık olan cüzzam başta deri ve sinir sistemi olmak üzere bütün organ ve sistemleri etkileyebilmektedir. Mycobacterium leprae olarak adlandırılan bakterinin sebep olduğu

[525] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.24
[526] Şafiî, *er-Risale*, s.126

hastalığın klinik belirtilerinin ortaya çıkması kişinin immun sistemi ile doğrudan ilişkilidir. İnsandan insana nasıl bulaştığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, uzun süreli yakın temasla olduğu düşünülen hastalığın kuluçka evresi beş yıldan yirmi yıla kadar uzayabilmektedir.[527]

Irakî 'nin yaşadığı dönemde imkânsız görünen bir durumun bugün bilimsel izahı yapılabilmektedir. Bu da bize insan tecrübe ve bilgisinin değişkenliğini gösteren örneklerden sadece birisidir. O gün için vakıaya aykırı olarak görünen bir durumun günümüzde yadırganacak bir tarafı olmadığı görülmektedir. Dolaysıyla bu tür hadislerde çok etraflı bir değerlendirme yapılması ve hemen redde yönelmek yerine bütün ihtimallerin değerlendirilmesi gerekmektedir ki İbn Hacer'in yaptığı da budur.

3.3. Genel Esaslara Aykırı Olduğu İddia Edilen Hadislere Verdiği Cevaplar

*Ahmed b. Hanbel'in Müsned'*deki bazı rivayetlerin dinin genel esaslarına aykırı olduğu iddia edilmiştir.

Bir hadisin dinî esaslara ve dinde belirlenmiş genel kurallara veya Şarîi'nin gözettiği maslahata aykırı olamayacağı kabul edilmiştir. İslam âlimleri sahâbe döneminden itibaren Kur'an ile sahîh ve meşhur hadislerden hareketle dinî hükümlerde dayanak olmak üzere, bir takım genel esaslar belirleme yoluna gitmişlerdir.[528] İman esasları, dinin genel esasları denilince akla ilk gelendir. Ancak zahiri itibariyle itikadî

[527] Tuna, Arzu, Derya Aytimur, "Lepraya Güncel Yaklaşım" *Türkiye Klinikleri Dermatoloji Dergisi,* 21:1 (2011) s.17-18

[528] Kahraman, Abdullah, "Fıkhî Hadislerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar," *CÜİF Dergisi* 7:2 (2001), s.170

esaslara aykırı olduğu düşünülen pek çok hadisin te'vil edilmesi mümkündür. Bunun dışındaki dinin genel esasları ise, Kur'an ve sahîh sünnetten çıkarılan külli kaidelerdir.[529]

İbnu'l-Cevzî *Müsned*'de bulunan Abdurrahman b. Avf'ın çok mal mülk sahibi olması nedeniyle cennete emekleyerek gireceğini bildiren hadisi tuhaf bulmakta, Abdurrahman b. Avf'ın cennetle müjdelenen sahabîlerden olduğu ve malının buna engel olmadığını ifade etmektedir. Kazanç temin etmenin başka bir deyişle mal mülk sahibi olmanın mübah bir şey olduğunu bildiren İbnu'l-Cevzî, hadisi bu kaideye aykırı bulmaktadır.[530]

İbnu'l-Cevzî'nin *Kitabu'l-Mevdûât*'ta naklettiği, Irakî'nin de ona dayanarak cüzünde rivayet ettiği hadis şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عبد الصمد بن حسان قال انا عمارة عن ثابت عن أنس قال بينما عائشة في بيتها إذ سمعت صوتا في المدينة فقالت ما هذا قالوا عير لعبد الرحمن بن عوف قدمت من الشام تحمل من كل شيء قال فكانت سبعمائة بعير قال فارتجت المدينة من الصوت فقالت عائشة سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول قد رأيت عبد الرحمن بن عوف يدخل الجنة حبوا فبلغ ذلك عبد الرحمن بن عوف فقال ان استطعت لأدخلنها قائما فجعلها بأقتابها وأحمالها في سبيل الله عز و جل[531]

Abdullah b. Ahmed, Ahmed b. Hanbel, Abdussamed b. Hasan, Umârâ, Sâbit, Enes (r.a) şöyle demiştir: Âişe evinde olduğu bir sırada Medine'de bir ses işitti. Bunun üzerine 'bu nedir?' diye sordu, 'Abdurrahman b. Avf'ın kervanıdır. Şam'dan geliyor ve her şeyi taşıyor,' dediler. (Enes) dedi ki: (Kervanda) Yedi yüz deve vardı, Medine çıkan sesten dolayı sarsılmıştı. Âişe: 'Resûlullah'ı, Abdurrahman b. Avf'ı cennete emekleyerek girerken gördüm, derken işittim.' Dedi. Bu haber Abdurrahman b. Avf'a ulaşınca o: 'Eğer

[529] Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları,* İnsan yayınları, İstanbul, tsz. s.192
[530] İbnu'l-Cevzî, Mevzûât, c.2 s.14
[531] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 25353; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s. 13

güç yetirebilirsem oraya ayakta gireceğim,' dedi ve bunun ardından develeri semerleri ve yükleriyle beraber Allah yolunda bağışladı."

Abdurrahman b. Avf hadisini *Kitabu'l-Mevdûât*'ta zikreden İbnu'l-Cevzî, bu rivayetle ilgili olarak Ahmed b. Hanbel'in: "Bu hadis yalandır, münkerdir." Dediğini nakletmekte ve hadisin ravilerinden Ummâre b. Zâzân hakkında onun: 'Ummâre münker hadisler rivayet ediyor," dediğini bildirmektedir.

Bu rivayetin mevzûluğu iddiasında İbnu'l-Cevzî'ye dayanan Irakî ise, Ahmed b. Hanbel'in yukarıda naklettiğimiz sözünü *Kitabu'l-Mevdûât*'tan nakletmekte ve Ebû Hatim'in "Ummâre b. Zâzân'la ihticac yapılmaz,"[532] dediğini bildirerek hadis metnine dair bir tenkidde bulunmadan sözünü sonlandırmaktadır.

Rivayet metninin problemli olduğunu düşünen İbnu'l-Cevzî bu problemi şöyle açıklamaktadır:

Bunun gibi batıl hadisler zahidlerin cahil olanlarının işidir. Onlar malın mülkün hayırda ileri gitmeye mani olduğunu düşünüyorlar ve "eğer İbn Avf malı yüzünden cennete emekleyerek giriyorsa bu, mal mülkün yerilmesi konusunda yeterlidir," diyorlar. Bu hadis sahîh olamaz. Tuhaf olan şudur ki; cennetle müjdelendiği bilinen Abdurrahman b. Avf'ın bunda öne geçmesine malı engel olmamıştır. Çünkü mal edinmek mubahtır. Mal edinme konusunda yerilen şey; onun helal olmayan yollardan kazanılması ve ondaki vacip olan hakkın (zekât) verilmemesidir ki Abdurrahman b. Avf bu iki durumdan da münezzehtir.[533]

Mekke'de Hz. Peygamber'in çağrısına ilk icabet edenlerden olan Abdurrahman b. Avf ilk sekiz Müslümandan biridir. O Mekkeli müşriklerin baskı ve işkencesine uğramış,

[532] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s. 9
[533] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.14

bu sebeple önce Habeşistan sonra Medine'ye hicret etmiş, Hz. Peygamber'le (s.a) bütün savaşlara katılmıştı. Uhud'da yirmiden fazla yara almış, ayağına aldığı yaralar nedeniyle topal kalmıştı. Cahiliye devrinde de güzel bir ahlaka sahip olmakla tanınan Abdurrahman b. Avf, genç yaşlardan itibaren ticaretle uğraşmış, gerek cahiliyye devrinde gerekse İslam dinine girdikten sonra bu işten büyük bir servet kazanmıştı.[534]

Cennetle müjdelenen sahabiler arasında olan Abdurrahman b. Avf'ın İbnu'l-Cevzî'nin de ifade ettiği gibi çok mal sahibi olması, o bu malı helal yoldan kazandığı ve malındaki vacip olan hakkı verdiği halde, iki ayağı üzerinde cennete girmesine mani midir?

Abdurrahman b. Avf'ın Bedir'e katıldığına ve Hudeybiye'de bulunduğuna dikkat çeken Sahâvî, Allah Teâla'nın Bedir ehline: "Dilediğinizi yapın sizi affettim"[535] buyurduğunun bilindiğini, şayet bunlardan biri caiz olmayan bir şey yapsalar bile –Allah onları bu tür durumlardan korumuştur- onların bağışlanacağını ifade etmektedir. Ayrıca Abdurrahman b. Avf ticaretten helal olarak kazanmış ve Hz. Peygamber'in bereket duasına mazhar olmuştur. Ayrıca o, kazandığı malı Hz. Peygamber'i (s.a) örnek alarak hayır yolunda harcamıştır.[536]

İbnu'l-Cevzî'nin Abdurrahman b. Avf hadisinin metni ile ilgili tenkidine değinmeyen İbn Hacer, bu hadisle ilgili olarak sözü uzatmayı düşünmediğini çünkü İmam Ahmed'in bu hadis için " o yalandır" sözünün yeterli olduğunu ifade etmektedir. O, bu hadisin *Müsned*'de sehven kaldığını düşüncesinde olduğunu şu sözlerle dile getirir:

---

[534] Önkal, Ahmet, "Abdurrahman b. Avf," *DİA,* c.1 s.157-158

[535] Buhârî, *Sahîh*, h.no:3007, 3983,4274,4890; Müslim, *Sahîh*, h.no:2494

[536] Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Ecvibetü'l-merdıyye fîmâ suile ʿanhü mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, tah. Muhammed b. İshak, Muhammed b. İbrahim, Daru'r-Râye, Riyad, h.1418, c.1 s.581

Nezaketen şöyle dememiz daha uygun; bu hadis İmam Ahmed'in üzerinin çizilmesini istediği hadislerdendir. Ancak dalgınlıkla çizilmemiş, Abdullah'tan hadis yazan bazı kimseler hadisi yazmış ama hadisin üzerini çizmemişlerdir.[537]

İbn Hacer Abdurrahman b. Avf hadisiyle ilgili olarak *Nüket*'te de benzer bir açıklamada bulunur:

Bu konuda cevap vermek mümkündür ancak İmam Ahmed'in hadisin mevzû olduğu yolundaki şehadeti ve illetini beyanı yeterlidir. İmam Ahmed'in âdeti, Müsned'de ve diğerlerinde şiddetli nekaret gördüğü hadislerin üzerinin çizilmesini emretmekti. Ya da o dikkatsizlikle bu hadisi gözden kaçırdı.[538]

Mihne döneminin hemen akabinde, h.225 yılı civarında Ahmed b. Hanbel *Müsned*'i oğulları Salih ve Abdullah ile amcasının oğlu Hanbel b. İshak'a okumaya başlamış ve hayatı boyunca uğraş verdiği müdevvinatı gözden geçirmeye devam etmiştir. Rivayet esnasında bir hadis ile ilgili onu illetlendirecek bir durumla karşılaşınca o hadisin çıkarılmasını istiyor ve oğlu Abdullah'ı yönlendirerek "bu rivayeti çiz, çıkar, bunu şuraya koy," diyordu.[539] Ancak bir iki tane de olsa diğer hadislere muhalif olmasından dolayı çıkarılmasını istediği halde çıkarılmayıp *Müsned*'de kalan hadisler olduğu ileri sürülmektedir.[540]

İbn Hacer her ne kadar Abdurrahman b. Avf hadisinin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'den çıkarılmasını istediği hadislerden olabileceğini ifade etse ve Ahmed b. Hanbel'den bunun yalan olduğuna dair gelen haberin üzerine söz söylemek istemese de

[537] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s. 25
[538] İbn Hacer, *Nüket*, c.1 s.472-473
[539] Alkan, Arif, "Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned" yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1997, s.97; Yılmaz, Ahmet, "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Yer Alan ve Uydurma Olduğu İddia Edilen Hadislerin Değerlendirilmesi" yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2004, s.59-60
[540] Alkan, "Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı" s.146

hadisin şahitlerini getirmekten geri durmamıştır. Ancak yine kendisi, İbn Münzir'in *Tergib*'de, Abdurrahman b. Avf'ın malının çokluğundan dolayı cennete emekleyerek gireceğine dair bir grup sahâbeden rivayet edilenlerin en iyisinin bile eleştiriden salim olmadığını ve bu rivayetlerin hiçbirinin hasen derecesine ulaşamadığını söylediğini nakletmektedir.[541]

Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzûʿa isimli kitabında akıllı bir musannif için Ahmed b. Hanbel'in sözünün yeterli olduğunu ifade eden El-Bânî, İbn Hacer'in hadisle ilgili olarak yukarıda naklettiğimiz sözünü aktardıktan sonra, onun yine de şahitler getirmesini eleştirerek: "Öyle görünüyor ki İmam Ahmed'in yukarıdaki şehadeti ile yetinmiyor ve bu konudaki sözü uzatarak başka hadisler getiriyor. Aynen kendisinden sonra ona uyan Suyûtî'nin yaptığı gibi…"[542] Demektedir.

Abdurrahman b. Avf'ın malından dolayı cennete emekleyerek girmesini uzak gören İbnu'l-Cevzî bu konudaki eleştirisini sürdürerek, onun mal edinmede yalnız olmadığını Talha, Zübeyr ve diğerlerinin de oldukça zengin olduğunu haber vermekte ve eğer mal edinmenin zemmedilen bir şey olduğunu bilselerdi hepsini elden çıkaracaklarını ifade etmektedir. O, kıssacıların fakirliğe teşvik ve zenginliği kötülemek için hadislere bu hadisteki gibi şeyler karıştırdıklarını düşünmektedir.[543]

İbnu'l-Cevzî mal edinmenin mubah bir iş olduğunu ve sahâbenin bunun aksine bir bilgisi olmadığını ileri sürmekte ve mubah olan bir şey yapmasından dolayı Abdurrahman b. Avf'ın derecesinin düşmesini muhal görmektedir.

[541] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s. 26
[542] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe*, c.14 s.213-214
[543] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât,* c.2 s.14

Fıkıh usulündeki tanımıyla mübah: Şer'an mükellefin yapıp yapmamakta muhayyer olduğu şeydir. Şevkanî mübahı şöyle tarif eder: Mübah işlendiği zaman da terk edildiği zaman da övülmeyi gerektirmeyen şeydir. Yani, işleyen ya da terk eden kimse için bir zararı yoktur."[544] Mükellef kulun mübahlardan yararlanması esastır. Allah Tealâ bir şeyin yapılıp yapılmaması konusunda serbestlik tanımışsa kul o konuda serbesttir.[545]

Şatıbî Muvafakat'ta mübah işleyen kimsenin hesaba çekilmesinin muhal olduğunu şöyle açıklar:

Eğer mübahı işleyen kimse bu yüzden hesaba çekilecekse, onu terk edenin de terkinden dolayı hesaba çekilmesi gerekir; çünkü şer'an her ikisinin de mübaha olan nisbetleri aynıdır. Neticede tenâkuz söz konusu olmaktadır. Bu ise muhaldir. Bu neticeye götüren de aynı şekilde muhaldir.

Mübahı işleyen kimsenin mutlak surette hesaba çekilmesi doğru değildir. Kişi ancak mübaha karşı yerine getirilimesi gereken şükürde kusur gösterdiğinden dolayı hesaba çekilir; onu elde etmek ve kullanmak açısından ya da yükümlülüklerin ifâsında yeterli bir şekilde onunla yararlanamamasından dolayı sorumlu olur.[546]

Zehebi metindeki problemi çözmede te'vil yoluna gider; ona göre Abdurrahman b. Avf'ın emekleyerek cennete gitmesi mecaz olarak kullanılmıştır ve darb-ı meseldir.[547]Bunun zoraki bir te'vil olduğunu ileri süren el-Bânî, Zehebi'nin *Müsned*'e hürmeten hadisi te'vil ettiğini ileri sürmektedir.[548]

---

[544] Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, terc. Abdulkadir Şener, Fecr yayınları, Ankara, 1986, s.45-46

[545] Hasan Güleç, "Mubah," *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), s.126

[546] Eş-Şatıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvafakat: İslamî İlimler Metodolojisi,* terc. Mehmet Erdoğan, İz yayıncılık, İstanbul, 1990, c.1 s. 106,108

[547] Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* (Daru'l-Hadis), c.1 s.35

[548] ElBânî, *Silsiletü'l- ehâdîsi'z-za'îfe*, c.14 s.217

İbn Hacer ise *Nüket'*te, bu konuda cevap vermesinin mümkün olduğunu bildirmekle birlikte hadis metniyle ilgili iddialara sessiz kalmıştır. Gerek *el-Kavlu'l-Müsedded'*deki açıklamaları gerekse *Nüket*'teki açıklamalarından öyle anlaşılıyor ki o, Ahmed b. Hanbel'e olan saygısından onun 'yalandır' dediği bir hadisi savunmaktan çekinmiş; ancak diğer taraftan da *Müsned'*deki bir hadisin mevzû kabul edilmesine gönlü razı olmamıştır. Bizim düşüncemize göre "bu konuda sözü uzatma düşüncesinde değilim, İmam Ahmed'in şahitliği bizim için yeterlidir" dedikten sonra onu hadisin şahitlerini getirmeye iten de *Müsned*'den bir hadisin zayi olmasını istememiş olmasıdır.

3.4. Tarihî Gerçeklere Aykırı Olduğu İddia Edilen Rivayete Verdiği Cevap

Ahmed b. Hanbel'in tenkid edilen hadisleri arasında Ümmü'd-Derdâ'dan rivayet edilen şu hadis de bulunmaktadır:

حدثنا عبد الله حدثني أبى ثنا هارون قال ثنا عبد الله بن وهب قال وقال حيوة أخبرني أبو صخر ان يحنس أبا موسى حدثه أن أم الدرداء حدثته ان رسول الله صلى الله عليه و سلم لقيها يوما فقال من أين جئت يا أم الدرداء فقالت من الحمام فقال لها رسول الله صلى الله عليه و سلم ما من امرأة تنزع ثيابها الا هتكت ما بينها وبين الله عز و جل من ستر[549]

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Harun, Abdullah b. Vehb, Hayve, Ebû Sahr, Yuhannes Ebû Musa, Ümmü'd-Derdâ şöyle haber vermiştir: " Birgün Resûlullah (s.a) Ümmü'd-Derdâ ile karşılaştı ve ona: 'nereden geliyorsun ey Ümmü'd-Derdâ!' dedi, Ümmü'd-Derdâ 'hamamdan' diye karşılık verince Resûlullah (s.a) ona 'elbiselerini çıkaran hiçbir kadın yoktur ki kendisi ile Allah arasındaki perdeyi yırtmış olmasın' buyurdu."

[549] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:27581

İbnu'l-Cevzî, yukarda naklettiğimiz rivayeti ve Ümmü'd-Derdâ Müsned'inde bulunan iki tarikini daha *el-İlel*'de nakletmektedir. Bu rivayetler şunlardır:

حدثنا عبد الله حدثني أبى ثنا حسن قال ثنا بن لهيعة قال ثنا زبان عن سهل عن أبيه انه سمع أم الدرداء تقول خرجت من الحمام فلقيني رسول الله صلى الله عليه و سلم فقال من أين يا أم الدرداء قالت من الحمام فقال والذي نفسي بيده ما من امرأة تضع ثيابها في غير بيت أحد من أمهاتها الا وهي هاتكة كل ستر بينها وبين الرحمن[550]

حدثنا عبد الله حدثني أبى ثنا يحيى بن غيلان قال ثنا رشدين قال حدثني زبان عن سهل بن معاذ عن أبيه انه سمع أم الدرداء تقول خرجت من الحمام فلقيني رسول الله صلى الله عليه و سلم فذكره[551]

İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*'de[552] naklettiği bu rivayetlerin batıl olduğunu iddia etmiştir. O, bu hadisi illetlendirme gerekçesi olarak her bir tarikin senedindeki ravîlere yönelik tenkidlere dayanmakta ayrıca hadis metnini de eleştirmektedir. Onun senede yönelik tenkidleri şöyledir: Hadisin ilk olarak naklettiğimiz tarikini ravîlerinden Ebû Sahr ile illetlendirmekte ve Yahya b. Main'in onu zayıf kabul ettiğini öne sürmektedir. İkinci ve üçüncü tariklerin senedlerinde bulunan İbn Lehia, Zebân, Sehl de bu rivayetlerin illetlendirilme gerekçesi olarak öne sürülmektedir.

Hz. Peygamber zamanında Medine'de "hamam" bulunmadığı iddiası ise İbnu'l-Cevzî'nin hadis metnine yönelik tenkidi olarak karşımıza çıkmaktadır. [553]

El-Kavlu'l-Müsedded'de hadisin naklettiğimiz iki tarikini ve İbnu'l-Cevzî'nin tenkidlerini nakleden İbn Hacer, birinci tarikin diğerini güçlendirdiğini savunmaktadır.

[550] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:27578
[551] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:27579
[552] İbnu'l Cevzî, el-İlel, c.1 s.341
[553] İbnu'l Cevzî, *el-İlel*, c.1 s.341

Bu başlığın konusu olmaması sebebiyle ismi geçen ravîlere yönelik tenkidler değerlendirilmeyecektir. Ancak şu kadarını ifade etmemiz yerinde olacaktır; İbnu'l-Cevzî her ne kadar rivayetleri illetlendirme gerekçesi olarak ravîlerle ilgili tenkidleri öne sürmüş olsa da onun asıl olarak hadis metnini problem olarak gördüğünü düşünmekteyiz, zira münekkidlerin sözkonusu ravîlere yönelik tenkidleri hadise mevzû hükmü vermeyi gerektirecek türden tenkidler değildir.[554] *Müsned* muhakkiklerinden Şuayb Arnavud, Ebû Sahr tarikinin Ebû Sahr nedeniyle isnadının "hasen" olduğunu, seneddeki diğer ravîlerin ise *Sahîh* ricalinden sikalar olduğunu bildirmekte,[555] diğer iki tarikten her birine de hasen hadis hükmünü vermektedir.[556]El-Bânî ise *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sâhîha*'da naklettiği Ebû Sahr tarikinin senedi için "هذا إسناد جيد" demekte, ricâlinin sika ve Müslim ricâlinden olduğunu ifade etmektedir.[557]

İbnu'l-Cevzî'nin hadis metni ile ilgili tenkidini nakleden İbn Hacer, Hz. Peygamber zamanında hamam bulunmamasının bu rivayetin batıllığına hükmetmeyi gerektirmediğini savunmaktadır. Çünkü o, hadiste geçen "hamam" kelimesinin bilinen umumî hamam anlamında kullanılmadığını, aksine mutlak manada içinde banyo yapılan yer anlamında kullanıldığını ileri sürmekte ve bu hadislerden başka daha pekçok hadiste hamam kelimesinin geçtiğini belirtmektedir.[558]

---

[554] Örneğin: İbnu'l Cevzî Ebû Sahr'a yönelik tenkidinde Yahya b. Main'e dayanmaktadır. Ancak sözkonusu ravî hakkında İbn Main'den farklı değerlendirmeler nakledilmiştir. İbnu'l-Cevzî cerhe delalet eden rivayetleri nakletmiş ta'dile delalet edenlere ise değinmemiştir. Ayrıca sözkonusu ravî hakkında diğer münekkidlerin görüşlerine de yer vermemiştir. İbn Main ve diğer münekkidlerin Ebû Sahr hakkındaki görüşleri için bknz. İbn Ebi Hatim, *Cerh ve Ta'dil*, c. c. s.222; İbn Adiy, el-Kâmil, c.3 s.68-70; Mizzî, *Tezhibu'l-Kemâl*, c.7 s.368-372; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, c.1 s.612; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c.3 s.41-41

[555] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavud, h.no:27041

[556] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* tah. Şuayb Arnavud, h.no:27038, 27039

[557] Elbânî, Nâsırüddin, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şey'ün min fıkhihâ ve fevâidihâ*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 2002, c.7 s.1308 h.no:3442

[558] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.43

Sünen-i Ebû Davud'da Abdullah b. Amr'dan rivayet edilen şu hadis İbnu'l-Cevzî ve İbn Hacer'in haber verdiği gibi Hz. Peygamber döneminde Medine'de hamam bulunmadığına delalet etmektedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادِ بْنِ أَنْعُمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّهَا سَتُفْتَحُ لَكُمْ أَرْضُ الْعَجَمِ وَسَتَجِدُونَ فِيهَا بُيُوتًا يُقَالُ لَهَا الْحَمَّامَاتُ، فَلَا يَدْخُلَنَّهَا الرِّجَالُ إِلَّا بِالْأُزُرِ، وَامْنَعُوهَا النِّسَاءَ إِلَّا مَرِيضَةً أَوْ نُفَسَاءَ»[559]

Sünen-i Ebû Dâvûd şerhi *Avnu'l Ma'bûd*'da; Abdullah b. Amr'dan nakledilen hadiste geçen "حَمَّامَاتُ" kelimesinin "حَمَّامٍ" kelimesinin çoğulu olduğu, zikri geçen hadisin Hz. Peygamber zamanında hamam bulunmadığına delalet ettiği ifade edilmektedir.[560] Benzer bir değerlendirmeyi, *Muvazzıhu evhâmi'l-cemʿ ve't-tefrîk* adlı eserinde Ümmü'd-Derdâ hadisini değerlendiren Hatib el-Bağdadî de yapmaktadır. O, Hz. Peygamber zamanında Medine'de hamam olmadığını, ancak aynı dönemde Şam ve İran beldelerinde hamamlar bulunduğunu haber vermekte ve bunu Abdullah b. Amr hadisiyle desteklemektedir.[561]

Hz. Peygamber döneminde Medine'de umumî hamamlar bulunmamasından yola çıkılarak İbnu'l-Cevzî'nin, Ümmü'd-Derdâ hadisinin batıl olduğu görüşünde haklı olduğu sonucunu çıkarmak aceleci bir tavır olacaktır. Zira İbn Hacer'in ifade ettiği gibi içerisinde hamam kelimesi geçen pek çok rivayet bulunmaktadır. Ebû Said el-Hudri'den rivayet edilen şu hadis bunlardan biridir:

أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدٌ إِلَّا المَقْبَرَةَ وَالحَمَّامَ»

[559] Ebû Davud, *Sünen,* h.no:4011
[560] Azîmâbâdî, Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî, *Avnu'l Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, tah. Ebû Abdullah en-Nu'manî el-Eserî, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2005/1426, c.1 s.1830
[561] Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Muvazzıhu evhâmi'l-cemʿ ve't-tefrîk*, tah. hk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Daru'l-Fikr, byy.1985/1405, c.1 s.362-363

Ebû Davud,[562] Tirmizi,[563] İbn Mace[564] ve Darimî'nin[565] *Sünen*leri ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'diyle[566]birlikte birçok kaynakta yer alan hadiste "hamam" kelimesi geçmektedir. Eğer Hz. Peygamber zamanında umuma açık yıkanma yerleri olan hamamlar bulunmuyorsa burada "hamam" kelimesi ile kastedilen nedir? Şarihler zikri geçen hadisteki "hamam" kelimesinin, içinde sıcak su ile banyo yapılan yer anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.[567]

İbnu'l-Cevzî'nin hadiste geçen "hamam" lafzını bugün bildiğimiz manada umuma açık yıkanma yerleri olarak anlaması, Ümmü'd-Derdâ hadisine "batıl" hükmü vermesinin gerekçelerindendir. Oysa asırların geçmesi ile birlikte dillerin işleyişinde değişimler yaşanabilir. Bu sebeple hadis metinlerinin ihtiva ettikleri kelime ya da kavramların kullanıldıkları dönem itibariyle değerlendirilmesi, Hz. Peygamber, sahabe ve tabiinin dilinde hangi anlama geldiğinin bilinmesi gerekmektedir.[568] Dolaysıyla İbnu'l-Cevzî'nin hadiste geçen kelimeye yanlış mana verdiğini söylememiz mümkün görünmektedir.

Bazı kimselerin yanlış anlayış sebebiyle hadislerin reddine yöneldiğine dikkat çeken Yusuf el-Kardâvî şunları söyler:

Sünnetin mâruz kaldığı afetlerden birisi, aceleci bazı insanların bir hadisi okuyunca, manasını anlamada yanılgıya düşüp, hadisi bu yanlış anlayışla tefsir etmeleridir. Dolaysıyla bu mana, ona göre makbul değildir. İşte, kabul edemeyeceği bir

[562] Ebû Davud, *Sünen*, h.no: 492
[563] Tirmizî, *Sünen*, h.no:317
[564] İbn Mâce, *Sünen*, h.no:745
[565] Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *Müsned-i Dârimî*, tah. Hüseyn Selim Esed, Dâru'l-muğnî, Riyad, 2000-1421, h.no:1430
[566] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:11810
[567] Mubârekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmiʿi't-Tirmizî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz. c. 2 s.219; Azîmâbâdî, c.2 s.112; Subkî, Mahmud Muhammed Hattâb, *el-Menhelu'l-Azbu'l-Mevrûd Şerhu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud*, tah. Emin Mahmud Muhammed Hattâb, Matbaatu'l-İstikâme, Kahire, 1353, c.4 s.116
[568] Doğanay, Süleyman, "Hadislerde Metin ve Muhteva Tahlilinin Tarihî Boyutu," *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5:1 (2007), s.72 ss.63-84

manayı içerdiğini sandığı için o kimse, derhal hadisi reddetmeye kalkışır. Eğer insaflı davranarak, biraz düşünüp araştırsaydı, hadisin anlamının anladığı gibi olmadığını mutlaka bilecekti. Oysa o, kendisine göre öyle bir mana vermiştir ki onu ne Kur'an ve sünnet getirmiştir, ne Arapça o manayı gerektirmiştir ve ne de kendisinden önce onu muteber bir âlim söylemiştir.[569]

Özafşar, hadis metinlerinin tahlilinde dört ana unsurdan biri olarak; "Konuşan, muhatap ve hazır bulananları" sayar ve "Burada konuşanın, tabi ki rivayetler sözkonusu olunca, Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûnun, öncelikle kastının ve konuşmadaki amacının ne olduğu tespite çalışılmalıdır"[570] der.

Hadislerin doğru anlaşılmasında önemli hususlardan birinin de içerdikleri lafızların neye delalet ettiklerinin iyice tesbit edilmesi gerektiğini söyleyen el-Kardâvî ise, bu lafızların delâlet ettikleri şeylerin zaman ve mekânın değişmesiyle değişebildiğini ifade etmektedir. Ayrıca o, bu değişimi dikkate almayanların birçok hatalara düşeceği uyarısında bulanarak, sahîh hadislerde geçen "tasvir" lafzına çağımızda bir kısım ilim adamı tarafından yüklenen anlam ve bunun neticelerini örnek vermektedir.[571]

İbn Hacer, hadiste geçen "hamam" lafzıyla ne kastedildiğini anlamaya çalışmıştır. O, bu lafzın Hz. Peygamber zamanında Medine'de, içerisinde banyo yapılan yer anlamında kullanıldığını, başka beldelerde ya da daha sonraki asırlardaki anlamı olan umumi hamamların karşılığı olarak kullanılmadığını savunmuştur. İbnu'l-Cevzî yukarda senedi ve sıhhati konusuna kısaca değindiğimiz Ümmü'd-Derdâ hadisini yanlış anlayış sebebiyle *el-İlel*'e almış ve sened açısından batıllığı gerektirmeyen hadise batıl hükmü vermeye yönelmiştir. İbn Hacer onun sağlam hadislere batıl hükmü vermesini şöyle

[569] Kardâvî, s.132-1322
[570] Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, s.295
[571] Kardâvî, s.301-304

eleştirir: "İbnu'l-Cevzî'nin bu hadisin batıllığına hükmetmesine rağmen *Mevzûât*'ta zikretmemesi beni şaşırtıyor. Hâlbuki o, bu hadisten çok daha sağlam olan hadisleri bu eserinde zikretmektedir."[572] İbnu'l-Cevzî'nin hadisleri iyice araştırmadan acelece mevzû saymaya yöneldiğini ise şu sözlerle ifade etmektedir: "Hâkim, hadisleri sahîh göstermekte ne kadar gevşek ise, İbnu'l-Cevzî'de aksine, hadisleri uydurma olarak nitelemekte o kadar serttir."[573]

İlginç olan şu ki; İbnu'l-Cevzî *el-İlel'*de batıl hükmü verdiği Ümmü'd-Derdâ hadisini *Ahkamu'n-Nisa* isimli kitabında delil olarak zikretmektedir.[574]Hâlbuki o, bu eserin mukaddimesinde, insanları ilme teşvik etmeye devam ettiğini, bu konuda kadınların erkeklerden daha çok yardım ve uyarıya ihtiyacı olduğunu, onların ilimden uzak kalmaları sebebiyle ameli konularda pek çok yanlışları olduğunu ifade etmekte ve ilme erkeklerden daha çok ihtiyacı olan kadınlar için onların durumlarıyla ilgili meseleleri içeren bu kitabı yazmaya başladığını söylemektedir.[575]

İbn Hacer, senedinde problem görmediği hadise zahiren aykırı görünen bir sebepten dolayı acelece mevzû hükmü vermek yerine, anlamaya çalışmıştır. Bizce de yapılması gereken budur.

4. RİVAYETİN TERGİB ve TERHİB HADİSLERİNDEN OLMASI

İnsanlar yaratılış itibariyle refah ve mutluluk veren şeylere karşı istek ve iştah duyup onları elde etmek isterken sıkıntı, acı ve elem veren şeylerden korkar ve kaçınmak

[572] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.43
[573] Çakan, s.100
[574] İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali Ebû'l-Ferec et-Temimî el-Bekrî, *Ahkâmu'n-Nisâ*, tah. Amr Abdulmunim Selim, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1997/1417, s.74
[575] İbnu'l-Cevzî, *Ahkâmu'n-Nisâ*, s.28-29

ister. Gerek Kur'an-ı Kerim gerekse hadis-i şeriflerde iyilikleri emretme, kötülüklerden sakındırma ve faziletli amellere teşvik etmede insanların bu yönüne hitap edildiği görülmektedir.

"رغب" kökünden türeyen tergib kelimesi sözlükte "bir kimseyi bir işi yapmaya özendirmek, teşvik etmek"[576] anlamına gelirken ıstılahta; dinin iyi, doğru, güzel ve faziletli kabul ettiği şeylere özendirip teşvik etmeyi ifade eder.[577] "رَهِبَ" kökünden türeyen terhîb kelimesi ise "korkutmak, sakındırmak" anlamına gelmekte,[578] ıstılahta da dinin kötü, yanlış ve günah olarak nitelendirdiği söz ve davranışlardan sakındırıp uzaklaştırma manasına karşılık gelmektedir.[579]

Dini literatürde birlikte kullanılan bu iki kavram Hz. Peygamber'den (a.s) nakledilen rivayetlerde geçmemekle beraber sahâbe döneminde kullanıldığını gösteren rivayetler bulunmakta, bazı sahâbenin Hz. Peygamber'in teşvik veya sakındırmalarıyla ilgili olarak "Hz. Peygamber şunu teşvik etti/sakındırdı" türünden açıklamaları bulunmaktadır.[580] Müslim'in *Sahîh*'de Ebû Hureyre'den naklettiği şu rivayet bu kullanıma örnek verilebilir: "Ebû Hureyre şöyle demiştir: Resûlullah ashabına kesin olarak emretmeksizin onları ramazanda gece namazına teşvik ederdi…"[581]

İnsanların kalbine tesir ederek onları dinin emirlerini yerine getirmeye, yasaklarından sakındırmaya ve güzel gördüğü şeyleri yapmaya teşvik amacına matuf olarak Kur'an-ı Kerim'de yer verilen bu üslup Hz. Peygamber tarafından da

[576] İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, c.1 s.422
[577] Kesgin, Salih, "İlk Üç Asırdaki Eserlere Dayalı Oluşan Tasnif Türleri," Zişan Türcan (ed.), *Hadis,* Grafiker yayınları, Ankara, 2016, s.362
[578] Mucemu'l-Vasît, Daru'l-Da've, Kahire, tsz. c.1 s.376
[579] Kesgin, s.362
[580] Görmez, Mehmet, "Tergib ve Terhib," *DİA* c.40 s.508; Genç, Nurdan,"Terğib ve Terhib Hadisleri ve Literatürü," *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* s.6 (2018), s.111; Kesgin, s.362
[581] Müslim, *Sahîh*, h.no:174 (759)

kullanılmıştır.[582] Daha sonra hadis edebiyatında ayrı bir türün oluşmasını da sağlayacak olan "tergib ve terhîb hadisleri" dendiğinde: İyiliğe, iyi şeyleri yapmaya özendirmekle, kötülükten ve kötü şeyleri yapmaktan sakındırmakla ilgili hadisler anlaşılmaktadır.[583]

Hadis kaynaklarında hadisler çeşitli yöntemlerle tasnif edilmişlerdir. Bu yöntemlerden biri de "Tergib ve Terhîb" yöntemidir. Buna göre hadisler teşvik ve sakındırma konuları dikkate alınarak tasnif edilmiş, yani her türlü iyilik ve fazilete teşvik eden hadislere bir bölümde, kötülüklerden men eden hadislere ise başka bir bölümde yer verilmiştir.[584] Esasen hadislerin, ahkâm hadisleri ve tergib-terhib hadisleri şeklinde sınıflandırılması oldukça erken dönemde başlamıştır.[585] Yukarıda Ebû Hureyre'den nakledilen ifadeler henüz sahâbe döneminde onlardan bazılarının bu ayrımı yaptığını göstermektedir. Müslim'in *Sahih*'in mukaddimesinde kaydettiği şu satırlar da erken dönemlerde hadislerin böyle bir ayrıma tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır: "Sen dinin sünnetleri, ahkâmı ile sevap, azab, tergib, terhîb ve diğer birçok konuda Resûlullah'dan (s.a) nakledilen bütün haberleri, araştırarak öğrenmek istediğini söyledin."[586]

Muâmelat ve ukûbât konularında daha az kullanılan tergib ve terhîb üslubuna daha ziyade ibadetler, adab, ilim, amellerin faziletleri, ahlak, zühd ve rekaik gibi konularda başvurulur.[587] Bir eğitim yöntemi olarak da anlaşılabilecek[588] tergib ve terhîb üslubuyla insanın fıtri yapısına hitab edilmek suretiyle onu maru'fa yönlendirip kötülüklerden sakındırma amacı güdülür. Hz. Peygamber tergib ve terhibde; kıssalar

[582] Görmez, "Tergib ve Terhib," c.40 s.508
[583] Aydınlı, s.318
[584] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV yayınları, Ankara, 1996, s.315
[585] Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV yayınları, Ankara, 1997, s.272
[586] Müslim, *Sahîh*, s.9
[587] Görmez, "Tergib ve Terhib," c.40 s.508
[588] Demir, Mahmut, "Terğib ve Terhib Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzûât Edebiyatındaki Yeri" yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara,2001, s.30-37

anlatmak, cennetle müjdelemek, cehennemle korkutmak, küfür, nifak veya şirk ithamında bulunmak, iyi ameller karşılığında olduğundan daha büyük mükâfat vaat etmek, "Allah lanet etmiştir, bizden değildir, iman etmiş olmaz", gibi lafızlar kullanmak, temsil ve teşbihlere başvurmak gibi çeşitli ifade yöntemlerinden yararlanmıştır.[589]

Hadis ilminin önemli problemlerinden birini de tergib ve terhîb hadislerinin anlaşılması sorunu oluşturmaktadır. Zira tergib ve terhîb hadisleri üslubu itibariyle farklı manalara hamledilmeye müsait bulunmaktadır.[590] Nitekim tergib ve terhîb hadisleri karşısında gösterilen yanlış iki tutumdan biri; bu tür hadislerin birer kanun metni gibi anlaşılması ve hüküm istinbatında kullanılması gayretidir. Diğeri ise bu tür hadislerle alay edilip bir aslının olmadığı iddiasında bulunulmasıdır. Hz. Peygamber'in birçok sözünün, bir hüküm koymak için değil, tergib ve terhîb amacıyla söylendiği bildiği halde, zahirine hamledip yorum yapmamanın edep olarak değerlendirildiğini ileri süren Görmez, tergib ve terhîb kastıyla söylenen hadislere karşı nasıl bir tutum içinde bulunulması gerektiğini şöyle ifade eder:

Tergib ve terhîb kasdıyla yahut zecr ve sakındırmak amacıyla söylenen hadisleri te'vil etmemek, zahirine hamletmek bizi Şâri'in muradının dışına götürür. Meselâ, Kur'an ve Sünnetin iman ve küfür sınırı hakkında çizdiği çerçeveden hareketle bazı âlimler Hz. Peygamber'in "bizden değildir" diye başlayan veya biten hadisleri te'vil etmek zorunda kalmışlardır. Buna göre; o kimse hadiste zikredilen vasıf veya davranış konusunda Hz. Peygamber'den yahut ümmetten değildir. Yoksa bu tür ifadeler "Müslüman değildir" veya "ümmetten değildir" şeklinde yorumlanamazlar.[591]

[589] Demir, "Terğib ve Terhib", s.30-37
[590] Demir, "Tergib ve Terhib", s.41
[591] Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması*, s.273

Hadis uydurma sebepleri arasında insanları iyi amellere teşvik ve kötü işlerden sakındırmak suretiyle dine hizmet etme amacı da bulunmaktadır. Tergib ve terhîb amacıyla hadis uydurmak diğer hadis uydurma sebepleri gibi ilk asırlardan itibaren başlamış, bu amaçla hadis uyduranlar da daha çok vaizler, kıssacılar, zahid ve mutasavvıflar olmuştur. Toplum nezdinde güvenilir addedilen ve sevilen bu kimseler yaptıkları bu iş sebebiyle din namına en tehlikeli bir sınıf haline gelmiş hatta kötü niyetle hadis uyduranların mesabesinde addedilmiştir.[592]

İbn Hacer mevzû olduğu iddia edilen *Müsned* hadislerinden bazılarını savunurken bu hadislerin tergib ve terhîb hadislerinden olduğunu ileri sürmüştür. İbn Ömer'den nakledilen şu rivayet bunlardan biridir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا يزيد أنا أصبغ بن زيد ثنا أبو بشر عن أبي الزاهرية عن كثير بن مرة الحضرمي عن بن عمر عن النبي صلى الله عليه و سلم من احتكر طعاما أربعين ليلة فقد برئ من الله تعالى وبرئ الله تعالى منه وأيما أهل عرصة أصبح فيهم امرؤ جائع فقد برئت منهم ذمة الله تعالى[593]

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Yezid, Esbağ b. Zeyd, Ebû Bişr, Ebû'z-Zâhiriyye, Kesîr b. Mürre el-Hadramî, İbn Ömer'den Nebî (a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim bir yiyeceği kırk gece boyunca stoklarsa o, Allah Teâlâ'tan berî olur, Allah Teâlâ da ondan berî olur. Herhangi bir belde halkı içinde bir kimse aç olarak sabahlarsa Allah Teâlâ'nın zimmeti onlardan berî olur."

İbnu'l-Cevzî, "Yiyecek Stoklanması Babı"nda zikrettiği rivayetin, ravilerinden Esbağ b. Zeyd sebebiyle sahîh olamayacağını iddia etmekte ve İbn Adiy'in "Esbağ'ın hadisleri mahfuz değildir", dediğini, İbn Hibban'ın ise yalnız kaldığında onun haberiyle delil getirmenin caiz olmayacağı görüşünü nakletmektedir.[594] Bu rivayet Irakî'nin cüzüne

[592] Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s.56,59; Görmez, "Tergib ve Terhib," c.40 s.508
[593] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:4880
[594] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.242-43

aldığı hadisler arasındadır. İbn Adiy'in bu hadisi *el-Kamil*'de Esbağ'ın tercemesinde naklettiğini bildiren Irakî, İbn Adiy'in "o mahfuz değildir", sözünü nakleder. İbnu'l-Cevzî'nin bu hadisi *Kitabu'l-Mevdûât*'ta zikrettiğini bildirerek İbn Hibban'ın Esbağ hakkındaki görüşüne yer verir. Ayrıca o, bu rivayetin Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsilî'nin (ö.622/1225) *Mevdûât*'ında da aynı şekilde rivayet edildiğine dikkat çeker. Ancak Irakî, Esbağ b. Yezid ve dolaysıyla hadisle ilgili olarak naklettiklerine ve bu rivayeti *Müsned* hadislerinden mevzû olduğunu iddia ettiği hadisler arasında zikretmesine rağmen, söz konusu rivayetin mevzû olduğundan emin değildir. O, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade eder: "Mevzû oluşunda şüphe var. Ahmed b. Hanbel, İbn Main ve Nesaî, Esbağ'ı sika kabul etti. Ve el-Hâkim bu hadisi *Müstedrek ala's-Sahîhayn* adlı eserinde Esbağ tarikiyle rivayet etti.[595]

İbn Hacer, Irakî ve İbnu'l-Cevzî'nin iddialarını cevaplamaya geçmeden önce zikri geçen İbn Ömer hadisinin stokçuluktan ve komşuya eziyetten sakındırma (terhîb) hakkında olduğuna dikkat çeker. İbnu'l-Cevzî ve Irakî 'nin iddialarını nakleden İbn Hacer, bu iddialara cevap vererek Esbağ b. Yezid'i tevsik eder. Zikri geçen hadisin Ömer b. Bedr el-Mevsılî'nin *Mevzûât*'ında zikredilmesini önemsiz gören İbn Hacer: "Irakî 'nin 'Ömer b. Bedr el-Mevsilî onu rivayet etti sözü', üzerinde durulacak bir şey değildir. Çünkü o münekkitlerden değildir. İbnu'l-Cevzî'nin kitabını aldı, ondan alıntı yaptı ve kendinden bir şey eklemedi" der. O, hadislerle ilgili mevzûluk iddialarını reddederken terk etmediği bir yöntem olarak hadisin şahitlerini nakletmeye başlar ve söz konusu hadisin stokçuluktan sakındırma ve komşuya eziyetten men olmak üzere iki bahiste ayrı ayrı şâhidlerini nakleder. İbn Hacer, hadisle ilgili problem olarak görülebilecek meselenin metin olabileceğini şöyle ifade eder: "Şayet metnin zahirinde var olan, işleyen kimsenin

[595] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.7

kâfir olmasına sebep olmayacak bir fiili yapan kimsenin, imandan çıkmasını gerektiren tehdit sebebiyle mevzû olduğuna hükmedilir denilirse, buna cevabımız; bu nefret ettirme ve nefiy ifadeleriyle varid olan hadislerdendir, kastedilen ise zahir anlamı değildir." [596]

İbnu'l-Cevzî ve Irakî 'nin tenkidi senede yönelik olup metinle ilgili bir bahis açmamalarına rağmen İbn Hacer rivayet metni ile ilgili zihinlerde oluşabilecek şüpheleri gidermek istemektedir. İbnu'l-Cevzî, her ne kadar hadis metinine yönelik bir tenkid dile getirmese de onun asıl olarak metni problemli gördüğü; ancak hadise verilecek mevzûluk hükmünü sened üzerinden yaptığı düşünülebilir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main ve Nesâî gibi büyük münekkitlerin Esbağ'ı tadil ettiklerini bildirmesine rağmen Irakî 'nin de İbnu'l-Cevzî'ye tabi olarak bu rivayeti cüzünde zikretmesinin bu düşünceyi desteklediğini söylememiz mümkündür.

Söz konusu hadisin sakındırma ve nefret ettirme babında nakledilen hadislerden olduğu ve bu hadislerde kastedilenin metnin zahiri anlamı olmadığı düşüncesinde olan İbn Hacer, rivayet metinden dolayı ortaya çıkabilecek probleme, *en-Nüket* adlı eserinde de değinerek *el-Kavlu'l-Müsedded'*de yaptığı açıklamanın benzerini burada da yapar. O, burada hadis metnine yöneltilebilecek ithamı şöyle ifade eder: "Eğer metnin lafızlarından ve zahiri manasının genel kurallara aykırı olması sebebiyle uydurma olduğuna hükmedilir, denilirse..."[597] İbn Hacer'in ortaya atılması muhtemel bu iddiaya cevabı *Nüket*'te de aynıdır. O, bu rivayetin şiddetli nefy manası taşıyan, ağır söz ve uyarı lafızları ile ifade edilen hadislerden olduğunu dile getirir.[598] *Kütüb-ü Sitte*'de, bir kimsenin İslam'dan çıkmasına yol açmayacak bir takım şeyleri yapanlar hakkında

[596] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.20-21
[597] İbn Hacer, *en-Nüket*, c.1 s.454
[598] İbn Hacer, *en-Nüket*, c.1 s.454

imandan çıkmayı, imanın nefyini ve bunun dışında şiddetli tehdit ihtiva eden hadisler nakledildiğini ileri süren İbn Hacer, Buhârî ve Müslim'den örnekler verir:

أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلاَ يَشْرَبُ الخَمْرَ حِينَ يَشْرَبُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلاَ يَسْرِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلاَ يَنْتَهِبُ نُهْبَةً، يَرْفَعُ النَّاسُ إِلَيْهِ فِيهَا أَبْصَارَهُمْ حِينَ يَنْتَهِبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ[599]

Ebû Hureyre'den, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Zâni zinâ ederken mü'min olduğu halde zina etmez. İçki içen şarabı mü'min olarak içmez. Hırsız mü'min olarak çalmaz. Halkın gözleri önünde yağmacılık yapan kimse de mü'min olarak yağma edemez."

Buhârî'nin Kitabu'l-Mezâlim ve'l-Gasb'da rivayet ettiği hadisi Müslim Kitabu'l-İman'da nakletmiştir.

İbn Hacer'in örnek olarak gösterdiği diğer hadis ise Müslim'in yine Kitabu'l-İman'da naklettiği şu rivayettir:

عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، وَأَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى قَالَا: أُغْمِيَ عَلَى أَبِي مُوسَى وَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ أُمُّ عَبْدِ اللهِ تَصِيحُ بِرَنَّةٍ، قَالَا: ثُمَّ أَفَاقَ، قَالَ: أَلَمْ تَعْلَمِي وَكَانَ يُحَدِّثُهَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَنَا بَرِيءٌ مِمَّنْ حَلَقَ وَسَلَقَ وَخَرَقَ»[600]

Abdurrahman b. Yezid ve Ebû Bürde b. Ebî Musa'dan nakledilmiştir, şöyle dediler: "Ebû Musa bayıldı, karısı çığlık atarak geldi. Sonra Ebû Musa ayıldı, karısına: Bilmiyor musun Resûlullah şöyle buyurdu: 'Ben saç yolan, feryad eden ve yaka yırtan kimseden berîyim.' Ebû Musa bu hadisi (önceden) karısına nakledermiş."

[599] Buhârî, *Sahîh*, h.no:2475; Müslim, *Sahîh*, h.no:100 (57)
[600] Müslim, *Sahîh,* h.no:167 (104)

Müsned hadisiyle benzer ifade tarzına sahip bu hadislere daha pek çoğu eklenebilir. Zira İbn Hacer'in belirttiği gibi *Sahîhayn*'da dinen kötü addedilen işlerden men etmede benzer ifadelerle nakledilmiş pek çok hadis bulmak mümkündür. O halde bu hadislerin nasıl anlaşıldığı önem arz etmektedir. Zira bu hadisleri anlamada izlenecek yol *Müsned* hadisine yöneltilebilecek genel kurallara aykırı olduğuna dair bir ithama cevap verilmesini mümkün kılacaktır.

Buhârî ve Müslim'in birlikte rivayet ettikleri hadiste, zina, içki içme, hırsızlık ve yağma gibi büyük günahları işleyen kimselerin mü'min olarak bu fiilleri işlemeyecekleri ifade edilmektedir. *Fethu'l-Bari*'de hadiste kastedilenin imanın nuru olduğu kaydedilmekte[601], Nevevî ise (ö.676/1277) Sahîh-i Müslim şerhlerinin en önemlilerinden olan *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc* adlı eserinde, bu lafızların bir şeyden nefy babında kullanılan lafızlardan olduğunu ve kemali kastettiğini ifade etmektedir. O, bu hadisin bu günahları işleyenlerin kâmil imana sahip oldukları halde bu işleri işlemeyecekleri manasına geldiğini bildirmektedir.[602] Son dönem hadis ve fıkıh âlimlerinden olan Ahmed Davudoğlu (ö.1983), söz konusu hadisin şerhi hususunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini bildirmekte ve bu görüşleri zikrettikten sonra şöyle demektedir:

Bütün bu te'viller ihtimal dâhilinde olmakla beraber muhakkikin-i ulemaya göre hadisin en doğru manası, mezkûr günahları işleyenlerde imanın kemalinin kalmamasıdır. Burada ve benzeri yerlerde nefiden murad: Kemalinin kalmamasıdır. Mesela: "Faydasız bilgi ilim değildir; dünyada attan başka mal yoktur; ahiret hayatından başka hayat olmaz", sözleri hep bu manada söylenirler. Bundan maksad: faydasız bilgi tam ilim

[601] İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, c.5 s.121
[602] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Daru Ihyâu't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, h.1392, c.2 s.41

değildir; attan daha mükemmel mal yoktur, ahiret hayatından başka ma'mur hayat olamaz, demektir. Bu gibi te'viller her lisanda çoktur.[603]

Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Şerhi*'nde; Hz. Peygamber'in saç yolan, feryad eden ve yaka yırtan kimseden berî olduğunu ifade ettiği hadiste geçen "berî" kelimesinin; yapılan işe razı olmamak manasına geldiğini de nakleder.[604]

Şarihlerin Buhârî ve Müslim hadisi ile ilgili yaptığı açıklamalar; onların zemmedici lafızları zahirine hamletmediklerini, aksine bir ifade tarzı olarak gördüklerini ifade etmemizi mümkün kılmaktadır. Tergib ve terhib hadislerini konu edinen tezinde Osman Demir, zemmedici lafızlarla ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

Hz. Peygamber, bazen çok zararlı bir davranışı defetmek ve aynı zamanda, serdedilen davranışın tehlike boyutuna işaret amacıyla, çok ağır ifadeler kullanmıştır. Bu ifadeler o kadar ağırdır ki, ilk bakışta zahiren, hakkında kullanılan kimselerin, İslam dairesinden tamamen çıkarıldığı kanısına varılır. Oysa Peygamber, bu ifadelere, kötü hasletlerden sakındırmak, başka bir deyişle, terhîb için başvurmuştur. Burada yine, anlatımı güçlü ve müessir kılmak, verilmek istenen mesajı, daha etkileyici bir şekilde muhataba ulaştırmak amacı güdülmüştür.[605]

İbn Hacer'in, *Müsned* hadisinin tergib ve terhîb hadislerinden olduğu ve bu üslubla varid olan hadislerde kastedilenin zahir anlamı olmadığı iddiasını desteklemek için naklettiği Buhârî ve Müslim hadisleri hususunda yapılan açıklamalar İbn Hacer'in görüşüyle paralellik arz etmektedir. Onun da amacı budur, zira o bu hadisleri naklettikten sonra: "Bunlara dair cevabımız hâsıl olunca, bu habere dair de cevap hâsıl

[603] Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, terc. Ahmed Davudoğlu, Sönmez neşriyat, İstanbul, 1977, c.1 s.305-306
[604] Müslim, *Müslim Tercüme ve Şerhi*, c.1 s. 412
[605] Demir, "Tergib ve Terhib", s.37-38

olur. İyice düşünüp tefekkür etmeden önce mevzû hükmüne yönelmek caiz olmaz,"der.[606]

Tergib ve terhîb üslubu hususunda yapılan değerlendirmeler, genel kanaatin hadislerde bulunan bu çeşit lafızların bir ifade tarzı olduğu dolaysıyla zahiri anlamına hamledilemeyeceği yönündedir. Dolaysıyla zikri geçen *Müsned* hadisinin, metnine yöneltilebilecek bir tenkid sebebiyle yaralanması pek tutarlı olmayacaktır. İbn Hacer'in gerek şâhid olarak getirdiği hadisler gerekse *Kütüb-ü Sitte* de benzer üslubda pek çok hadis olduğuna dair açıklaması ve *Sahîhayn*'dan verdiği örnekler, söz konusu hadisi savunusunda onu destekler mahiyettedir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'inde* yer alan Askalan ve Merv şehirlerinin faziletine dair iki rivayetin uydurma olduğu iddia edilmiştir. Irakî'nin mevzû olduğuna hükmettiği *Müsned* hadislerini topladığı cüze aldığı Askalan'ın faziletine dair hadis, onun mevzuluk iddiasında dayandığı İbnu'l-Cevzî'nin *Mevduat*'ında da zikredilmiştir.[607]Ahmed b. Hanbel'in Enes'ten rivayet ettiği hadis şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو اليمان قال ثنا إسماعيل بن عياش عن عمرو بن محمد عن أبي عقال عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم عسقلان أحد العروسين يبعث منها يوم القيامة سبعون ألفا لا حساب عليهم ويبعث منها خمسون ألفا شهداء وفودا إلى الله عز و جل وبها صفوف الشهداء رؤوسهم مقطعة في أيديهم تثج أوداجهم دما يقولون ربنا أتنا ما وعدتنا على رسلك انك لا تخلف الميعاد فيقول صدق عبيدي اغسلوهم بنهر البيضة فيخرجون منها نقيا بيضا فيسرحون في الجنة حيث شاءوا[608]

[606] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.22
[607] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.53
[608] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no:13389

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Ebû'l-Yemân, İsmil b. Ayyâş, Ömer b. Muhammed, Ebû Ikâl, Enes b. Malik'ten rivayet edilmiştir, Resûlullah şöyle buyurdu: Askalân gelin ve damattan birisidir. Kıyamet günü ordan yetmişbin kişi hesapsız diriltilir. Yine ordan elli bin şehid heyetler halinde Allah'ın huzurana gönderilir. Orada başları kesilmiş olarak ellerinde, şah damarlarından kanlar akarak şöyle derler: 'Rabbimiz! Rasullerin aracılığıyla bize vaad ettiğini bize ver. Şüphesiz sen sözünden dönmezsin.' Allah Teâla: 'Kullarım doğru söyledi, onları Beydâ nehrinde yıkayın!' Buyurur. Oradan tertemiz olarak çıkarlar. Cennette istedikleri gibi dolaşırlar."

İbnu'l-Cevzî Askalan'ın faziletine dair hadisleri naklettiği babda yer verdiği hadisin Hz. Peygamber'den sahîh olmayacağını iddia etmektedir. O, bu iddiasının mesnedi olarak hadisin ravilerinden ismi Hilâl b. Zeyd b. Seyyâr olan Ebû Ikâl'ı göstermektedir. Bu hadisin bütün tariklerinin onun çevresinde döndüğünü söylediği Ebû Ikâl hakkında İbn Hibban'dan "Enes'in asla söylemediği uydurma şeyleri Enes'ten rivayet ediyor. Hiçbir şekilde onunla ihticac caiz değildir," dediğini nakletmektedir.[609]

Enes'ten Askalan'ın fazileti hakkında nakledilen bu rivayetin, amellerin fazileti ve Allah yolunda nöbet tutmaya teşvik hakkında olduğu ve bunda da ne şeriatın ne de aklın muhal gördüğü bir şey olmadığını ileri süren İbn Hacer, sırf Ebû Ikâl rivayeti olmasından dolayı batıllığına hükmetmeyi doğru bulmamaktadır. Ahmed b. Hanbel'in hadisteki metodunun bilindiğine, onun ahkâm hadisleri dışındaki fazâil hadislerinde müsamaha gösterdiğine bir kez daha dikkat çekmektedir.

İbn Hacer, hadisin ravisi Ebû Ikâl hakkında konuşmaksızın hadisin şâhidlerini zikretmeye başlar. Belki de Ebû Ikâl hakkında konuşsa çok da iyi şeyler

[609] İbnu'l Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.54-55

söyleyemeyeceğinden İbnu'l-Cevzî'nin raviye yönelik tenkidini cevapsız bırakmıştır. Zira İbn Hacer'in *Tehzib*'de münekkitlerden sözkonusu ravî ile ilgili naklettiği değerlendirmeler, İbnu'l-Cevzî'yi Ebû Ikâl'e yönelik tenkidinde tasdik eder mahiyettedir. Buhârî'nin, "hadislerinde münkerler olduğunu söylediği Ebû Ikâl için Ebû Hâtim ve Nesâî "münkerü'l- hadis" derken Nesâî sika olmadığını eklemiştir. İbn Adiy onun hadislerini zikrettikten sonra "bu hadisler mahfuz değildir" demekte, Es-Saciy ise hadisinde münkerler olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, İbn Mace'nin bir hadis rivayet ettiği Ebû Ikâl hakkında İbn Hibban'ın yukarıda geçen tenkidini de nakletmektedir.[610] Ayrıca *Takrib*'de metruk olduğunu söylemektedir.[611] Burada şunu da hemen belirtelim ki, İbn Hacer'in hadisin uydurma olduğuna dair iddiayı redderken sözün başında sırf Ebû Ikâl sebebiyle hadisin batıllığına hükmedilemeyeceğini ifade ederek bu ravî ile ilgili kanaatini belli ettiğini söylememiz mümkündür.

Askalan hadisinin İbn Ömer tarikinden bir şâhidini öne süren İbn Hacer bu rivayetin de *Mevzûât*'ta zikredildiğini ifade etmektedir.[612] İbnu'l-Cevzî, Ebû Ikâl hadisiyle aynı babda naklettiği hadisi ravilerinden Beşir b. Meymun'la illetlendirmekte ve Yahya b. Main'den hadislerinin terk edilmesinde âlimlerin ittifak ettiğini, Ahmed b. Hanbel'in "leyse bi şey' ", İbn Sa'd'ın "sika değildir" dediğini nakletmektedir.[613] İbn Hacer'in adı geçen ravî hakkındaki görüşü ise zayıf olduğu yönündedir.[614]

İbn Hacer'in şâhid olarak getirdiği bir başka rivayet Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) *Müsned*'inde naklettiği Abdullah b. Buhayne hadisidir. Ancak *Müsned-i Ebû Ya'lâ* muhakkiki Hüseyin Selim Esed, Abdullah b. Buhayne hadisinin isnadının zayıf olduğu

[610] İbn Hacer, *Tehzib*, c.11 s.80
[611] İbn Hacer, *Takrib*, c.1 s.575
[612] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.27
[613] İbnu'l Cevzî, *Mevzûât*, s.52, 54
[614] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.27

görüşündedir.[615] İbn Hacer, bu hadisi İbn Merdeveyh'in tefsirinde aynı vecihle naklettiğini bildirmekte ve Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin *el-Kunâ*'da zikrettiği ibn Abbas hadisini şâhid getirmektedir. Ne var ki bu da şâhidliğinden pek de memnun kalınacak bir rivayet değildir. Zira İbn Hacer kendisi de Ebû Bişr'in "bu hadis cidden münkerdir" dediğini nakletmektedir.[616] Ebû Bişr'in *el-Kunâ*'da yaptığı değerlendirmede ise bunun kezzabların hadisine benzediği ifade edilmiştir.[617] İbn Hacer son olarak *Sünen-i Said b. Mansur'*da (ö. 227/842) Said, İsmail b. Ayyaş, Ata el-Horasanî senediyle rivayet edilmiş olan mevkuf bir rivayeti şâhid getirmektedir.[618] Said b. Mansur'un bildirdiğine göre Ata -hadiste ifade edilen rahmete nail olmak için- ölünceye kadar her yıl kırk gün nöbet tutardı.[619]

Askalan hadisinin mevzû olduğunu savunan *Müsned* muhakkiki Şuayb Arnavud, İbn Hacer'in sözkonusu hadisle ilgili olarak öne sürülen mevzûluk iddiasını reddetmedeki çabasını hatalı bulmaktadır.[620] Cumhura göre Ebû Ikâl'in zayıf olduğunu, Heysemî'nin (ö.807/1405) de böyle söylediğini ifade eden *Müsned* muhakkiklerinden Hamza Ahmed ez-Zeyn ise Ebû Ikâl sebebiyle hadisin isnadının zayıf olduğu görüşündedir.[621] Heysemî, *Mecmu'z-Zevaid*'de naklettiği hadisin Ebû Ikâl dışındaki ravilerinin sika olduğunu, İbn Hibban'ın Ebû Ikâl'ı tevsik ettiğini,[622] cumhura göre ise zayıf olduğunu, İsmail b. Ayyaş

[615] Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsılî, *Müsned-i Ebî Ya'lâ*, tah. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mun li't-türâs, Dımeşk, 1984/1404, c.2 s.216 h.no:913
[616] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.27
[617] Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed, *el-Kunâ ve'l-Esmâ*, tah. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Faryâbî, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2000/ 1421, c.2 s.842 h.no:1474
[618] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.27-28
[619] Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sünen-i Said b. Mansur*, tah. Habiburrahman el-Azamî, ed-Daru'l-Selefiyye, Bombay, 1982/1403, c.2 s.194
[620] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* tah. Şuayb Arnavud, h.no:13356
[621] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Hamza Ahmed ez-Zeyn, h.no:13289
[622] Heysemî bu görüşüyle İbn Hibban'dan sözkonusu ravinin cerhi babında nakledilenlerle çelişmektedir. Ancak şunu hemen ifade edelim ki: İbn Hibban el-Mecruhin'de hakkında olumlu konuşmadığı Ebû Ikâl'i Sikat'ta da zikretmektedir. (İbn Hibban, es-Sikat, c.5 s.506) Ayrıca el-Mecruhin'de Ebû Ikâl'in hadislerinin i'tibâr için yazılabileceğini ifade eder. (İbn Hibban, el-Mecruhîn, c.3 s.87)

hakkında da ihtilaf olduğunu haber vermektedir.[623] Hamza Ahmed ez-Zeyn bu hadisin tergib babında olduğu ve kabulünde bir mani olmadığı görüşündedir.[624]

Hadisin diğer tariklerinin zayıf olmakla beraber senedinde yalancılıkla itham edilen ravî bulunmaması ve Askalan hadisinin bir hüküm bildirmeyen tergib hadislerinden olması, ayrıca İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi sözkonusu hadiste şeriatin ve aklın almayacağı bir şey olmamasının hadise verilen uydurma hükmüne katılmamızı engellediğini söyleyebiliriz.

Merv şehrinin fazileti hakkında varid olan hadise gelince, Irakî'nin batıllığına hükmettiği dokuz hadisin sonuncusu olan bu rivayet şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا الحسن بن يحيى من أهل مرو ثنا أوس بن عبد الله بن بريدة قال أخبرني أخي سهل بن عبد الله بن بريدة عن أبيه عن جده بريدة قال سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول ستكون بعدي بعوث كثيرة فكونوا في بعث خراسان ثم انزلوا مدينة مرو فإنه بناها ذو القرنين ودعا لها بالبركة ولا يضر أهلها سوء[625]

Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Hasan b. Yahya, Evs b. Abdullah b. Büreyde, Sehl b. Abdullah b. Büreyde, Abdullah b. Büreyde, Büreyde b. el-Hasib'ten rivayet edilmiştir, Resûlullah'ı şöyle derken işittim: "Benden sonra birçok ordular olacaktır. Siz Horasan ordusunda olun. Sonra Merv şehrinde yerleşin. Zira orayı Zulkarneyn kurdu ve onun bereketi için dua etti. Oranın halkına kötülük isabet etmez."

Irakî, Merv hadisi ile ilgili iddiasını İbn Hibban, Buhârî, Nesâî ve Darakutnî'nin hadisin ravîlerinden Sehl ve Evs'le ilgili tenkidlerine dayandırmaktadır.[626]Buna göre İbn Hibban, Sehl b. Abdullah'ın münkerü'l-hadis olduğu ve babasından aslı olmayan şeyler

[623] Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, tah. Hüsâmeddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1994/1414, c.10 s.61 h.no:16665
[624] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Hamza Ahmed ez-Zeyn, h.no:13289
[625] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 23406
[626] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.10

rivayet ettiğini, kardeşi Evs'in ise çok zayıf olduğunu haber vermektedir.[627] Buhârî ise Evs için "fihî nazar" lafzını kullanmaktadır[628] ki Irakî Buhârî'nin bu ibareyi metruk kimseler için kullandığını ifade etmektedir.[629] Nesâî'nin sika değildir[630] dediği Evs için Dârekutnî metruk[631] demektedir. Ayrıca İbn Hibban *Sikat*'ta Evs b. Abdullah'ın hata yapan kimselerden olduğunu ancak rivayetlerindeki münkerlerin kendisinden değil kardeşi Sehl'de kaynaklandığı bilgisine yer vermektedir.[632]İbn Adiy ise bazı hadislerinde münkerler olduğunu söylemektedir.[633] *Ta'ciİu'l-Menfaa*'da Evs b. Abdullah b. Büreyde'nin tercemesinde, Buhârî, Nesâî, İbn Adiy, Dârekutnî ve İbn Hibban'ın görüşlerini nakleden İbn Hacer, es-Saciy'in de münkerü'l-hadis dediğini rivayet eder.[634] Sehl b. Abdullah b. Büreyde'ye ayırdığı bölümde ise Hâkim'in "babasından Merv'in fazileti hakkında mevzû hadisler rivayet ediyor" dediğini nakletmektedir.[635]

İbn Hacer, Evs ve Sehl kanalıyla gelen Büreyde hadisine "hasen" hükmü vermektedir. Evs ve Sehl hakkında konuşulsa da onların Merv şehrinin fazileti hakkında olan bu hadislerinde teferrüd etmediklerini ileri sürmekte ve Ebû Nuaym'ın *Delailü'n-Nübüvve*'de yirmi sekizinci fasılda Hüsam b. Misak kanalıyla Abdullah b. Büreyde ve onun da babası Büreyde'den[636] bu hadisi naklettiğini bildirmektedir.[637]

---

[627] İbn Hibban, *el-Mecruhin*, c.1 s.348
[628] Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir*, c.2 s.17
[629] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.10
[630] Nesâî, *ed-Duafâ*, s.20
[631] Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, tah. Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî, Mecelletu'l-Cemiati'l-İslamiyye, Medinetü'l-Münevvere, 1403, c.1 s.259
[632] İbn Hibban, *es-Sikat*, c.8 s.35
[633] İbn Adiy, c.2 s.107
[634] İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfa'a,* c.1 s.325
[635]İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfa'a*, c.1 s.625
[636] İbn Hacer, Büreyde hadisinin Delailü'n-Nübüvve yirmi sekizci fasılda olduğunu söylemesine rağmen sözkonusu hadis yirmi altıncı fasılda bulunmaktadır. Ayrıca hadis burada İbn Hacer'in ileri sürdüğü gibi Hüsam b. Misak kanalıyla değil, Evs ve Sehl kanalıyla rivayet edilmiştir. Kavül'l-Müsedded muhakkiki de bu duruma dikkat çekmiştir. (İbn Hacer, el-Kavlu'l-Müsedded, tah. Üsame Muhammed Züheyr, s.150)
[637] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.27

Beyhakî'nin Evs ve Sehl kanalıyla naklettiği rivayeti[638] Taberânî *Mu'cemu'l-Kebir*'de Hüsam b. Misak kanalıyla naklederken,[639] *Mu'cemu'l-Evsat*'ta Musa b. Harun, İshak b. Raheveyh, Evs b. Abdullah b. Büreyde, Abdullah b. Büreyde, Büreyde senediyle nakletmektedir.[640]

İbn Hacer, Hüsam b. Misak hakkında konuşulsa da İbn Adiy'in onu zaafıyla beraber hasenü'l-hadis olarak nitelediğini bildirmekte, infirad etmediği belli olan Evs ve Sehl'den rivayet edilen Merv hadisine hasen hükmü vermektedir.[641]

İbn Hacer, Büreyde hadisini *Nüket*'te hasen hadise ayırdığı bölümde zikretmekte ve *el-Kavlu'l-Müsedded*'de yaptığı değerlendirmenin benzerini orada da yapmaktadır. Burada Büreyde hadisine verilen uydurma hükmünün anlaşılır olmadığını ifade eden İbn Hacer, bu rivayetin araştırmada mübalağayı gerektiren ahkâm hadislerinden olmadığını belirtmektedir.[642]

Irakî'nin uydurma olduğunu iddia ettiği bu rivayeti İbnu'l-Cevzî *İlel*'de Ahmed b. Hanbel kanalıyla nakletmekte, ayrıca bu hadisin Abdullah b. Bürde'den Nuh b. Ebi Meryem kanalıyla gelen bir başka tarikini de zikrederek bu hadisin Peygamber'den (s.a) sahîh olmayacağını ifade etmektedir.[643] Ancak İbnu'l-Cevzî'nin rivayetleri tenkid ederken kullandığı lafızlar hususunda bir noktaya dikkat çekmemiz yerinde olacaktır; İbnu'l-Cevzî'nin *el-İlel*'de en çok kullandığı tenkid lafızlarının "sahîh değildir", "Resûlullah'dan sahîh bir rivayet değildir" lafızları olduğunu tesbit eden Alparslan Kartal, adı geçen

[638] Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, c.6 s.322
[639] Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, tah. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî, Mektebetü İbni Teymiyye, Kahire, 1994/1415, c.2 s.19 h. no:1151
[640] Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, c.8 s.141 h.no:8215
[641] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.27
[642] İbn Hacer, *Nüket*, c.1 s.471
[643] İbnu'l Cevzî, *el-İlel*, c.1 s.309-310

eserde bu iki lafzın, kendisi ile ihticac edilemeyecek kadar zayıf, vâhî hadis manasına geldiğini ifade etmektedir.[644]

Şuayb Arnavud, Büreyde hadisinin aşırı derecede zayıf olduğu görüşündedir.[645] Hamza Ahmed ez-Zeyn ise Evs b. Abdullah ve kardeşi Sehl b. Abdullah sebebiyle isnadının zayıf olduğunu ifade etmektedir.[646]

Geçmişte ve günümüzde zayıf hadislerle amel meselesinde ilim adamları farklı görüşlere sahip olmuşlardır. İbn Hacer, bu konuda gerek kitabının başında, mevzû olduğu iddia edilen bu hadisleri değerlendirmeye başlamadan önce gerekse daha sonra yeri geldikçe ifade ettiği gibi ahkâm hadisleri dışındaki hadislerde tesahül gösterilebileciği görüşünü benimsemektedir. O, bu düşüncesinde şu esastan hareket eder: "Eğer o hadis hakikatte sahîhse hadisin gereği yapılmış olur. Eğer sahîh değilse onunla amel etmekle helal olan bir şeyi haram, haram olan bir şeyi helal kılma veya bir başkasının hakkına tecavüz sözkonusu olmayacağı için bir mahzur bulunmamaktadır."[647] O, bu başlık altında zikrettiğimiz hadisleri değerlendirirken de bu hadislerin ahkâm hadislerinden olmayıp tergib-terhîb ya da fezail hadislerinden olduğuna özellikle dikkat çekmiştir. Ki bu konudaki düşüncesi bilindiğine göre onun kendi usulü çerçevesinde tutarlı bir savunma yaptığını söylememiz mümkündür.

[644] Kartal, s.260
[645] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavud, h.no:23018
[646] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Hamza Ahmed ez-Zeyn, h.no:22914
[647] Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf, *Kavâ'id fî Ulûmi'l-hadîs,* tah. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, tsz. s.93

5. İBN HACER'İN CEVAPSIZ BIRAKTIĞI TENKİDLER

İbn Hacer, metni itibariyle problemli görülen *Müsned* hadislerinden bazılarına yönelik tenkidleri cevapsız bırakmıştır. Yukarıda metnini verdiğimiz Selma'dan rivayet edilen hadiste, Hz. Fatıma'nın yakalandığı bir hastalık sonrası, vefat edeceğini hissettiğinde guslettiği ve ölümünden sonra kimsenin kendisini açmamasını istediği anlatılmaktaydı. Bu hadise göre Hz. Fatıma bu gusül ile defnedilmiş, cenaze tekrar yıkanmamıştı. İbnu'l-Cevzî, senedi itibariyle de eleştirdiği rivayeti tam da bu nedenle metin açısından tenkid etmektedir. O, metinde gördüğü problemi şöyle ifade eder: "Gusül ölüm kirinden dolayıdır. Kirlenmeden önce nasıl gusledilebilir. Böyle bir şeyin Ali ve Fatıma'ya izafe edilmesi doğru olmaz, bilakis onlar böyle şeylerden münezzehtir."[648] *El-Kavlu'l-Müsedded*'de İbnu'l-Cevzî'nin ravilerle ilgili tenkidlerini nakleden İbn Hacer, onun bu sözlerine değinmez. İbnu'l-Cevzî'nin bu tenkidini Suyûtî *el-Leâlî*'de nakleder ve bu durumun Hz. Peygamber'in, oğlu İbrahim'i cenaze namazını kılmaksızın defnetmesi gibi Fatıma'ya has kılınmış bir hususiyet olduğunu söyler.[649] Ancak, hadisle ilgili bir problem daha vardır. İbnu'l-Cevzî bunu hadisin başka bir tarikini naklettiği *el-İlel*'de dile getirir. O, *Kitâbu'l-Mevzûât*'taki eleştirilerini tekrar ettikten sonra İmam Ahmed ve Şafii'nin, Hz. Ali'nin Fatıma'yı yıkamış olmasını erkeğin karısını yıkayabileceğine delil getirdiklerini belirtir.[650] İbn Hacer de bu probleme dikkat çekerek: "evet, bu hadis Fatıma'yı Ali ve Esma bint. Umeys'in yıkadıklarına dair rivayet edilenlere muhaliftir" der, ancak bu konunun şerhinin uzun olduğunu söyleyerek bahsi kapatır. İbn Hacer'in bu meselenin izahını bu risalenin hacmi açısından uzun bulmuş olabileceği noktasında haklı olduğunu söylememiz mümkündür.

[648] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.277
[649] Suyutî, *el-Leâlî*, c.2 s.356
[650] İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c.1 s.260

İbnu'l-Cevzî ve İbn Hacer'in, Selma hadisine muhalif olduğunu bildirdikleri hadis *Sünen-i Beyhaki*'de geçmektedir. Bu rivayette Hz. Fatıma'nın öldükten sonra kendisini Ali ve Esma'nın yıkamasını vasiyet ettiği bildirilmektedir.[651] Bu hadis Darakutnî'nin *Sünen*'inde lafız farkıyla başka bir tarikten nakledilmiştir,[652] *Müstedrek*'te nakledilen bir rivayete göre de Fatıma'yı Esma bint. Umeys ve Ali yıkamıştır.[653] Ancak Fatıma'yı, Ali ve Esma bint. Umeys'in yıkadığına dair hadis de, Ali'nin Fatıma'yı geceleyin defnettiğinden söz eden hadise muhalif olmakla tenkid edilmektedir. Buhârî[654] ve Müslim'in[655] *Sahîhl*erinde Aişe'den nakledilen rivayette, Fatıma vefat edince Ali'nin onu geceleyin defnettiği ve Hz. Ebû Bekir'e haber vermediği haber verilmektedir. *Sahîhayn*'daki haberde Fatıma'nın defninden Ebû Bekir'in haberi olmadığı bildirilmektedir, bu durumda nasıl olupta onun hanımı olan Esma bint Umeys ondan habersiz Fatıma'yı yıkayabilir sorusunun cevaplanması gerekecektir. İki rivayet arasındaki tezata dikkat çeken Beyhâkî bu duruma bir açıklama getirir. Buna göre Esma, Ebû Bekir'in onu bu işi yapmaktan men edeceğinden korktu ve kocasından izin istemedi denilebilir. Ne var ki bu saklanabilecek bir bilgi olmadığından Esma'nın bunu Ebû Bekir'e bildirmiş olması gerçeğe daha yakın görünmektedir. Muhtemeldir ki Ebû Bekir, Fatıma'nın vefatını biliyordu, Ali de onun bildiğini biliyordu. Ebû Bekir, Ali'nin kendisini davet edeceğini zannetti, Ali ise onun davet edilmeden geleceğini sandı.[656] İbn Hacer *Telhis*'de, Beyhâkî'nin *Hilafiyatta*'ki değerlendirmesini naklederek şöyle söyler: "Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür; Ebû Bekir, Ali'nin defninde bulunması için çağıracağını zannetti, Ali ise onun davet

[651] Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübra*, c.3 s.556 h.no:6660,6661
[652] Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Sünen-i Dârekutnî*, tah. Şuayb Arnavud, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2004/1424, c.2 s.447 h.no:1851
[653] Hakîm, c.3 s.179 h.no:4769
[654] Buhârî, *Sahîh*, h. no: 4240-4241
[655] Müslim, *Sahîh*, h.no: (1759) 52
[656] İbn Ferah, Ahmed b. Ferah b. Ahmed el-Lahmî el-İşbîlî, *Muhtasaru Hilâfiyyâti'l-Beyhakî*, tah. Ziyâb Abdülkerim Ziyâb Akl, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1997/1417, c.2 s.395

olmaksızın geleceğini sandı."[657] *Fethu'l-Bari*'de ise durumu şöyle açıklar: "Bunun Ebû Bekir'e gizli kalmayacağını bildiği için, Fatıma'nın vefatını ona bildirmediği düşünülebilir. Ayrıca bu haberde Ebû Bekir'in Fatıma'nın vefatını bilmediğine ve cenaze namazı kılmadığına delalet edecek bir şey yoktur."[658] Ahmed b. Hanbel ve Münzirî'nin bu hadisle ihticac ettiklerini, onların bu yargısının bu hadisin ikisi indindeki sıhhatinin delili olduğunu ifade eden İbn Hacer, daha sonra *el-Kavlu'l-Müsedded*'deki savunusuyla çelişir nitelikte olan şu değerlendirmeyi yapar: "Bu doğru olduğunda Fatıma'nın kendisinin gusledip öldüğü ve tekrar yıkanmamasını vasiyet ettiği, Ali'nin de böyle yaptığı haberi batıl olur."[659]

Selma hadisini üç tarikten zikreden Zehebî "bu rivayet batıldır. Bunun Ali ve Fatıma'ya isnad edilmesi yakışık almaz. Gusül ölümden dolayı zorunludur" der.[660] Hüseyni de bu rivayetin münker olduğunu ifade etmektedir.[661] Şuayb Arnavud ise Selma hadisinin isnadının zayıf olduğu ve metninde nekaret bulunduğu görüşündedir.[662]

Burada şunu da ifade etmekte fayda var; Müslim,[663] Ebû Davud,[664] Nesâî[665] ve Ahmed b. Hanbel'in[666] Cabir'den rivayet ettikleri bir hadiste Hz. Peygamber'in cenazeyi geceleyin defnetmekten nehyettiği bildirilmektedir. Bu hadis, Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'yı geceleyin defnettiğine dair rivayetle çelişir gibi görünmektedir. İbn Hacer buradaki

[657] İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyyi'l-kebîr,* Daru'l-Kütübi'l İllmiyye, byy. 1989/1419, c.2 s.327
[658] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* c.7 s.494
[659] İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, c.2 s.327
[660] Zehebî, *Telhîs*, s.360 h.no: 984
[661] Hüseynî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen, *el-İkmâl fî zikri men lehû rivâye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed mine'r-ricâl sivâ men zukire fî Tehẕîbi'l-Kemâl*, tah. Abdulmuti Emin Kalacî, Camiatu'd-diraseti'l-İslam, Karaçi, 1989/1409, s.631
[662] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* tah. Şuayb Arnavud, h.no:27615
[663] Müslim, *Sahîh*, h.no: (943) 49
[664] Ebû Davud, *Sünen*, h.no: 3148
[665] Nesâi, *Sünen*, h.no: 1895
[666] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.no: 14192

nehyin tercihe hamledileceğini, zira hadisin devamında "ancak insanın buna mecbur kalması müstesna" kaydı bulduğunu söyler.[667]

Sonuç olarak; İbn Hacer'in uzunluğu gerekçesiyle bu meseleyi *el-Kavlu'l-Müsedded'de* açıklamaması, konunun izahının birçok rivayetin ele alınmasını gerektireceği için anlaşılabilir bir durumsa da, Selma hadisini savunduğu *el-Kavlu'l-Müsedded'*deki: "Ne var ki, onun mevzû olduğu hükmü kabul edilemez"[668] sözleriyle, *Telhis'*de Esma b. Umeys hadisi çerçevesinde yaptığı: "Bunun doğru olduğu kabul edildiğinde Fatıma'nın kendisinin gusledip öldüğü ve tekrar yıkanmamasını vasiyet ettiği, Ali'nin de böyle yaptığı haberi batıl olur"[669] açıklaması arasında çelişkili olduğunu söylememiz mümkündür.

İbnu'l-Cevzî, *Müsned*'de Abdullah, Ahmed b. Hanbel, Hüseyin b. Muhammed, Cerir b. Hazm, Eyyub, İbn Ebi Muleyke, Abdullah b. Hanzala senediyle gelen "Kişinin bilerek yediği bir dirhem faiz otuz altı zinadan daha kötüdür", hadisini başka tarikleriyle birlikte *Kitâbu'l-Mevzûât*'ta zikrederek "bu hadislerde sahîh olan bişey yoktur" demektedir. Herbir tarikin senedine yönelttiği eleştiriler olsa da onun asıl olarak metinde problem gördüğünü söylememiz mümkündür. Zira o, günahların miktarının onların etkileriyle bilineceğini, zinanın nesebi ifsad ettiğini, mirasın haketmeyen kimselere harcanmasına sebeb olduğunu ve nehyedilenin yapılmasını aşmayan bir lokmanın yenmesinin ortaya çıkarmayacağı çirkinliklere sebep olacağını ifade ederek bu hadislerin sıhhatinin mümkün olmadığını bir kez daha vurgulamaktadır.[670]

[667] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* c.7 s.494
[668] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-Müsedded*, s.44
[669] İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, c.2 s.327
[670] İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c.2 s.244-248

İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'nin senede yönelik eleştirilerini naklederek bunları cevaplamış, onun Abdullah b. Hanzala hadisine verdiği mevzûluk hükmünü reddetmiştir. Ne var ki, ne İbnu'l-Cevzî'nin metinle ilgili eleştirisine değinmiş, ne de kendisi metin hakkında bir yorum yapmıştır.

İbnu'l-Cevzî'nin senedi itibariyle de kusurlu bulduğu Abdullah b. Hanzala hadisi hakkında âlimlerden bazılarının görüşlerinin nakledilmesi faydalı olacaktır. Sözkonusu hadisi *Mecmau'z-Zevâid*'de nakleden Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in ricalinin Sahîh'in ricali olduğunu söylemektedir.[671]El-Bânî senedinin sahîh olduğu görüşündedir.[672]Şuayb Arnavud ravîlerinin sika olduğunu ve sahâbe ravîsi dışındakilerin Şeyhayn'ın ravîsi olduğunu söylemekte, ancak bu hadisin merfû olarak zayıf olduğunu ifade etmektedir.[673] Ahmed ez-Zeyn ise isnadının sahîh olduğu görüşündedir.[674]

İbn Hacer'in metne yöneltilen tenkidi niçin cevaplamadığı konusuna gelince; muhtemeldir ki o, kendi indinde sağlam bir senede sahip olan rivayetin metninde de bir problem görmedi. Ayrıca daha eserin başında, hadisleri tek tek ele almaya başlamadan önce yaptığı genel değerlendirmede mevzû olduğu iddia edilen *Müsned* hadisleri içerisinde, helal ve haram bildiren ahkâm hadisi bulunmadığını, bu hadislerin tergib ve terhîb hadislerinden olduğunu açıklamıştı. Hatta o, bu uslûbda varid olan hadislerin sakındırma ve nefret ettirme babında nakledilen rivayetlerden olduğunu ve bu hadislerde kastedilenin metnin zahiri anlamı olmadığını daha önce geçen bir hadiste izah etmiş, biz de yukarıda bu anlatım uslûbuna temas etmiştik. Muhtemeldir ki İbn Hacer,

[671] Heysemî, c.4 s.117 h.no:6573
[672] El-Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, *Gâyetü'l-merâm fî tahrîci Ehâdîsi'l-halâl ve'l-harâm*, Mehtebetü'l-İslamî, Beyrut, 1405, s.127; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, c.3 s.29
[673] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayb Arnavud, h.no:21957
[674] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* tah. Ahmed ez-Zeyn, h.no:21854

aynı izahı tekrar etmek istemedi ve bu sebeple Abdullah b. Hanzala hadisiyle ilgili bu eleştiriye yer vermedi.

İbnu'l-Cevzî'nin tenkidine cevap olacak açıklamayı, bu rivayetin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda İbn Hacer'le benzer düşünceye sahip olan Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), *Mirkâtü'l-mefâtîh*'de yapar: "Bununla kastedilen, haram yemekten sakındırmada mübalağa ve helal kazanca teşvik ve kul hakkından sakındırmadır."[675]Ayrıca Ali el-Kârî, İbnu'l-Cevzî'nin, zinanın doğuracağı pek çok kötülük olduğu, riba yemeninse sadece nehyedilen bir şeyin yapılması olduğu yönündeki düşüncesinin aksine faizle beslenen insanın günahların çoğunu işleyeceğini ifade etmekte ve faizin, sahibini kötü sona götüreceğine dikkat çekmektedir. Bakara Sûresi'nde bulunan " فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ"[676] "Eğer böyle yapmazsanız, o takdirde Allah ve Rasûliyle savaşa girdiğinizi bilin" ayetini riba yemenin kötülüğüne[677] delil getirerek Allah ve Rasulü kime savaş açmışsa ya da kim Allah'a ve Rasulüne savaş açmışsa onun asla iflah olmayacağını ifade etmektedir.

[675] Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed, *Mirkatü'l Mefatih Şerh-i Mişkati'l Mesabih*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2002/1422, c.5 s.1924
[676] 2 Bakara 279
[677] Ali el-Kârî, Ali el-Kârî, c.5 s.1924

SONUÇ

Ahmed b. Hanbel'in yaklaşık otuz altı yaşında iken hazırlıklarına başladığı, ömrünün sonuna kadar da gözden geçirmeye devam ettiği eseri *Müsned*, ihtiva ettiği hadislerin sıhhati konusunda tartışmalara neden olmuştur. *Müsned*'de rivayet edilen hadisler içerisinde sahih ve zayıf hadisler olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Esasen Ahmed b. Hanbel zayıf hadise karşı olmadığını bizzat kendisi ifade etmiştir. Ancak bir grup âlim *Müsned*'de sahih ve zayıf hadisle birlikte az sayıda mevzû hadis olduğunu ileri sürmüştür. Değişik dönemlerde bu iddiayı destekleyen ve buna itiraz edenler olmuştur.

Sözünü ettiğimiz tarafların ilkinde yer alan İbnu'l-Cevzî, uydurma hadisleri topladığı eseri *Kitâbu'l-Mevzûat*'a *Müsned*'den bazı hadisleri alarak uydurma olduğunu iddia etmiş, onu takiben Irakî, *el-Kelâm ale'l-ehâdîsi'lletî tukullime fî–hâ bi'l-va'z ve hiye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed* adlı cüzünde naklettiği dokuz *Müsned* hadisine mevzû hükmü vermiştir. *Müsned* hadislerine yöneltilen tenkidleri reddeden İbn Hacer, hocası Irakî ve İbnu'l-Cevzî'nin bu iddialarına itiraz etmek ve yirmi dört *Müsned* hadisini savunmak amacıyla *el-Kavlu'l-Müsedded fî'z-zebbi an Müsned-i Ahmed* adlı eserini kaleme almıştır.

İbn Hacer, hadislere yöneltilen tenkidleri cevaplarken çeşitli gerekçeler öne sürmüştür. Bu gerekçelerin başında bu hadislerin ahkâm hadislerinden olmaması gelmektedir. Tergib ve terhîb babında zikredilen hadislerde tesahülün caiz olduğu görüşüne dayanan İbn Hacer, hadisleri kabulde müteşeddid davranan İbnu'l-Cevzî'nin tenkitlerinin kabul edilemeyeceğine işaret etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in de aynı metodu benimsediği bilindiğine göre, İbn Hacer'in işin başında buna dikkat çekmekte haklı olduğunu söylemek mümkündür.

İbnu'l-Cevzî ya da Irakî tarafından tenkit edilen ravîleri savunması, İbn Hacer'in öne sürdüğü gerekçelerden biridir. İbnu'l-Cevzî ravîleri cerhinde çoğu zaman bir münekkidin görüşüne dayanmış, diğer münekkidlerin görüşlerine yer vermemiştir. Ya da ravi hakkında rivayet edilen farklı görüşlerden, cerh eden münekkidlerin görüşlerini aktarmış ta'dil edenleri aktarmamış hatta aynı münekkidden rivayet edilen farklı görüşlerden cerhe delalet edeni nakletmeyi tercih etmiştir. İbn Hacer, yaralanan bu ravileri birçok münekkidin görüşünü aktarmak suretiyle tevsik etmiştir.

İbnu'l-Cevzî'nin tenkid ettiği ravîlerin, hadislerine uydurma hükmü verecek şekilde bir zaafları olmadığı kanaatinde olan İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'ye itiraz ederek münekkidlerin söz konusu ravi ile ilgili görüşlerini aktarmıştır. Aslında İbn Hacer, ravîlere yöneltilen tenkitlere itirazında büyük oranda haklıdır. İbnu'l-Cevzî raviler hususunda oldukça müteşeddid davranmış, hadisleri i'tibar için yazılabilecek raviler sebebiyle hadislere uydurma hükmü vermiştir. Bununla birlikte İbn Hacer'in de çok zayıf ravileri savunduğu olmuştur.

İbn Hacer'in ravilerle ilgili öne sürdüğü gerekçeler arasında ravilerin karıştırılmış olması da bulunmaktadır. İbnu'l-Cevzî *Müsned* hadisinin ravisini isim benzerliği dolaysıyla başka ravilerle karıştırmış, karıştırdığı bu ravi ile ilgili tenkidlere dayanarak *Müsned* hadisini *Kitâbu'l-Mevzûat*'a almıştır. İbn Hacer'in tespit ettiği bu hatalar arasında çok bariz olanı vardır. İbnu'l-Cevzî'nin karıştırdığı ancak İbn Hacer'in gözden kaçırdığı bir raviye biz de dikkat çekmiştik. Karıştırılan bu ravilerin aslında kim olduklarını, münekkidlerin onlar hakkındaki ta'dil ifadelerini nakleden İbn Hacer, bu sebeple hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur. İbn Hacer'in savunduğu toplam hadis sayısı düşünüldüğünde İbnu'l-Cevzî'nin bu türden hatalarının çok olduğu söylenebilir.

İbn Hacer'in *Müsned* hadislerine yönelik tenkidleri cevaplamada öne sürdüğü gerekçelerden bir başkası hadisin mutâbi ve şâhidlerinin bulunmasıdır. İbnu'l-Cevzî'nin hadise yönelttiği tenkidlerin sened üzerinden olması, daha da önemlisi münekkidlerin tek tarikine verdikleri hükme dayanarak hadise mevzû hükmü vermesi, tenkid edilen rivayetlerin mutâbi ve şâhidlerle güçlendirilmesini gerekli kılmıştır. Tek tarikten yola çıkılarak hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini savunan İbn Hacer, tariklerin çokluğunun hadisi kuvvetlendireceğine vurgu yaparak tenkit edilen rivayetlerin mutâbi ve şâhidlerini getirmiştir. İ'tibar için daha çok hadis kaynaklarından faydalanmış ancak az da olsa tefsirlere başvurmuştur. İbnu'l-Cevzî'nin hadisleri tenkitte tek tarike dayanması şeklindeki aşırılık, İbn Hacer'de şâhidliği makbul olmayan rivayetleri şâhid olarak getirmek şeklinde tezahür etmiştir. Gerçi bunların sayısı oldukça azdır ve kendisi de bunlarla ilgili tenkitlere yer vermiş, zaaflarına dikkat çekmiş, ancak yine de tarikleri çoğaltmak istediğinden olsa gerek şâhid olarak zikretmiştir. İbn Hacer'in tenkit edilen hadislerin şâhidlerini getirme konusundaki hassasiyeti, Ahmed b. Hanbel'in üzerinin çizilmesini emrettiği hadislerden olduğunu söylediği halde Abdurrahman b. Avf hadisine şâhidler getirmesinde kendisini göstermektedir. Aslında bu konuda onun, söz konusu hadisle kayıtlı olmak şartı ile biraz aşırı kaçtığı söylenebilir. Ahmed b. Hanbel'in "yalan" dediği bu rivayet için şâhidler getirmesi aynı zamanda onun *Müsned* hadislerini savunmadaki motivasyonunu göstermektedir.

İbnu'l-Cevzî'nin *Müsned* hadislerine yönelttiği tenkidler sened üzerinden olsa da onun, çoğunlukla metni problemli gördüğü ancak metindeki problemi dile getirmeksizin sened tenkidi yaparak hadise mevzû hükmü verdiği görülmektedir. Bununla birlikte sened tenkidi yaptığı hadislerden birkaçının metnindeki probleme de dikkat çekmiş ve çeşitli gerekçelerle hadis metnini tenkit etmiştir. İbnu'l-Cevzî'nin öne sürdüğü bu

gerekçeler onun hadislere verdiği hükümdeki müteşeddid ve aceleci tavrının örnekleri olarak kabul edilebilir. Zira İbn Hacer bu problemlerin makul birer açıklamasını yapmıştır. İbnu'l-Cevzî'nin metne yönelik eleştirileri, hadisin *Sahihayn* hadislerine muhalif olması, vakıaya uygun olmaması, genel esaslara aykırı olması ve tarihî gerçeklere aykırı olması gibi gerekçelere dayanmaktadır. İbn Hacer'in bunlara karşı yaptığı savunmanın oldukça güçlü olduğunu söylememiz mümkündür. Zahiri manaları itibariyle problemli görünen hadislerin bir izahı olduğu kanaatinde olan İbn Hacer'in bu problemleri makul çerçevede ve herhangi bir zorlama olmaksızın çözdüğü görülmektedir. İnsanlara hadislerin reddi kapısının açılarak, sahih pek çok hadis hakkında mevzû olduğu iddiasında bulunulacağından endişe eden İbn Hacer, sağlam bir senedle gelen, ancak metninde problem bulunan hadislerdeki problemin çözülebileceğini eğer çözüm bulunamıyorsa tevakkuf edilmesi, acelece mevzû hükmü vermeye yönelmemek gerektiğini savunmaktadır.

İbn Hacer, *Müsned* hadislerini savunmasında tek bir gerekçe ileri sürmekle yetinmemiş, tenkid edilen ravîleri tevsik ettiği gibi hadisin mutâbi ve şâhidlerini getirmiş, metne yönelik tenkidler varsa bunları cevaplamış hatta sadece sened itibariyle tenkit edilmiş rivayetlerin metniyle ilgili oluşabilecek muhtemel soruları kendisi söz konusu edip bunlara açıklama getirmiştir. Mevzû olduğu iddia edilen rivayetlerden biri Müslim hadislerinden olmasına rağmen sadece Müslim'in otoritesini gerekçe göstermemiş, tenkid edilen raviyi tevsik etmiş ve hadisin şâhidlerini getirmiştir.

*El-Kavlu'l-Müsedded'*de savunulan yirmi dört Müsned hadisiyle ilgili yapılan değerlendirmeler İbn Hacer'in, İbnu'l-Cevzî ve Irakî'ye itirazında haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Tenkid edilen hadislerin, içerisinde senedi zayıf olmakla birlikte merfû olarak problemli olan iki rivayet hariç tutulursa sahih, hasen ve zayıf hadislerden

oluştuğu görülecektir. Bu durumda müteşeddid münekkitlerden kabul edilen İbnu'l-Cevzî ve *Müsned* hadisleri ile ilgili tenkidlerinde ona dayanan Irakî'nin bu hadislere verdikleri mevzûluk hükmünde isabet etmediklerini söylememiz mümkündür.

Kaynakça

Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, tah. Mustafa el-Adevî, Riyad: Daru Belensiyye, 2002/1423

Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *es-Sünne*, tah. Muhammed b. Said b. Salim ed-Dammam: Daru İbn-i Kayyım, 1986/1406

Abdurraûf, Muhammed, "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i," terc. Mücteba Uğur, *Diyanet Dergisi* 14:1 (1975), ss.21-33

Abdülmün'im, Mahmud Şakir, *İbn Hacer el-Askalânî Musannefâtuhu ve Dirâsetun fî Menhecihî ve Mevaridihî fî Kitâbih'il-İsâbe*, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1997

Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *Musannef*, tah. Merkezü'l-Buhûsi ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât, Kahire: Dârü't-Ta'sîl, 2010/1436

----------. *Tefsiru Abdürrezzak*, tah. Mahmud Muhammed Abduh, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1419

Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, Riyâd, Beytu'l-Efkâri'l-Devliyye, 1998/1419

----------.*Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Daru'l Hadis, 1995/1416

----------. *Müsned*, tah. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Kahire, Daru'l-Hadis, 1995/1416

----------. *Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel*, tah. Şuayb Arnavud, Beyrut, Müessetü'r-Risale, 1999/1419

----------. *Fedâili's-Sahabe*, tah: Vasiyullah b. Muhammed Abbas, Beyrut, Müessetü'r-Risale, 1983

Alî b. el-Ca‘d el-Cevherî, *Müsnedü ibni’l-Ca‘d*, tah. Amir Ahmed Haydar, Beyrut, Müessesetü Nadir, 1990/1410

Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed, *Mirkatü'l Mefatih Şerh-i Mişkati'l Mesabih*, Beyrut, Daru’l-Fikr, 2002/1422

----------. *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-Fiker fî Mustalahâti Ehli’l-Eser*, tah. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Daru’l Erkam, tsz.

Alkan, Arif, “Ahmed b. Hanbel’in Hadis Anlayışı ve Müsned,” yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, 1997.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü,* İstanbul: İFAV Yayınları, 2016

Aynî, Bedrü’d-din Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü’l Kari Şerhu Sahihi’l Buhârî* Beyrut, Daru Ihyau’t-Turasi’l-Arabiyye, tsz.

Azîmâbâdî, Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî, *Avnu’l Ma‘bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, tah. Ebu Abdullah en-Nu’manî el-Eserî, Beyrut, Daru İbn Hazm, 2005/1426

Bedir, Ahmet, Arif Sarsılmaz, “Hz. Âdem’in Boyu,” *HÜİF Dergisi* s.no:5 (1998) ss.133-138

Beyhâkî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâ’ilü’n-nübüvve ve maʿrifetü ahvâli sâhibi’ş-şerîʿa* Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, h.1405

----------. *İsbâtü Azâbi’l-Kabr ve Suâli’l-Melekeyn*, tah. Şeref Mahmud el-Kudât, Amman, Daru’l-Furkan, h.1405

----------. *es-Sünenü’l-Kübra*, tah. Muhammed Abdulkâhir Atâ, Beyrut, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003/1424

----------. *Şuabu’l-Îmân*, tah. Abdülalî Abdülhumeyd Hâmid, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2003/1423

Bezzâr Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü'l-Bezzâr*, tah. Mahfûzurrahman Zeynullah, Adil b. Sa'd, el-Medinetü'l-Münevvere, Mektebetü'l-Ulûm ve'l- Hikem, 1988

Boyacılar, Nurettin "Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'nin Hadisdeki Yeri ve Metodu" Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1978

Buhârî Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Riyad, Dâru'l-hadârat, 2010

----------. *et-Tarihi'l-Kebir,* Haydarabad, Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, tsz.

Cerrahoğlu, İsmail "Abdurrahman İbnu'l-Cevzi ve Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir Adlı Eseri," *AÜİFD* c.29 (1987), ss.127-134

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı,* İstanbul, *İFAV Yay*. 1989

Çakın, Kamil, "Buhari'nin Otoritesini Kazanma Süreci," *İslâmî Araştırmalar* 10:1-2-3 (1997) ss.100-109

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, tah. Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî, Medinetü'l-Münevvere, Mecelletu'l-Cemiati'l-İslamiyye, 1403

----------. *Sünen-i Dârekutnî*, tah. Şuayb Arnavud, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2004/1424

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *Müsned-i Dârimî*, tah. Hüseyn Selim Esed Riyad, Dâru'l-muğnî, 2000-1421

Demir, Mahmut, "Terğib ve Terhib Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzuat Edebiyatındaki Yeri" yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2001

Demir, Osman, "Tevakkuf," *DİA*, c.40 s.579

Dihlevî, Şah Veliyyullāh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn, *İslam Düşünce Rehberi (Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, terc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İmaj tic. 2003

Doğanay, Süleyman, “Hadislerde Metin ve Muhteva Tahlilinin Tarihî Boyutu,” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5:1 (2007), ss.63-84

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed, *el-Kunâ ve’l-Esmâ*, tah. Ebu Kuteybe Nazr Muhammed el-Faryâbî, Beyrut, Daru İbn Hazm, 2000/ 142

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebu Dâvud*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Riyad: Dâru’l-hadârat, 2010

Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî, *Hasâisu Müsnedi’l-İmamı Ahmed,* Mektebetü’t-Tevbe, 1990/1410

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliya ve Tabakatu’l-Esfiyâ*, Kahire, Mektebetü’l-Hanci, 1996/1412

----------. *Sıfatu’l-Cenne*, tah. Ali Rıza Abdullah, Dımaşk, Daru’l-Me’mun li’t-Türas, tsz.

Ebû Ya‘lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsılî, *Müsned-i Ebî Ya‘lâ*, tah. Hüseyin Selim Esed, Dımeşk, Dâru'l-Me'mun li't-türâs, 1984/1404

Ebû Zehra, Muhammed, *Ahmed b. Handel’in Hayatı*, terc. Osman Keskioğlu, Ankara, Hilal Yay. 1984

---------- .*İslam Hukuku Metodolojisi*, terc. Abdulkadir Şener, Ankara, Fecr yayınları, 1986

----------. *Mezhepler Tarihi*, terc. Abdülkadir Şener, İstanbul, Hisar, Tarihsiz

el-Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, *Gâyetü'l-merâm fî tahrîci Ehâdîsi'l-halâl ve'l-harâm,* Beyrut, Mektebetü’l-İslamî, 1405

----------. *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şey'ün min fıkhihâ ve fevâidihâ,* Riyad, Mektebetü'l-Meârif, 2002

----------. *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-zaʿîfe ve’l-mevzûʿa ve eseruhe’s-seyyiʾü fi’l-ümme,* Riyad, Daru’l-Maarif, 1992/1412

Fâsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî, *Zeylü't-Takyîd fî Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, tah. Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1990/1410

el-Fesevî, Ya'kūb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân), *el-Maʿrife ve't-târîh*, tah. Ekrem Ziyâ Ömerî, Beyrut, Müessetü'r-Risale, 1981/1401

Fîrûzâbâdî Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb, *Kâmûsu'l-Muhît*, tah. Mektebü Tahkiki't- Türasi, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2005

Genç, Nurdan,"Terğib ve Terhib Hadisleri ve Literatürü," *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* s.6 (2018)

Görmez, Mehmet, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, Ankara: TDV yayınları, 1997

----------. "Tergib ve Terhib," *DİA* c.40 ss.508-509

----------. "Ulûmu'l-Hadis," *DİA*, c.42 ss.130-132

Gül, Recep Emin, "Hadis İlminde Cerh-Ta'dil Mertebeleri," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), ss.362-86

Güleç, Hasan, "Mubah," *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), ss.121-129

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, tah. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990/1411

Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Muvazzıhu evhâmi'l-cemʿ ve't-tefrîk*, tah. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, byy. Daru'l-Fikr, 1985/1405

----------. *Târîhu Bağdâd*, tah. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 2002/1422

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, tah. Hüsâmeddîn el-Kudsî, Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, 1994/1414

Hüseynî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen, *el-İkmâl fî zikri men lehû rivâye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed mine'r-ricâl sivâ men zukire fî Tehzîbi'l-Kemâl*, tah. Abdulmuti Emin Kalacî, Karaçi, Camiatu'd-diraseti'l-İslam, 1989/1409

İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullāh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî'd-Dua'fâi'r-Rical*, tah. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvıd, Beyrut, Kütübü'l-İlmiyye, 1997/1418

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu medîneti Dımeşk*, tah. Amr b. Garame, Beyrut, Dâru'l-fikr, 1415/1995

İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l- Huseyn Muhammed, *Tabakâtu'l-Hanâbile,* Beyrut, Daru'l-Marife, tsz.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Cerh ve't-Ta'dil,* Beyrut, Daru İhyai't-Turasi, 1952/1271

İbn Ferah, Ahmed b. Ferah b. Ahmed el-Lahmî el-İşbîlî, *Muhtasaru Hilâfiyyâti'l-Beyhakî*, tah. Ziyâb Abdülkerim Ziyâb Akl, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1997/1417

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhari,* Beyrut, Daru'l-Ma'rife, h.1379

----------. *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-miʾeti's-sâmine*,Beyrut: Daru İhyait Turasil Arabi, tsz

----------. *el-Hısalu'l-Mükeffira li'z-zunûbi'l-mukaddeme ve 'l-mu'ahhare*, tah. Amr Abdulmünim Selim, Cidde, Dâru'l-Mâcid Asîrî, 2001/1422

----------. *İnbâu'l-Ğumur bi Ebnâi'l-Umur*, tah. Hasan Habeşî, Kahire, el-Meclisu'l-Alâ li'ş-Şuuni'İslâmiyye, 1994

----------. *el-Kavlu'l-Müsedded fi'z-Zebbi an'il-Müsnedi li'Ahmed*, Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye, h. 1401

----------. *el-Kavlu'l-Müsedded fi'z-Zebbi an'il-Müsnedi li'Ahmed*, tah. Üsame Muhammed Züheyr, byy. Mektebetu'l-Kuveyti'l-vataniyye,2013/1434

----------. *Lisanu'l-Mîzan*, tah. Dâireti'l-Maârifi'n-Nizâmiyye, Beyrut: Müessesetü'l-Alemi'l-Matbuat, 1971/1390

----------. *el-Mecma`u'l-Müesses li Mu`cemu'l-Müfehres*, tah. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 1994

----------. *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, terc. Talat Koçyiğit, Ankara: AÜİFY, tsz.

----------. *en-Nüket alâ Kitabi İbn Salâh*, tah. Rebi' b. Hadi Umeyr el-Medhali, Medine, Camiatu'l-İslamiyye, 1984/1404

----------. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, tah. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî, Riyad, Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 2001

----------. *Ta'cîlu'l-Menfa'a bi Zevâidi Ricâli'i-eimmeti'l-Erba'a*, tah. İkramullah İmdadülhak, Beyrut, Darul-Beşâir, 1996

----------. *Takrîbu't-Tezhîb*, tah. Muhammed Avvame, Haleb, Dâru'r-reşîd, 1991/1411

----------. *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbaatu Dâireti'l-Maârifi'n-Nizâmiyye, h.1326

----------. *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyyi'l-kebîr,* byy. Daru'l-Kütübi'l İllmiyye, 1989/1419

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, tah. Şuayb Arnavud, Beyrut, Müessetü'r-Risâle, 1988/1408

----------. *Kitabu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duʿafâʾ ve'l-metrûkîn*, tah. Mahmud İbrahim Zayed, Halep, Daru'l-Vai', h.1396

----------. *es-Sikât,* Haydarâbâd, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, 1973/1393

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekr ibn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyan ve Enbau Ebnai'z-Zaman,* tah. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru's-Sadır, 1994

İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münif fi's-Sahih ve'd-Daif*, tah. Abdulfettah Ebu Gudde, Haleb, Mektebetü'l Matbuati'l İslamiyye, 1970

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâdüddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. Ali Şîrî, Daru Ihyâu't-Türâsi'l-Arabi, 1408/1988

----------. *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, tsz.

----------. *Tefsirü'l Kur'ani'l-Azîm*, tah. Sami b. Muhammed Sellâme, Riyad, Daru'l-Taybe, 1999/1420

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, tah. Muhammed Fuad Abdulbâki, byy. Daru İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, tsz.

İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî, *Lisânü'l-'Arab,* Beyrut, Daru's-Sadr, h.1414

İbn Mencûye, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, tah. Abdullah el-Leysî, Beyrut, Daru'l Marife, h.1407

İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *ez-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanâbile*, tah. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Riyad, Mektebetu'l-Ubeykan, 1415/2005

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Tabakatu'l-Kübrâ*, tah. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1410

İbn Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Sıyânetu Sahih-i Müslim mine'l-İhlali ve'l-Galat ve Himâyetuhû mine'l-Iskati ve's-Sakat*, tah. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408

----------. *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr, Beyrut: Darû'l-Fikr, 1986/1406

İbn Tağriberdî, Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfâ ba'de'l-vâfî,* Heyetul-Mısriyye el-'âmmetü lil-Kitab, 1993

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Kaidetü'l-Celîle fi't-Tevessüli ve'l-Vesile*, tah. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, Acman: Mektebetü'l- Furkan, 2001/1422

----------. *Mecmûu'l-Fetâvâ*, tah. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Medinetü'l-Münevvere, Mecmau'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerif, 1995/1416

----------. *Minhâcu's-Sünneti'l-Nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-Şî'a ve'l-Kaderiyye*, tah. Muhammed Râşid Sâlim, byy. Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Suû'd el-İslâmiyye, 1986/1406

İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali Ebu'l-Ferec et-Temimî el-Bekrî, *Ahkâmu'n-Nisâ*, tah. Amr Abdulmunim Selim, Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye: 1997/1417

----------. *Câmiu'l-Mesânîd*, tah. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Riyad, Mektebetu'r-Rüşd, 2005/1426

----------. *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, tah. Abdullah Kadî, Beyrut, Dârû'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.1406

----------. *el-İlelü'l-Mütenâhiye fî Ehâdîsi'l-Vâhiye*, tah. İrşâdulhak el-Eserî, Beyrut, Dârû'l-Kütübi'l İlmiyye, 1983/1403

----------. *Kitâbu'l-Mevzûât*, tah. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine, Mektebetu's-Selefiyye, 1966

----------. *Leftetu'l-Kebed ilâ Nasîhati'l-Veled*, thk. Eşref b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim, byy. Mektebetu'l-İmam Buharî, h.1412/1992

----------. *Saydu'l-Hatır*, tah. Amir b. Ali Yasin, Riyad, Daru İbn Huzeyme,1997

İbnu'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ,* Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İmiyye, 2006

----------. *Kitâbu'l-Müs'adü'l-Ahmed fî Hatmi Müsnedü'l-İmam Ahmed,* Riyad, Mektebetü't-Tevbe, 1990/1410

El-İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillah b. Sâlih, *Maʿrifetü's-Sikât min Ricâli Ehli'l-ʿİlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Duʿafâʾ ve Zikru Mezâhibihim ve Ahbârihim*, tah. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1985/1405

Kahraman, Abdullah, "Fıkhî Hadislerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar", *CÜİF Dergisi*, 7:2 (2001) ss.153-173

Kandemir, Mehmet Yaşar, "Ahmed b. Hanbel" *DİA*, c.2, ss.75-80

----------. "Irâkî, Zeynüddin" *DİA*, c.19 ss.118-121

----------. "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, c.19 s.514-531

----------. Mevzu Hadisler, Ankara, DİB Yayınları, 1984

el-Kardâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, terc. Bünyamin Erul, Kayseri, Rey yayıncılık, 1993

Kartal, Alparslan, "el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye Adlı Eseri Işığında İbnu'l-Cevzi'nin (ö.579/1201) Cerh ve Ta'dîl Metodu", yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2015

Kettânî, Abdulhayy b. Abdulkebîr, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Me'âcim ve'l-Meşyehât ve'l-Müselselât*, tah. İhsan Abbas, Beyrut, Daru'l-Garbu'l İslâmî, 1982/1402

Kettanî, Muhammed b. Ca'fer b. idris, *Risâletü'l-Müstatrafe li Beyâni Meşhuri Kütübi's-Sünneti'l- Müşerrefeti,* tah. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed el-Zumzûmi, Beyrut, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1421/2000

Kesgin, Salih, "İlk Üç Asırdaki Eserlere Dayalı Oluşan Tasnif Türleri," Zişan Türcan (ed.), *Hadis*, Ankara, Grafiker yayınları, 2016, ss.353-375

Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi,* İstanbul, Dergâh yayınları, 1983

Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi,* Ankara, AÜİF Yayınları, 1977

----------. *Hadis Istılahları,* Ankara, Ankara Ünüversitesi Basımevi, 1980

----------. "Hadisler Arasında Tenakuz Mes'elesi," *DİB Dergisi* 9:98-99 (1970) ss.205-209

----------. "Ilmu Usûli'l-Hadis veya 'Ilmu Mustalahı'l-Hadis," *AÜİF Dergisi* 17 (1969), ss.117-135

Küçük, Raşit, "Metin," *DİA*, c.29 ss.411-414

Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *el-Ehâdîsü'l-muhtâre mimmâ lem yuhrichü'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ*, tah. Abdülmelik b. Abdullah b. Duheyş, Beyrut, Dâru'l-Hadr, 2000/1420

Mizzî, Ebû'l-Haccac Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibu'l Kemal fî Esmai'r-Rical*, tah. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut, Müessesetü'r- Risale, 1980/1400

Mubârekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmiʿi't-Tirmizî*, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.

Mucemu'l-Vasît, Kahire, Daru'l-Da've, tsz.

el-Müncid fi'l-Luga ve'l-A'lam, Beyrut, Daru'l-Meşrık, tsz.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî, *Tergib ve Terhib min'el-Hadisi'l-Şerif*, tah. İbrahim Şemsüddîn, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1417

Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Riyad: Dâru'l-hadârat, 2010

----------. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, terc. Ahmed Davudoğlu, İstanbul, Sönmez neşriyat, 1977

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, tah. Mahmud İbrahim Zayed, Haleb, Dâru'l-Vai, h.1396

----------. *Sünen-i Nesâî*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Riyad, Dâru'l-hadârat, 2010

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc,* Beyrut, Daru Ihyâu't-Türâsi'l-Arabi, h.1392

----------. *et-Takrîb ve't-teysîr*, tah. Muhammed Osman el-Haşt, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985/1405

Ahmet Önkal, "Abdurrahman b. Avf," *DİA*, c.1 s.157-158

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek,* Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 1998

Polat, Salahattin, "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel," *DİA*, c.1 s.81

----------. *Hadis Araştırmaları,* İstanbul, İnsan yayınları, tsz.

----------. "Hadiste Metin Tenkidi 1," *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* s.no:6 (1989) ss.113-130

----------. *Metin Tenkidi,* İstanbul, İFAV Yayınları, 2015

----------. "İ'tibar," *DİA*, c.23, s.455

es-Sââtî, Ahmed b. Abdirrahmân, *el-Fethu'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybân ve mea'hu Bülûğu'l-emânî min esrâri'l-Fethi'r-rabbânî*, Beyrut, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, tsz.

Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sünen-i Said b. Mansur*, tah. Habiburrahman el-Azamî, Bombay, ed-Daru'l-Selefiyye, 1982/1403

Salı, Salih, "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri", yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2015

Salih, Suphi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, terc. M. Yaşar Kandemir, Ankara, DİB Yayınları, 1981

Sehâvî, Şemsü'ddîn Muhammed b. Abdurraman, *el-Cevâhir ve'd-Dürer fi Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer,* Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1999/1419

----------. *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi',* Beyrut, Dâru'l-Cîl, 1992

----------. *el-Ecvibetü'l-merdıyye fîmâ suile ʿanhü mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, tah. Muhammed b. İshak, Muhammed b. İbrahim, Riyad, Daru'r-Râye, h.1418

----------. *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l Hadis*, tah. Abdulkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Riyad, Dârü'l-minhâc, 1426

Sıbaî, Mustafa, *İslam Hukukunda Sünnet*, terc. Kamil Tunç, İstanbul, Girişim Yayınları, 1989

Sönmez, M. Ali, 'İbnu's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar', *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.1 (1985), ss.51-60

Subkî, Mahmud Muhammed Hattâb, *el-Menhelu'l-Azbu'l-Mevrûd Şerhu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud,* tah. Emin Mahmud Muhammed Hattâb, Kahire, Matbaatu'l-İstikâme, 1353

Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Leâlî el-masnû'a fî ehâsî'l-Mevzûa',* tah. Ebu Abdurrahman Salih b. Muhammed, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996/1417

----------. *Nazmu'l-l'kyân fî A'yâni'l-A'yân*, tah. Philip Hitti, New York 1927

----------. *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-kubûr*, Abdülmecid Tame Halebî, byy. Daru'l-Marife,1996/1417

----------. *Tabakâtu'l-Huffâz,* Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İmiyye, 1983

----------. *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, tah. Muhammed Avvame, Cidde, Daru'l-Yusr/Daru'l-Mİnhac, 2012

Şâfiî Muhammed b. İdrîs, *er-Risale*, terc. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan, Ankara, TDV Yayınları, 2012

Eş-Şatıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvafakat: İslamî İlimler Metodolojisi,* terc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz yayıncılık, 1990

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Fazlu Aşera Zi'l-hicce*, tah. Ebu Abdullah Ammar b. Said, Şarika, Mektebetü'l-Amreyni'l-İlmiyye, 1999/1420

----------. *Mu'cemu'l-Evsat*, tah. Tarık b. İvazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kahire, Dâru'l-Harameyn, tsz.

----------. *el-Mu'cemu'l-Kebir*, tah. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî, Kahire, Mektebetü İbni Teymiyye, 1994/1415

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiʿu'l-beyân fî teʾvîli'l-Kurʾân*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, byy. Müessestü'r-Risale, 2000-1420

Tahavî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Müşküli'l Âsâr*, tah. Şuayb el-Arnavut, Beyrut, Müessestü'r-Risale, 2010

Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf, *Kavâʿid fî Ulûmi'l-hadîs*, tah. Abdulfettah Ebu Gudde, byy. Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye,

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizi*, tah. Râid b. Sabri ibn Ebi Alfeh, Riyad, Dâru'l-hadârat, 2010/1436

Tuna, Arzu, Derya Aytimur, "Lepraya Güncel Yaklaşım", *Türkiye Klinikleri Dermatoloji Dergisi*, 21:1 (2011) ss.17-24

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü,* Ankara, TDV yayınları, 1992

----------. "Cerh ve Ta'dil İlmi Yönünden Sahihu'l-Buhari Ravîleri," *AÜİFD* 32, ss.111-120

----------. *Hadis İlimleri Edebiyatı,* Ankara, TDV yayınları, 1996

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Duafâu'l-Kebîr*, tah. Abdulmu'ti Emin Kal'acî, Beyrut, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1984/1404

----------. *Kitabu'd-duafâ*, tah. Mâzin b. Muhammed es-Sersavî, Kahire, Daru Mecdi'l-İslam, 2008

Yavuz, Yusuf Şevki, Casim Avcı, “İbnü’l-Cevzi, Ebü’l-Ferec,” *DİA*, c.20 s.543-551

Yıldırım, *Enbiya, Hadisçiler ve Çelişki,* İstanbul, Rağbet yayınları, 2009

----------. *Hadiste Metin Tenkidi*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2014

----------. “İbnu’l-Cevzi’nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış,” *CÜİF Dergisi* 10:1 (2006), ss.73-126

Yılmaz, Ahmet, ”Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde Yer Alan ve Uydurma Olduğu İddia Edilen Hadislerin Değerlendirilmesi”, yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2004

Yılmaz, Fethullah, “Fethu’l-Bârî’de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi”, yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2013

Yücesoy, Hayrettin, “Mihne,” DİA, c.30 ss.26-28

Zebîdî, Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-î Sarîh Tercemesi*, terc. Ahmed Naim, Ankara DİB Yayınları, 1984

Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü’l-ʿarûs min cevâhiri’l-Kâmûs,* tah. Mustafa Hicazi, Matbaatu Hukümeti'l-Kuveyt, 1985

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif fî ma’rifeti men lehû rivâye fi’l-Kütübi’s-sitte*, tah. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed, Cidde, Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1992/1413

----------. *Mîzânü'l-iʿtidâl fî nakdi'r-ricâl*, tah. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut, Daru’l-Ma‘rife, 1963/1382

----------. *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, tah. Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü’r-Risale, 1982

----------. *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ,* Kahire, Daru’l-Hadis, 2006/1427

----------. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-aʿlâm*, tah. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut, Dârul'l-Garbil'l-İslâmî, 2003

----------. *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemal fî Esmai'r-Ricâl*, tah. Ganim Abbas Ganim, Mecdi es-Seyyid Emin, byy. el-Faruku`l-Hadis, 2005/1425

----------. *Tezkiretu'l-Huffâz*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, tarihsiz

----------. *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzûat*, tah. Ebu Temim Yâsir b. İbrahim, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1998/1419

ÖZET

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i içerdiği hadislerin sıhhati bakımından çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Muhaddislerden bir kısmı *Müsned*'in içerisinde sahih ve zayıf hadisle birlikte az sayıda mevzû hadis olduğunu ileri sürmüş, buna itiraz eden bir grup âlim ise *Müsned*'de mevzû hadis olduğu iddialarını reddetmiştir. Söz konusu tartışmanın taraflarından olan İbnu'l-Cevzî uydurma hadisleri topladığı eseri *Kitâbu'l-Mevzûât*'ta *Müsned* hadislerinden bazılarını zikretmiş, onu takiben Irakî *el-Kelâm ale'l-ehâdîsi'lletî tukullime fî–hâ bi'l-va'z ve hiye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed* adlı cüzünde topladığı dokuz *Müsned* hadisine mevzû hükmü vermiştir. Bu iddialara itiraz eden İbn Hacer, İbnu'l- Cevzî ve hocası Irakî'nin mevzû hükmü verdikleri toplam yirmi dört *Müsned* hadisini *el-Kavlu'l-Müsedded fî'z-zebbi 'an Müsnedi Ahmed* adlı eserinde savunmuştur. Zikri geçen eserde *Müsned* hadislerine yöneltilen tenkidlere cevap veren İbn Hacer, bu hadislere uydurma hükmü verilemeyeceğini ileri sürmüştür.

Bu çalışmada, mevzû olduğu iddia edilen *Müsned* hadislerine yöneltilen tenkidler ve İbn Hacer'in bu tenkidlere verdiği cevaplar inceleme konusu yapılmıştır. *Müsned* hadislerine yönelik tenkidlere çeşitli gerekçelerle itiraz eden İbn Hacer'in ileri sürdüğü gerekçeler çeşitli başlıklar altında ele alınmış ve itirazında ne derece isabetli olduğu diğer âlimlerin görüşleri ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Ahmed b. Hanbal's *Musnad* has caused various discussions in terms of the authenticity of the hadiths that included *Musnad*. Some of the muhaddiths claimed that with sound and weak hadiths there are few fabricated hadiths as well in *Musned*, while a group of scholars who objected to this rejected the claim that there are fabricated hadiths in *Musned*. Ibnu'l-Jawzi, who is one of the side of the aforementioned discussion, mentioned some of the *Musnad*'s hadiths in his work *Kitâbu'l-Mevzûât* in which he

collected fabricated hadiths, followed by Iraqî in his work *el-Kelâmale'l-ehâdîsi'lletî tukullime fî–hâbi'l-va'z and hiye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed* mentioned nine hadiths of the *Musnad* as fabricated. Ibn Hajar, who objected these claims, defended a total of twenty four *Musnad*'s hadiths, that Ibnu'l-jevzî and his teacher Iraqî both claimed to be fabricated, in his work called *al-Qavlu'l-Musadded fî'z-zebbi 'an Musnedi Ahmed*. In the mentioned work, Ibn Hacer responded to the criticism over the *Musned* hadiths and asserted that these hadiths could not be called fabricated.

In this study, the criticisms against those *Musned*'s hadiths which were claimed to be fabricated and the response of Ibn Hacer to these criticisms are made the subject of examination. The justifications put forward by Ibn Hajar, who objected to the criticisms against *Musnad*'s hadiths for various reasons, were discussed under various headings and in the light of other scholars' views it was tried to identify how accurate he is in his objections.